

גלגולו של חזיר: מסמל לאומי לאינטרס דתי?

מאת

דפנה ברק-ארז*

המאמר עוסק בגלגולים השונים שעברו האיסורים המשפטיים החלים במדינת ישראל על גידול חזירים ומסחר בבשרם. העיסוק האינטנסיבי בנושא נותן ביטוי לרגישות ההיסטורית של החברה היהודית לאיסורי החזיר, מעבר להקפדה על דיני הכשרות הרגילים. בזיכרון הקולקטיבי של העם היהודי טבועה התודעה שצוררי ישראל בכל הדורות עשו שימוש בחזיר לשם רדיפת יהודים והשפלתם. המאמר מתמקד באופן שבו הרגישות ההיסטורית והתרבותית הטביעה את חותמה על המשפט הישראלי הן על אימוצם של איסורים ספציפיים בנוגע לגידול חזירים ולמסחר בבשרם והן על ההתנגדות לאיסורים אלה, חרף אופים הנקודתי.

המאמר נפתח בבחינת ההיסטוריה של איסורי החזיר במשפט הישראלי. בתקופת המנדט, בהעדר ריבונות, מידת ההשפעה של האוכלוסיה היהודית על ההסדרים המשפטיים בארץ-ישראל הייתה מוגבלת, וכך היה הישוב פטור במידה רבה מהתמודדות חזיתית עם שאלות הנוגעות להסדרת מעמדן של הדת והמסורת בחברה. העיסוק המשפטי בנושא החזיר החל בשנות ה-50, כתולדה מהגידול המשמעותי בצריכתו של בשר חזיר באותה תקופה מחד גיסא, ושל הציפייה להסדרים משפטיים שישקפו את אופיה היהודי של ישראל מאידך גיסא. האיסורים הראשונים בתחום זה היו חוקי עזר שחוקקו הרשויות המקומיות וצווים מנהליים מגבילים של השלטון המרכזי. בית המשפט העליון פסל יחזמות אלה, כנגועות בחריגה מסמכות, וככך ניתן האות לחקיקה ראשית – חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת), תשי"ז-1957 וחוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962.

לאחר תקופה של התדיינות שוקקת בתחום איסורי החזיר בשנות ה-50 וה-60, נכנס בנושא ל"הקפאה" ולא עורר עוד עניין בשנות ה-70, שבהן התקיים סטטוס קוו של סובלנות מסוימת כלפי הפרתם של האיסורים החקיקים. נושא החזיר הכליח מחדש במציאות הפוליטית בשנות ה-80, שבהן התחדש המאבק על אופיין של החברה והמדינה, בעקבות המהפך הפוליטי של שנת 1977. בתקופה זו, שהתאפיינה בתנופה של חקיקה דתית, נמצא מקום של כבוד גם להצעות חוק ששאפו להרחיב את איסורי החזיר הקיימים. בסופו של דבר, לא הבשילו המהלכים הפרלמנטריים בנושא לכלל חקיקה חדשה.

התחייה המחודשת של משבר החזיר במשפט הציבורי קשורה בשלוש התפתחויות חשובות שאירעו במהלך שנות ה-90: חקיקת חוקי היסוד החדשים בנושא זכויות האדם, ובכללם ההגנה החוקתית על חופש העיסוק שהתגלתה כבעלת רלבנטיות ישירה לדין בהגבלות על העיסוק המסחרי בבשר חזיר; גל העלייה הגדול מברית המועצות לשעבר, שתרם לעלייה בביקוש לבשר חזיר; ופריחתה של הפוליטיקה הסקטוריאלית, שהגבירה את התחרות בין המפלגות הדתיות, בין השאר בנושאי מאבק סימבליים, כמו איסור החזיר, וכן חידדה את עוצמת ההתנגדות לניסיונות אלה בקרב המפלגות

המתנגדות לכפיה דתית. באופן יותר ספציפי, השאלות המשפטיות שהתעוררו במהלך שנות ה-90 נסבו במידה רבה על היקף תחולתם של חוקי העזר האוטונומיים על מסחר בבשר חזיר. הטענה העיקרית שנטענה בהקשר זה היתה שהגבלה של חופש העיסוק חייבת להיות מידתית, ולכן האיסור על מסחר בבשר חזיר צריך להיות מוגבל רק לאזורים מסוימים של הרשות המקומית, אלה שבהם מרוכזת אוכלוסייה דתית. פסיקה ברוח זו שניתנה בבית משפט השלום בנתניה, הביאה לשינוי בפועל של המצב המשפטי לנוכח החלטת עקרונית שהתקבלה במשרד המשפטים כי היא משקפת את המצב המשפטי. בעקבות החלטה זו, לא ניתנו עוד אישורים לפרסומם של חוקי עזר חדשים שאסרו באופן גורף על מכירת בשר חזיר ומוצריו בכל שטחה של הרשות המקומית, וכן הונחה מדיניות של אי-הגשת כתבי-אישום בנין חוקי עזר שלא מתקיימת בהם מידתיות של האיסור. עם זאת, הנושא נותר שנוי במחלוקת, ולפי שעה, אין בו עדיין הכרעה תקדימית של בית המשפט העליון.

בהמשך לדיון ההיסטורי, מצביע המאמר על השינוי שחל בתפיסה של איסור החזיר במשפט הישראלי, כבבואה לשינויים שחלו בחברה ובתרבות בישראל. בעת שהוחל הדיון בהצעות להטיל איסורים משפטיים על גידול חזירים ומכירת בשרם, בשנות ה-50, זכו הצעות אלה לתמיכה נרחבת יחסית בציבוריות הישראלית. הגורמים הפעילים בתחום זה כאו בעיקר מן המפלגות הדתיות, אך היתה נכונות ואהדה כלפי יחזמות אלה, גם בקרב נציגים של הציבור החילוני, שגדלו על ברכיו של הטאבו היהודי על החזיר והכירו בפן הלאומי שלו. לעומת זאת, בשנות ה-90, דחתה דמותו של החזיר כסמל לאומי – קודם בתפיסה החברתית, ובעקבותיה באספקלריה המשפטית שלה. כיום, מתנהל קרב מאסף לשימור המגבלות המשפטיות הקיימות, בסימן של ערעור על הלגיטימיות של חוקי העזר הכוללים הגבלות כלל-עירוניות. האיסורים שנחקקו בשנות ה-50 וה-60 כביטוי לתרבות לאומית החלו נתפסים על-ידי רבים כהגנה על אינטרסים דתיים גרידא. בשנות ה-90, ההתייחסות לאיסורי החזיר היתה בעיקר באספקלרית ההגנה על רגשות הציבור הדתי. השאלה האם ראוי להגן על האיסורים הקיימים בשל ערכם הלאומי-תרבותי מכחינת הציבור בכללותו נדחקה לקרן זווית. הטיעון המוכח במאמר הוא שאימוץ הגישה לפיה תכלית האיסורים היא למנוע פגיעה ברגשות הציבור הדתי אינה רק מעניינת מבחינה תרבותית, אלא גם בעלת נפקות מעשית מאחר שתכלית האיסורים משפיעה על יישומו של מבחן המידתיות ביחס אליהם. אם תכלית האיסור היא להגן על הציבור הדתי מפני פגיעה ברגשותיו, המידתיות מחייבת יישום מוגבל שלו רק באזורים דתיים. לעומת זאת, אם תכליתו של האיסור היא לאומית-תרבותית, האפקט הסימבולי שלו מחייב תחולה רחבה יותר.

א. מבוא: סמלים ותרבות כמשפט. ב. איסורי החזיר בתרבות היהודית. ג. בין שנות ה-50 לשנות ה-90. ד. לפני ההתחלה: תקופת המנדט. ה. מערכה ראשונה: החקיקה של שנות ה-50 וה-60. (1) מאמצים ארמיניסטרטיביים לחקיקה; (2) חקיקה להטלתן של הגבלות מקומיות; (3) חקיקה להטלתן של הגבלות ארציות; ו. אינטרמצו: השקט של שנות ה-70. ז. מערכה שנייה: ניסיון הנפל של שנות ה-80. ח. מערכה שלישית: שנות ה-90 והמהפכה החוקתית. ט. מטמליות לפגיעה ברגשות.

א. מבוא: סמלים ותרבות במשפט

הלכות חשובות רבות במשפט הישראלי נקבעו אגב דיון בתחום שולי יחסית מבחינה מעשית, זה שעניינו ההגבלות הנוגעות לגידול חזירים ולמסחר בבשר חזיר.¹ ניתן אף לומר, שעקרונות יסוד של המשפט הציבורי של ישראל התפתחו "על גבן" של הגבלות אלה.² ההתדיינות האינטנסיבית בנושא נחנה, כמובן, ביטוי לרגישות ההיסטורית של החברה היהודית לאיסורים הנוגעים לאכילת חזיר, מעבר להקפדה על דיני הכשרות הרגילים. מאמר זה יתמקד באופן שבו הרגישות ההיסטורית הטביעה את חותמה על המשפט הישראלי – הן על אימוצם של איסורים ספציפיים בנוגע לגידול חזירים ולמסחר בהם והן על ההתנגדות לאיסורים, חרף אופיים הנקודתי (בהשוואה לדיני הכשרות על כל פרטיהם). ראוי להוסיף, כי בניגוד לדרישות חוקיות שמטרתן לאכוף נורמות של כשרות, שהן בעלות משמעויות כלכליות לא מבוטלות מבחינת מחיריהם של מוצרים בשרים,³ התשלום עבור ההשגחה על המזון, החשיפה ליבוא ועוד – לאיסורים

* פרופסור חבר, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב. אני מודה לאריה אדרעי, לישי בלנק, לגדי הורוביץ, לאליםלך וסטריך, לאסף לחובסקי ולגדעון ספיר על עצותיהם והערותיהם, לאסף פורת על העזרה המסורה במחקר, ולבני זלמנוביץ ולבועז שדלצקי על סיועם בהשלמת המחקר. אני מודה גם לכל אלה שסייעו לי בנגישות למסמכים: לעו"ד אמנון דה-הרטוך ולעו"ד אבי ליכט ממשרד המשפטים (בהתייחס למסמכים משנות ה-80 וה-90 המצוטטים במאמר) ולעו"ד גבי פריאל, מנהלת המחלקה האזרחית של הלשכה המשפטית בעיריית תל-אביב (בהתייחס למרבית המסמכים משנות ה-50 וה-60, הנמצאים בחיקי הלשכה המשפטית ולא בארכיון העירייה). מסמכים שטרם הועברו לארכיונים מצוטטים ללא הפניה למספר תיק. תודות נוספות למשתתפי הסמינרים המחלקתיים בפקולטת למשפטים של אוניברסיטאות תל-אביב ובר-אילן.

1 הכוללים בפסקי דין אלה הם בג"צ 98/54 לזורוביץ נ' המפקח על המזונות, פ"ד י 40 (הלכה מרכזית בנושא החובה להפעיל סמכות רק לשם השגחת המטרות שלשמן הוענקה); בג"צ 122/54 אקסל נ' ראש העיר, חברי המועצה ובני העיר של איזור נתניה, פ"ד ח 1524; ובג"צ 72/55 פריידי נ' עיריית תל-אביב, פ"ד י 734 (הלכות חשובות בנושא העדר סמכותן של רשויות מקומיות להסדיר ענייני דת); בג"צ 188/63 בצול נ' שר הפנים, פ"ד יט(1) 337 (הלכה מרכזית בנושא ריבונות המחוקק).

2 ניתן להזכיר, בהקשר זה, את דבריו של פרופ' Brian Simpson על הפסיקה האנגלית שעסקה בברווזים: "The Contribution of ducks to the common law system has been limited, but significant; they have concentrated the minds of lawyers upon fundamental issues of timeless principle". ראו A.W. Brian Simpson, *Leading Cases in the Common Law* 45 (1995).

3 לדיני הכשרות היו מאז ומתמיד גם משמעויות כלכליות לא מבוטלות. כך, למשל, מההיסטוריה של ימי הביניים ניתן להזכיר את המאבק שניהלו קצבים לא-יהודים נגד תחרות מצדם של קצבים יהודים, שנהגו למכור לגויים את הבשר שנמצא לא-כשר (לאחר שחיטה) במחירים מופחתים, תוך פגיעה במתחרים. ראו David Nirenberg, *Communities of Violence – Persecution of Minorities in the Middle Ages 170-172* (1996).

שעניינם בשר חזיר ומוצרים גלויים אין משמעות כלכלית נרחבת.⁴ כמו כן, הם לא נועדו לשרת את צורכיהם המידיים של שומרי המצוות, שממילא יזקקו למטבח או לאטליו כשרים ויימנעו ממזון טרף באופן כללי, בלי קשר לסוג הבשר שבו מדובר. בהתאם לכך, במאמר זה אייחד את דבריי רק לחקיקה ולפסיקה המתייחסות לאיסורים הנוגעים לחזיר ולמוצריו באופן ספציפי.⁵

4 עם זאת מובן, כי להטלת הגבלות על גידול חזירים ומסחר בכשרם יש תוצאות כלכליות מבינות של העוסקים בכך. על כן, העובדה שקיימים קיבוצים המזוהים עם ענף כלכלי זה (קיבוץ להב וקיבוץ מןרע, הנזכרים בהמשך המאמר) היא בכל זאת עובדת רקע שלא ניתן להתעלם ממנה לחלוטין.

5 לפסקי דין שעוסקים בהגבלות על עיסוק במזון לא-כשר באופן כללי ראו ע"א 6/66 קלו נ' עיריית בת-ים, פ"ד כ(2) 327 (הפליה בין אטליוזים כשרים לשאינם כאלה לעניין החיוב במס עסקים); בג"צ 231/63 רטף, הספקת מזון נ' שר-המסחר-והתעשייה, פ"ד יז 2730 (הגבלה על ייבוא מטעמי כשרות). פסקי דין אלה מדגימים את גישתו של בית המשפט העליון, הפוסל היזקקות לשיקולים דתיים בהפעלת סמכויות הנוגעות לרישוי עסקים ולפעילות עסקית. לימים הביאה גישה זו של בית המשפט העליון למשבר פוליטי, וזאת כאשר פסל את החלטתה של הממשלה לעכב את הפרטת ייבוא הבשר לישראל משהתברר כי ייבוא פרטי (בשונה מהמדיניות שהנחתה את הייבוא הממשלתי הריכוזי עד אז) יהיה כרוך גם בייבוא בשר טרף. ראו בג"צ 3872/93 מיטראל בע"מ נ' ראש הממשלה, פ"ד מז(5) 485 (להלן: בג"צ מיטראל הראשון). פסק הדין הוביל ליוזמה לחוקק את חוק יבוא בשר ומוצרים, תשמ"ד-1984 המסמיך לאסור על ייבוא בשר טרף. חקיקתו של חוק זה לוותה בתיקון לחוק יסוד: חופש העיסוק, על דרך שילובה של "פסקת התגברות" (override) בהתאם למודל החוקתי הקנדי, המאפשר חקיקה הסותרת הוראות חוקתיות. ואמנם, החוק הוכר כחוקתי בבג"צ 4676/94 מיטראל בע"מ נ' כנסת ישראל, פ"ד נ(5) 15 (להלן: "בג"צ מיטראל השני"). יש להדגיש, כי בכל ההקשרים הללו האיסור החוקי התייחס לבשר טרף באופן כללי, ולא רק לבשר חזיר. עם זאת, באחד הדיונים בכנסת התייחס חבר הכנסת יהודה גפני מיהדות התורה לחקיקה בנושא הייבוא ככזו שעניינה בשר חזיר. ראו "הצעת סיעת יהדות התורה להביע אי-אמון לראש הממשלה בסיום הדיון בהצעות חוק-יסוד: זכויות חברתיות", ד"כ 165 (תשנ"ז), 8235, 8236 ("אני רוצה להזכיר לטובה את ראש הממשלה מר יצחק רבין, זיכרונו לברכה, שבהיותו ראש ממשלה עשה כל מאמץ להביא לתיקון חוק היסוד, על מנת שלא יוכלו לייבא לארץ בשר חזיר", שם).

פסקי דין אחרים בתחום הכשרות עוסקים בשאלה מי זכאי למכור מזון כשר. לפסקי דין שניתנו בעתירות שהוגשו בגין סירוב להעניק תעודות כשרות ראו בג"צ 465/89 רסקין נ' המועצה הדתית ירושלים, פ"ד מד(2) 673 (סירוב להעניק תעודת כשרות למקום שבו מתקיימים מופעים לא-צנועים); בג"צ 22/91 אורלי ש. 1985 נ' הרב הראשי ליבנה, פ"ד מה(3) 817 (סירוב להעניק תעודת כשרות למפעל הנושא שם של מסעדות לא כשרות); בג"צ 5009/94 מיטראל בע"מ נ' מועצת הרבנות הראשית לישראל, פ"ד מח(5) 617 (סירוב להתיר ייבוא בשר כשר למי שמייבא גם בשר טרף); בג"צ 3944/92 מרבק – בית מטבחים נ' הרבנות הראשית נתניה, פ"ד מט(1) 278 (סירוב להעניק תעודת כשרות לבשר הנשחט בבית מטבחים מרוחק); בג"צ 7201/00 מעדני אביב אוסובלנסקי נ' מועצת הרבנות הראשית, פ"ד נו(2) 196 (סירוב להעניק תעודת כשרות למשחטה המוכרת את עורפי הבשר הטרף שלה ליהודים). פסק דין מוקדם בנושא זה, מהתקופה המנדטורית, הוא *Federman v. District Commissioner*,

מבחינות מסוימות, ניתן להשוות את המאבקים בנושא החזיר להתדיינות הסימבוליות בעולם הנוצרי בנושא הצבתו של צלב במקומות ציבוריים⁶ – שהמחלוקות לגביהן חרגו בהרבה מעבר לחשיבות הדתית הצרה של הנושא, אלא נתנו ביטוי לרגש ולתחושות שייכות.⁷ לדיון בחזיר ככסמל אין, כמובן, מקבילות בשיטות משפט מערביות אחרות, בשל הרקע התרבותי השונה.⁸ מקבילה חלקית להסתייגות מחזיר

Jerusalem – Southern District [1925] 1 P.L.R. 57 (עחירה בנושא הזכות למכור בשר כשר גם ללא רישיון מהרבנות של יפו).

6 ראו, למשל, בגרמניה: *Crucifix in the Classrooms Decision BverfGE 1* (1995) (נדון אצל Sabine Michalowski & Lorna Woods, *German Constitutional Law – The Protection of Civil Liberties* 187-191 (1999); בארצות הברית: *County of Allegheny v. American Civil Liberties Union, Greater Pittsburgh Chapter*, 492 U.S. 573 (1989). דוגמא קרובה נוספת מהעולם הנוצרי מתייחסת להצגת החמונה *Piss Christ*, שעמדה במרכזה של מחלוקת ציבורית ומשפטית עזה. ראו Damien Casey, "Law & The Sacred: Sacrifice, Piss Christ, and Liberal Excess," 5 *Law/Text/Culture* 19 (2000); Michael Casey, Anthony Fisher & Hayden Ramsay, "Law & The Sacred: After Serrano Ethics, Theology and the Law of Blasphemy," 5 *Law/Text/Culture* 35 (2000).

7 לחשיבות שנובעת לסמלים בחשיבה הדתית ראו Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures* 126-141 (1973). הסביר: "But meanings can only be 'stored' in symbols: a cross, a crescent, or a feathered serpent. Such religious symbols, dramatized in rituals or related in myths, are felt somehow to sum up, for those for whom they are resonant, what is known about the way the world is, the quality of the emotional life it supports, and the way one ought to behave while in it. Sacred symbols thus relate an ontology and cosmology to an aesthetics and a morality: their peculiar power comes from their presumed ability to identify fact with value at the most fundamental level, to give, to what is, otherwise, merely actual, a comprehensive normative import. The number of such synthesizing symbols is limited in any culture, and though we might think that a people could construct a wholly autonomous value system independent of any metaphysical referent, an ethics without ontology, we do not in fact seem to have found such a people" בעמ' 127.

8 ואמנם, במדינות מערביות, דיונים משפטיים המתייחסים לחזירים נסבו רק על שאלות הנוגעות להגבלות וטרינריות או לרגולציה אחרת של גידולם. מאמר מפורסם שון באיסור על גידול חזירים בתחומי העיר ניו-יורק במאה ה-19 מטעמים של איכות חיים ומניעת מטרדים הוא Hendrik Hartog, "Pigs and Positivism," *Wis. L. Rev.* 899 (1985). עם זאת מעניין לציין שגם בתרבות המערבית, בעלת הרקע הנוצרי, שימש החזיר כדרך כלל כסמל לתכונות אופי או להתנהגות מעוררי סלידה. באנגליה החלו להופיע בתרבות העממית דמויות של חזירים הביבים ואף חמורים רק לקראת סופה של המאה ה-19, במקביל להיעלמותם של החזירים מסביבת המגורים של האנגלים. להרחבה ראו Robert Malcolm & Stephanos Mastoris, *The English Pig – A History* (1998). אפילו שינוי תרמיתי זה לא מחק לחלוטין את עולם הדימויים הבסיסי הקשור בתואר "חזיר" גם שם. המונח "חזיר" משמש עד היום בעיקר בהוראה שלילית – "חזיר שוביניסטי", "חזיר קפיטליסטי". ספרו הידוע של ג'ורג' אורוול, חוות החיות (בתרגום אברהם יבין,

קיימת אמנם באסלאם,⁹ אולם המדיניות המוסלמית שנותנת תוקף לאיסור החזיר בחוקיהן, עושות זאת כחלק מאכיפה כללית של מצוות האסלאם¹⁰ ומבלי שניתן לאיסור זה מעמד מיוחד בהשוואה לאיסורים דתיים אחרים.¹¹ דיון בהשפעתם של האיסור הדתי

תשס"א) העמיד במרכזו את התנהגות החזירים, המתוארים כיצורים שפלים וחסרי מצפון. מחזה חברתי של מחזאי בריטי בן-ימינו, שהוקדש לחיים של משפחה צוענית למחצה בשולי החברה, זכה לשם המשמעותי "חיי חזיר". ראו ג'ון ארדן, חיי חזיר. המחזה הועלה גם בישראל באמצע שנות ה-70 (עותק המחזה שמור בארכיון התיאטרון "הקאמרי", בנוסח עברי של רבקה משולח. לפי תוכנית ההצגה, השמורה אף היא בארכיון התיאטרון "הקאמרי", ההצגה הראשונה הועלתה ביום 8 בנובמבר 1975).

9 גם הקוראן אוסר על אכילת חזיר. ראו אלקראן (בתרגום יוסף יואל ריבלין, 1987) פרק 5 ("פרשת השולחן"), פסוק 4: "ואלה אסורים לכם לאכלה: הנבלה והדם ובשר החזיר ואשר נקרא עליו שם אחר מבעלי אלהים..." (שם, בעמ' 104), וכן פרק 16 ("פרשת הדבורה"), פסוק 116: "אך את אלה אסר לכם, את הנבלה ואת דם ואת בשר החזיר ואשר נקרא עליו שם אחר מבעלי אלהים..." (שם, בעמ' 277). ראו גם הטקסט הסמוך להערה 47 להלן. למקור מוסלמי המתייחס לשחיטתם של החזירים והיהודים ביום הדין ראו גם Nirenberg, הערה 3 לעיל, בעמ' 197.

10 כך למשל, בסעודיה, שהיא מדינת הלכה מוסלמית, חל איסור על ייבוא בשר חזיר למדינה. למידע בנושא ראו [www.american.edu/projects/mandala/Pork Import and Saudi Arabia](http://www.american.edu/projects/mandala/Pork%20Import%20and%20Saudi%20Arabia.htm) TED/saudpork.htm.

11 מוסלמים מסתייגים מחזירים ומכל הכרוך בהם. עם זאת, בהיסטוריה המוסלמית לא רכשו איסורי החזיר מעמד סימבולי מרכזי כמו בהקשר היהודי, כמפורט בפרק ב להלן. עם זאת, מאחר שגם באסלאם נחשב החזיר לתועבה, נעשו בשנים האחרונות כמה מעשי פרובוקציה של קיצונים יהודים נגד מוסלמים באמצעות שימוש בראש חזיר או באילוסטרציה של חזיר. ראו ת"פ (י-ם) 108/98 מדינת ישראל נ' אסקין, פ"מ תשנ"ט (2) 289; ת"פ (י-ם) 109/98 מדינת ישראל נ' פקוביץ (לא פורסם, 30.3.1999) (הנחת ראש חזיר בבית קברות מוסלמי); ע"פ 697/98 סוסצקין נ' מדינת ישראל, פ"ד נב(3) 289 (הפצת כרוז שבו מצויר חזיר עוטה כאפיה דורך על ספר קוראן פתוח). התיעוב המוסלמי לחזיר חזר והגיע לתודעה הציבורית בישראל בהתייחס למחבלים-מתאבדים, שעל פי אמונתם אמורים לזכות למעמד של קדושים. כדי לפגוע בערך הדתי של המתאבדות התעוררו יוזמות מקומיות של הנחת עור חזיר על גופותיהם של המחבלים המתאבדים. ראו יובל קרני, "תקלה בחגורת הנפץ הצילה עשרות לקוחות", ידיעות אחרונות 24.2.02 (בכתבה נאמר כי "זמן קצר לאחר ניסיון הפיגוע באפרת נסעו שני מתנחלים מהיישוב לחנות לממכר בשר לא כשר בירושלים ורכשו כשלושה ק"ג של עור חזיר. לטענתם הם הגיחו את עור החזיר על המחבל המתאבד, אולם מהמשרה נמסר שלא ידוע לה על כך דבר"). דיווחים דומים על האירוע הופיעו גם בעיתונים אחרים. ראו חנן שלאין, "המחבל לא הצליח לפוצץ את עצמו – ונורה למוות", מעריב 24.2.02; עמוס הראל, יהונתן ליס, ונדב שרגאי, "נכשל ניסיון התאבדות במרכול באפרת", הארץ 24.2.02. למחרת היום קיבל הנושא התייחסות בכתבה נוספת בעיתון הארץ, שבה דווח כי חכמי דת מוסלמיים גורסים שאין משמעות דתית שלילית להנחה של עור חזיר על גופה לאחר שרוח האדם כבר עזבה אותה. ראו עמירה הס ונדב שרגאי, "אנשי דת: גם שאהיד בעור חזיר עולה לגן עדן", הארץ 25.2.02. בהמשך לכך התייחס הפובליציסט ב. מיכאל לאירוניה שבאה לידי ביטוי בשימוש יהודי זה בחזיר, ודווקא על ידי מי שמזוהים בדרך כלל עם ההתנגדות למכירת בשרו. ראו ב. מיכאל, "עוטי עור החזיר", ידיעות אחרונות (המוסף לשבת) 1.3.02.

והמטען התרבותי הכרוך בו על המערכת המשפטית הוא בעל ערך רק כשאימוצו של האיסור נעשה בהקשר של שיטת משפט שנקודת המוצא שלה היא חילונית-דמוקרטית (להבדיל ממדינת הלכה, שבה משפט המדינה משקף את הדוקטרינה הדתית). מבחינה זו, דווקא ההוראה בחוקה ההודית בדבר חובת המדינה לנקוט אמצעים למניעת שחיטה של פרות היא דוגמא מעניינת, הקרובה יותר לנושא המאמר.¹²

מבחינת, נקודת המוצא לעיון מיוחד בגלגוליה של שאלת החזיר במשפט הישראלי היא הקשר שבין משפט לתרבות.¹³ החזיר והאיסורים הנוגעים לו נחשבים לסמל בתרבות היהודית. בהקשר זה מעניין לבחון כיצד הטביע הסמל התרבותי את תותמו על המשפט.¹⁴ ככלל, סמלים תרבותיים משפיעים על המערכת הפוליטית, שמצידה משפיעה גם על ההתייחסות לסמלים בחברה.¹⁵ התייחסותה של המערכת הפוליטית

באנגליה זכתה ההסתייגות המוסלמית מחזירים לכותרות עיתונאיות בעקבות הוראה שניתנה בבית ספר שבו מרבית התלמידים הם בני מהגרים מוסלמים, להימנע מקריאת סיפורים על חזירים ומהצבתם על מדפי הספרים בכיתות של ילדים מתחת לגיל שבע מחשש לפגיעה ברגשותיהם. בתגובה הבהירה המועצה המוסלמית של בריטניה כי ההוראה היא מיותרת מאחר שהאסלאם אוסר רק על אכילת חזיר. ראו מרטין ויינרייט, "אסור לאכול חזיר, אבל מותר לקרוא על חזיר", הארץ 9.3.03 (תרגום של מאמר מה-Guardian).

12 נוכח המסורת ההינדית המקדשת את הפרה מחייב סעיף 48 לחוקה ההודית את המדינה לנקוט אמצעים לאיסור שחיטתן של פרות. נוסח הדברים במקור הוא זה: "The State shall endeavour to organise agriculture and animal husbanding on modern and scientific lines and shall, in particular, take steps for preserving and improving the breads, and prohibiting the slaughter of cows and calves and other milk and draught cattle". בהתאם לכך, קיים בהודו איסור על שחיטת בקר, למעט בשני אזורים – מערב בנגאל וקיראלה. מצב משפטי זה מתמרץ בפועל הברחה בלתי-חוקית של משלוחי בקר לאזורים אלה, בתנאים מחפירים והוך גרימת סבל לחיות. לדין ביקורתי בהגבלות הנוהגות בהודו על שחיטת פרות ראו Gunnar Myrdal, *Asian Drama – An Inquiry into the Poverty of Nations* Vol. I 89-93 (1968).

13 ראו, באופן כללי, מנחם מאוטנר, "המשפט כתרבות: לקראת פרדיגמה מחקרית חדשה", בתוך רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית – ספר היכרות לאריאל רוזן-צבי ז"ל 545 (בעריכת מנחם מאוטנר ואח', 1998).

14 ראוי לציין כי התייחסות לחשיבותם של סמלים יכולה להיעשות לא רק מזווית של משפט ותרבות. לדיון בנושא מפרספקטיבה של הניתוח הכלכלי של המשפט ראו, Eric A. Posner, "Symbols, Signals, and Social Norms in Politics and Law," 27 *J. Legal Stud.* 765 (1998). המאמר מתמקד בתפקידו של הסמל כאיתות (signal) שבעזרתו מבטאים השחקנים את נאמנותם לקהילה.

15 כפי שציין יצחק גל-נור: "הפוליטיקה זקוקה לקשת רחבה של אמונות והודעות והללו ניתנות למיצוי מוחשי בעצמם ואירועים המשמשים כסמלים... סמלים הם גם תשומה תרבותית המזינה את המערכת הפוליטית וגם תפוקה הזורמת ממנה את הזירה החברתית". יצחק גל-נור, ראשיתה של הימוקרטיה הישראלית 95 (1985).

לסמלים אינה משאירה תמיד את חותמה על המשפט, אך הכרה פוליטית במעמדם של סמלים יכולה לבוא לידי ביטוי גם בהסדרים המשפטיים, כפי שאמנם קרה בכל הנוגע לחקיקה שהטילה מגבלות על גידול חזירים ומסחר בבשרם.

הדיון בשאלה הוא גם בעל ממד היסטורי – הן מבחינה זו שתועבת החזיר קשורה בזיכרון הקולקטיבי של העם היהודי¹⁶ והן נוכח העובדה שהוויכוחים על האכיפה המשפטית של איסורי החזיר מתקיימים במשפט הישראלי כבר משנות ה-50. לפיכך, המאמר בוחן את ההתפתחות שחלה במשך השנים בהתייחסות הציבורית והמשפטית למשמעותם הסמלית של איסורי החזיר במשפט הישראלי, ובהמשך לכך דן במשמעותן של התמורות שחלו בה.¹⁷

באופן כללי, הטיעון שאציג מכוון להראות את השינוי שחל בתפיסה של איסורי החזיר במשפט הישראלי ככבואה לשינויים שחלו בחברה ובתרבות בישראל. בעת שהוחל לרדן בהצעות להטיל איסורים משפטיים על גידול חזירים ומכירת בשרם, בשנות ה-50, זכו הצעות אלה לתמיכה נרחבת יחסית בציבור הישראלי. הגורמים הפעילים בתחום זה באו בעיקר מהמפלגות הדתיות, אך היו נכונות ואהדה כלפי יוזמות אלה גם בקרב נציגים של הציבור החילוני, שגדלו על ברכי הטאבו היהודי ההיסטורי על החזיר. במשך השנים נשחקה הסמליות שבאיסור החזיר מבחינתו של הציבור החילוני,

16 למושג הזיכרון הקולקטיבי ראו עמוס פונקשטיין, "זכרון קיבוצי ותודעה הסטורית", בתוך הדמית ותודעה היסטורית ביהדות ובסביבתה התרבותית 13-19 (תשנ"א) (פורסם גם ב: Amos Funkenstein, "Collective Memory and Historical Consciousness," 1 *History and Memory* 5 (1989); Paul Connerton, *How Societies Remember* (1989); יוסף חיים ירושלמי, זכור – היסטוריה יהודית וזיכרון יהודי 17-19 (1988). ירושלמי הדגיש בכתיבתו את המחח בין היסטוריוגרפיה מודרנית לזיכרון: "ההיסטוריון אינו ניגש למלאכתו פשוט כדי למלא פערים בזיכרון; הוא קורא חיגר בהתמדה אף על אותם זיכרונות ששרדו במלואם". שם, בעמ' 120.

17 על החפקיד הסימבולי של נורמות משפטיות ראו עוד: Joseph R. Gusfield, "Moral Passage: The Symbolic Process in Public Designations of Deviance," 15 *Soc. Prob.* 175, 176-178 (1967). לענייננו, כדאי במיוחד לצטט את הדברים הבאים: "The fact of affirmation through acts of law and government expresses the public worth of one set of norms, of one sub-culture vis-a-vis those of others. It demonstrates which cultures have legitimacy and public domination, and which do not". בעמ' 178.

גישה נוספת, שיש לה רלבנטיות לדיון, היא זו המדגישה את ההתייחסות למשפט כאל רטוריקה, להבדיל ממערכת של כללים. ראו James Boyd White, "Law as Rhetoric, Rhetoric as Law: The Arts of Cultural and Communal Life," 52 *U. Chi. L. Rev.* 684 (1985). לצורך השוואה ניתן להזכיר גם את הדיון ההלכתי בפן הסמלי של המצוות. ראו הרב שמשון רפאל הירש, המצוות כסמלים (תרגום אביעזרי וולף, תשמ"ד). יצוין כי הספר אינו כולל ניתוח סמלי של כל תרי"ג מצוות, אלא מציע חשתית לדיון באמצעות התייחסות לכמה דוגמאות מרכזיות: מילה, ציצית, תפילין, וכן הקשפן וכליו.

והאיסורים שנחקקו בשנות ה-50 וה-60 החלו נתפסים במערכת המשפטית כמבטאים בעיקר אינטרס דתי – וככאלה הם פורשו ויושמו.

ב. איסורי החזיר בתרבות היהודית

ההכרה במעמד המיוחד של איסורי החזיר בתרבות היהודית היא נקודת מוצא חיונית לדיון. בתורה מופיעים איסורי אכילה רבים, אולם מתנשאים מעל כולם במסורת הדתית ובהיסטוריה הלאומית האיסורים הנוגעים לחזיר.¹⁸ החזיר נמנה עם אותן בהמות

18 לצורך הדיון הנוכחי אין חשיבות לשאלה מהם הטעמים שהולידו את דחייתו של החזיר. בספרות מתחום האנתרופולוגיה וחקר הדתות הוצעו הסברים מתחרים רבים להולדתו של הטאבו החזק על החזיר בתרבות היהודית.

האנתרופולוגית מרי דאגלס הסבירה כי התרבות המקראית תפסה את הקודש כשלמות, ולכן דחתה כטמא כל מה שנראה כחריג בקטגוריה שאליה הוא שייך לכאורה. על פי הסבר זה, החזיר נדחה רק בשל "הסטייה" שלו מההגדרה של בהמת הבית הטיפוסית שאותה גידלו בני ישראל – מעלה גרה ומפריסה פרסה. הוא לא מושלם, ובהמה כשרה חייבת להיות מושלמת כמטאפורה לאלוהות המושלמת. ראו Mary Douglas, *Purity and Danger – An Analysis of the Concepts of* (1966) *Pollution and Taboo*. הפרק השלישי בספר מוקדש לתועבות של ספר ויקרא (The Abominations of Leviticus). הדיון בחזיר הוא בעיקר שם, בעמ' 54-55.

חזק עליה האנתרופולוג מרווין הריס, שהציע הסבר הרבה יותר ארצי לאיסור על החזיר – הסבר אקולוגי. לדעתו, גידול חזירים הוא יקר ובכובני בתנאים השוררים במזרח התיכון. החזיר זקוק לצל, למרביצי בוץ שניזונים ממים ולחפירט עשיר יותר מזה של מעלי הגרה, המסתפקים באכילת עשב. ראו (1974) *The Riddles of Culture – Cows, Pigs, Wars & Witches*; Marvin Harris, *The Sacred Cow and the Abominable* (1985) *Pig – Riddles of Food and Culture*. הספר יצא לאור גם בעברית: מרווין הריס, פרות קודשות וחזירים משוקצים – חידות של מזון ותרבות (1987). הפרק השלישי של הספר מוקדש לנושא "החזיר המשוקץ", ובו סיכם הריס את התייחסותו לחזיר כך: "הסכנה שהיתה צפויה מצדו לבעליזו היתה ממשית מאוד, ודי בה כדי להסביר את מעמדו זה". שם, בעמ' 62.

הסברים אחרים, מתחום חקר הדתות, מתייחסים לדחייתו של החזיר בשל מעמדו הפולחני במסורות דתיות שאותן ביקשה היהרות לנשל. לדיון המתמקד בהסברים אלה ראו יעל כץ, משמעות הטאבו היהודי על החזיר (עבודת גמר לקראת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, 2000). העבודה קושרת את האיסור על החזיר עם דחייתו של פולחן האֶשְׁרָה. למעשה, כבר בספרו המוקדם של Sir James George Frazer הועלתה הטענה כי האיסור על אכילתו של בהמות מסוימות, ואיסור החזיר בכלל זה, הוא גלגול של מסורת שהתייחסה אליהן כקדושות דווקא. ראו James George Frazer, *The Golden Bough – A Study in Magic and Religion* 472 (1922). עם זאת, Frazer ראה באיסור על האכילה ביטוי לקדושתן של הבהמות האסורות, שזכו בכך להגנה, ואילו כץ התייחסה לאיסור על אכילת חזיר כחלק ממסע לביעורם של מסורת פולחנית שעשתה בו שימוש כקורבן מקובל ובשל היותו סמל לאילנות מתחרה.

שהאיסור על אכילתן מצוין במפורש, ולא נלמד רק מן הסימנים שעניינם הפרסת פרסה והעלאת גירה.¹⁹ למעשה, הוא היחיד מהבהמות מפריסות הפרסה האסורות לאכילה.²⁰ פרשנויות שונות מייחסות בשל כך לחזיר "דו-פרצופיות" של מי שמתחזה להיות טהור (באמצעות הסימן החיצוני של הפרסה), אך אינו כזה.²¹ ככלל, החזיר מקבל יחס מיוחד בכך שהוא משמש כסמל התועבה. ישעיהו הנביא מנבא "אוכלי בשר החזיר והשקץ והעכבר יחדו יספו",²² ובמשלי אנו מוצאים את המטאפורה "נזם זהב באף חזיר".²³ חז"ל אינם חוסכים מלים בהתייחסותם לזוהמתו של החזיר,²⁴ והרמב"ם מסביר כי "אלו היתה מתרת אכילת החזיר, היו השוקים עם הבתים יותר מלכלכים מ'בית הכסא".²⁵ כבר במשנה מופיע האיסור הגורף "אין מגדלין חזירין בכל מקום",²⁶ וכך גם פוסק השולחן ערוך: "לא יגדל ישראל חזירים בכל מקום, אפילו למשוח בהם עורות, ואין צורך לומר לסתורה".²⁷ הגמרא מביאה בקשר לכך סיפור הקושר את האיסור לחורבן הלאומי. הסיפור מתייחס למצור על ירושלים בעת שריב האחים הורקנוס ואריסטובולוס פתח את השער לכיבוש הרומי, ועניינו בכך שחזיר אשר הועלה אל הנצורים, במקום כבש לקורבן, תקע את צפורניו בחומת העיר: "למחר שילשלו להם דינרים בקופה, והעלו להם חזיר. כיון שהגיע לחצי-החומה נעץ צפרניו בחומה, ונודעוה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה. באותה שעה אמרו: ארור אדם, שיגדל חזירים".²⁸ אף אומות העולם

- 19 ויקרא יא, ז-ח: "זאת החזיר כי מפריס פרסה הוא ושוסע שסע והוא גרה לא יגר טמא הוא לכם. מבשרם לא תאכלו ובנבלתם לא תגעו טמאים הם לכם"; דברים יד, ח: "זאת החזיר כי מפריס פרסה הוא ולא גרה טמא הוא לכם".
- 20 "אין לך דבר שמפריס פרסה וטמא אלא חזיר, לפיכך פרט בו הכתוב הוא", תלמוד בבלי, חולין, נט, א.
- 21 מדרש רבה, בראשית, פרשה סה, א: "מה חזיר הזה בשעה שהוא רובץ ומפשיט את טלפיו, כלומר שאני טהור, כך מלכות הזאת הרשעה גוזלת וחומסת"; מדרש תהילים, מזמור פ: "מה החזיר פורס טלפיו, כלומר, ראו שאני טהור. כך עשו הישע גונב גזול וחומס, ומראה כאילו הם דינים של אמת".
- 22 ישעיהו סו, יז. ראו גם ישעיהו ס"ה, ד: "האוכלים בשר החזיר"; ישעיהו סו, ג: "מעלה מנחה דם-חזיר".
- 23 משלי יא, כב. ראו גם במשנה, מסכת אבות, ו, ב.
- 24 תלמוד בבלי, ברכות, כה, א: "אמר רב פפא: פי חזיר כצואה עוברת דמי".
- 25 רמב"ם, מורה נבוכים, ג, מ"ח. כך גם במשנה תורה, הלכות קריאת שמע, פרק ג, הלכה יג נקבע כי "פי חזיר כצואה עוברת דמי ואסור לקרות כנגדו עד שיעברו ממנו ארבע אמות".
- 26 תלמוד בבלי, בבא קמא, עט, ב. וזאת בשונה מבעלי חיים אחרים שלגביהם קיימים איסורים ספציפיים על גידול בארץ-ישראל או בירושלים.
- 27 שולחן ערוך, ת"מ, ת"ט, ב.
- 28 תלמוד בבלי, סוטה, מט, ב; ראו גם: תלמוד בבלי, בבא קמא, פב, ב; תלמוד בבלי, מנחות, סד, ב.

המשעברות את ישראל נמשלו לחזיר.²⁹ נוסף על כך, במקורות רבים החזיר אף קרוי "דבר אחר",³⁰ תוך הימנעות מנקיבתו שמו, כמו בהתייחסות לתועבות הגדולות ביותר מבחינה דתית, כדוגמת "אחר" – אלישע בן-אבויה שהשתמד ו"אותו האיש" – ישו.³¹ מקורות הלכתיים וחינוניים כאחד מלמדים כי האיסור על אכילת חזיר היה אחד המנהגים שנועדו במיוחד בקרב עמים אחרים, וככזה שימש בסיס לניגוחם של יהודים. התלמוד מזכיר את איסור אכילת החזיר כאחת המצוות שטעמן אינו ברור, ולכן מהוות בסיס לקטרוג מצד אומות העולם.³² בזיכרון הקולקטיבי של העם היהודי טבועה התודעה שצוררי ישראל בכל הדורות עשו שימוש בחזיר כחלק מרדיפת יהודים והשפלתם. בהקשר זה בולטים במיוחד הסיפורים על גזירות אנטיוכוס ומרד המכבים, המוכרים גם בציבור הלא-רתי בשל זיקתם לחג החנוכה. אחד המרכיבים של הגזירות היה החובה לזבוח חזירים ולאכול את בשרם.³³ בהמשך לכך, דורות התחנכו על סיפורי ההקרבה ומסירות הנפש של מי שסירבו לאכול בשר חזיר, ובראשם הסיפור של חנה ושבעת בניה, המתאר את קידוש השם של משפחה שלמה על רקע הסירוב לאכול חזיר.³⁴ השפלת יהודים הקשורה באיסור החזיר ידועה גם מתקופות מאוחרות יותר –

- 29 החזיר מסמל את אדום – ויקרא רבא יג; וכן את מלכות רומי – תלמוד בבלי, סוטה, מט, ב. כן ראו מסכתות קטנות, אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק לד – "שבזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום אומות העולם דומות עליהם כחזיר מיער" בהתייחס לפסוק: "יכרסמנה חזיר מיער", תהלים פ, יד.
- 30 תלמוד בבלי, שבת, ככט, ב. כן ראו "אוכלי דבר אחר פסולין להעיר – ליכא לפרושי אוכלי דבר אחר דהיינו אולי חזיר", תוספות, סנהדרין, כו, ב.
- 31 לסקירת מקורות המתייחסים לחזיר ראו עוד: ישראל מחפון, ספר אלפי ישראל שמ"ד-שנ"א (תשד"מ); אברהם קורמן, הטהור והמותר 93-103 (תש"ס).
- 32 "ואת חוקי תשמרו" – דברים שהשטן ואומות העולם משיבים עליהן, ואלו הן: אכילת חזיר, ולבישת שעטנו, וחליצת יבמה, וטהרת מצורע, ושעיר המשתלח". תלמוד בבלי, יומא, סז, ב.
- 33 ספר מכבים א, א, מו: "להקים כמות והיכלים ופסילים, להקריב חזירים ובהמות טמאות". ראו גם אצל יוסף בן-מתתיהו, קדמוניות היהודים ג 56 (ספר שנים-עשר) (בתרגום אברהם שליט, תשל"ג): "והמלך גם בנה על מזבח-הקטורת מזבח והקריב עליו חזירים, והיה קרבן זה שהביא לא לפי החוק ולא לפי מסורת דת היהודים. והוא הכריח אותם לזנוח את עבודת אלוהיהם ולעבוד את האלים שהוא האמין בהם, להקים להם מקדשים בכל עיר וכפר ולבנות מזבחות ולהקריב עליהם חזירים בכל יום". תיאור הדברים מופיע גם ברומן ההסטורי של הווארד פאסט, אחי, גיבורי התהילה (בתרגום דת ליבנית, 1956) שנכתב על מרד המכבים: "לבסוף הרסו את בית-המקדש וזבחו חזיר על מזבחו... באנו אל היכל הקודש, אל בית אדוני, משכן המגורה ולחם הפנים. המקום הצחין כאיטליו של קצב. המזבח נתגאל בדם קרוש, ועליו הוצג ראש חזיר, אשר, דומה זקף בנו עינים קמות. קלחת של בשר חזיר עמדה לצדו, ותלי זוהמה נתגבכו סביב". שם, בעמ' 49-50.
- 34 ספר מכבים ב, ז, א-מב: "ועוד היה מעשה בשבעה אחים ואמם אשר נתפסו ונאנסו מאת המלך לאכל מבשר החזיר האסור...". סיפור אחר מתייחס לאלעזר הזקן שהקיא את בשר החזיר שנתחב לו בכוח לה; ראו ספר מכבים ב, ו, יח-לא: "אלעזר, אחר מן הסופרים הראשונים... נאנס לפתוח את-פיו לאכול בשר חזיר. והוא בחר מות כבוד מחיי קלח...".

תקופת השלטון הרומאי,³⁵ ומאוחר יותר – כימים שבהם כבר התפשטה באירופה הנצרות.³⁶

35 הימנעותם של היהודים מאכילת בשר חזיר הייתה לפלא בעיני הרומאים, והם ראו בה דוגמא מובהקת לשונותם המטרידה. יוסף בן-מתתיהו כתב בעניין זה: "הוא שם עלינו חטאת, כי אנחנו שוחטים את בהמות הבית ואיננו אוכלים בשר החזיר". ראו יוסף בן-מתתיהו, קדמות היהודים – נגד אפיון מאמר שני, יג (בתרגום י' ח' שמחוני, תשי"ט). ההיסטוריון הרומי טאקיטוס, שתיאר בצורה ביקורתית את מנהגי היהודים, הסביר את הימנעותם מבשר החזיר בסיפור אודות צרעת שפקדה את עם ישראל: "בשר חזיר אין הם אוכלים לזכר מכתם, שהר נוגעו בצרעת, הפוקדת בעל-חיים זה". ראו קורנליוס טאקיטוס, דברי הימים ספר חמישי, ד (תשכ"ה). במאמר המתייחס לאיסור הגידול על חזירים ודין "הארור" שחל עליו נדרש גם הרב הרצוג לפנ היסטורי זה של הדברים: "מצינו שהאומות הקדמוניות היו תמיד כונות את ישראל ומלגלות עליהם על המנעם מבשר הבע"ח הלזה. אותו קיסר רשע וטיפש קיוס קליגולא, שר"י, כשהתייצבה לפניו המשלחת היהודית ממצרים ובראשה הפילוסוף הגדול ידידיה האלכסנדרוני ז"ל בגעה קדם את פניהם עוקצנית-ליצנית כאחת: 'יהודים, למה אין אתם אוכלים בשר חזיר?'. כשהיוונים הרשעים, ועמם מרשיעי ברית הטמאים משלנו, כפו את ישראל לטמא את נפשותם במאכלות אסורות – בבשר החזיר החלו! כל כתבי מרן הגאון רבי יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל – פסקים וכתבים כרך ב, סימן ק"כ, עמ' תקנה, בעמ' תקנז (ליקט, סידר וערך הרב שלמה שפירא, תשמ"ט).

ידוע גם כי החזיר היה גם סמלו של הלגיון העשירי הרומאי שהיה מוצב בירושלים בתקופת מרד בר-כוכבא. משמעותם של הדברים בעיני הציבור היהודי לא נעלמה גם מעיניה של הסופרת מרגריט יורסנאר, שברומן ההיסטורי פרי עטה זכרונות אדריאנוס (1987) שמה בפיו של אדריאנוס דברים אלה: "ענייני-היהודים הלכו מרחי אל דחי. עבודות הבנייה בירושלים היו נשלמות והולכות, על-אף התנגדותם האלימה של הקנאים. נעשו טעויות אחרות, שלא מן הנמנע היה לתקנן, אלא שמחרתי המהומות ידוע מיד להפיק מהן תועלת. סמלו של הלגיון העשירי, 'לגיון המשלוח', הוא חזיר-בר; שלט ועליו ציור הסמל נקבע, כנהוג, בשערי העיר. ההמונים שלא הסכימו עם תמונת ופסלים – שהרי הללו נשללו מהם בגין אמונה תפלה, הפוגעת ביותר בהתפתחות האמנויות – טעו לחשוב כי דיוקן של חזיר הוא זה, וראו בזוטה זו עלבון למנהגי ישראל". שם, בעמ' 182. למקורות נוספים שעניינם הביקורת הרומאית על ההימנעות היהודית מבשר חזיר ראו זאב גוטהולר, "הכשרות במחשבת היהדות", מחניים – לחיילי צה"ל על נושא הכשרות פח 12 (תשכ"ד).

36 היהודים שהתנצרו בספרד במאה ה-15 תחת לחצו של השלטון, ונחשדו בכך ששמרו כסתר על נאמנות ליהדותם, כונו על ידי הנוצרים הוותיקים בשם martanos – כינוי בעל קשר סמנטי למלה חזירים. ראו יוסף קפלן, הפזורה הספרדית במערב 16 (1994). בהמשך לכך, אכילת בשר חזיר הייתה, תחת השלטון הספרדי, קריטריון להוכחת "טוהר הדם" ורכוקת בנצרות. שם, בעמ' 21. כך גם בגרמניה של ימי-הביניים; "סדרי החוק בסקסוניה ובמקומות אחרים דרשו שהיהודים יעמדו בזמן השבועה על עורה הטרי של חזירה, שהמליטה במשך השבועיים האחרונים". נחום ט' גידל, היהודים בגרמניה – מתקופת הרומאים עד לרפורבליקת ויימאר 49 (תשנ"ז). מפורסם יותר הוא ציור "חזירת היהודים" שהופיע על מגדל הגשר של פרנקפורט. הציור הציג יהודי "טיפוסי" כשהוא מלקק באחוריה של חזירה. התייחסות לציור המבוזה הופיעה בספרו של גתה (Goethe) דמינות ואמת (Dichtung und Wahrheit). ראו שם, בעמ' 159, בו מופיע תעתיק של הציור, ובעמ' 161, בו מופיע תרגום של הקטע המתייחס לכך בספרו של גתה.

אכן, ידועים גם מקרים שבהם התייחסו גילויים אנטישמיים למצוות הכשרות באופן כללי יותר, כגון גזירות השחיטה בפולין בשנות ה-30 של המאה ה-20 (במתכונת חקיקה שאסרה על שחיטה

היסטוריה זו השאירה את חותמה על התרבות העממית היהודית, שבה ההסתייגות מחזירים חרגה הרבה מעבר למשמעותו הדתית של האיסור על אכילת חזיר.³⁷ במשך שנים רבות היא ניכרה גם באורחותיה של החברה החילונית בישראל, שרבים בה המשיכו להימנע מצריכתו של בשר חזיר,³⁸ למרות אי-ההקפדה על איסורי אכילה אחרים. ברל כצנלסון, שנחשב למורה דרך בחוגי הציונות הסוציאליסטית, יצא בכמה הזדמנויות נגד גידול חזירים ואכילת חזיר, בשמה של תפיסה לאומית.³⁹ כצנלסון גינה את המסחר בבשר חזיר עוד בשנת 1934, בדבריו בוועד הפועל הציוני:

- 37 (כשרה). ראו משה סנה, "קול האזוהרה היהודי", בתוך משה סנה – כתבים א 185-188 (תרגם מרדכי חלמיש, תשנ"ה). עם זאת, ככלל, התגלויות על רקע ההימנעות היהודית מאכילת חזיר ידועות יותר מההיסטוריה היהודית לדורותיה, והן אלה שנחרתו בזיכרון הקולקטיבי.
- שלוש עליכם שם בפיו של מוטל בן פייסי החזן, כמה פעמים, ביטויים של הסתייגות ודחייה מחזירים. כאשר הוא מתאר את אהבתו לחיות ולטבע אומר מוטל: "ולא רק סייחים קטנים אני אוהב, אלא כל מה שהוא קטן: כלבלבים קטנים, חתלתולים קטנים... חוץ מחזירונים. את החזירים אני שונא אפילו כשהם קטנים". שלוש עליכם, מוטל בן פייסי החזן 42 (תרגם אברהם יבין, 1999). בהמשך מתאר הגיבור ויכוח עם נוצרים שאותם הוא מקניט על כך שהם אוכלים חזיר: שם, בעמ' 101. בהתייחסו לרשמי ההגירה של משפחתו לאמריקה הוא מוסיף: "כאן, באמריקה שונאים זקן יותר משהודי שונא חזיר". שם, בעמ' 246.
- עדות דומה להסתייגות היהודית החזקה מאכילת חזיר, גם מחוץ למסגרת של חיים דתיים, ניתן להביא מספרו של אריה אקשטיין, דודה אסתר (1992), המתאר את קורותיו של ילד רחוב יהודי בפולין לפני מלחמת העולם השנייה. הגיבור מתאר את חששו מאכילת נקניק חזיר, גם כאשר הוא רעב מאד: "נזכרתי במלים של אמי... מי שאוכל חזיר מקבל אופי של חזיר, ואחר-כך מתחיל להרביץ ליהודים...". שם, בעמ' 36. הוא נכנע לרעב רק אחרי שחברו פרס על ראשו מעיל כך שאלוהים "לא יראה". במקום אחר מתואר רעבם של הילדים למרק בשר שמוגש להם בבית ספר פולני. גם כאן חזרה על עצמה הדילמה: "מוי'ש'לה לא רצה לאכול מרק וטען שלייהודים אסור לאכול בשר חזיר. בני, לעומת זה, טען שזה בשר בקר. מהור הצטרפתי לדעה של בני. המרק, לומר את האמת, שינה משהו ביחס שלי לממשלת פולניה". שם, בעמ' 158.
- 38 תום שגב מצטט, מראיון שערך, כי "כשמשה ארם, איש מפ"ם, סיים נאום חריף בזכות ההיתר לגדל חזיר בישראל ולמכור את בשרו בשוק, התעכב לרגע אצל מקומו של קלמן כהנא, איש פועלי אגודת ישראל. 'אל תדאג', אמר לו, לדברי כהנא: 'אצלי בבית לא תמצא את זה. אפילו אתה יכול לאכול אצלי'". תום שגב, 1949 – הישראלים הראשונים 229 (1984).
- 39 עמדתו של ברל כצנלסון ביחס למשמעות הלאומית של עניין החזיר הובאה כאסמכתה לתמיכה בחקיקה מגבילה החל בדיון בהצעת החוק הראשונה בנושא איסור גידול חזירים. ראו דברי חבר הכנסת ישראל-ישעיהו שרעבי ממפא"י בדיון בהצעה לסדר הדיון בנושא "הצעת חוק לאיסור גידול חזירים, תשי"ג-1953", ד"כ 13 (תשי"ג), 639, 641; דברי חבר הכנסת יהודה מאיר אברמוביץ מאגודת ישראל בהצגתה של הצעת חוק איסור גידול חזיר (תיקון), התשמ"א-1981, ד"כ 91 (תשמ"א), 2050; דברי חבר הכנסת אברהם שפירא מאגודת ישראל בקריאה הראשונה על הצעת חוק איסור גידול חזיר (תיקון), תשמ"ה-1985, ד"כ 102 (תשמ"ה), 3833; דברי חבר הכנסת שאול יהלום מהמפד"ל בדבריו בדיון בכנסת במסגרת הצעה לסדר היום "הצהרת שר הפנים בדבר שיעון קיץ ומכירת בשר חזיר", ד"כ 203 (תשס"א), 3493, 3494.

אינני חושש להגיד שכמה דברים מן המסורת הדתית שלנו הם בעיני קנינים לאומיים חשובים. ואינני רואה בהשקפתי זו שום פגם בהכרתי הסוציאליסטית... ולפיכך יכול אני לתאר לעצמי, שעם אשר מלחמת החירות שלו בימי החשמונאים היתה קשורה בהתנגדות לאכילת בשר חזיר, אשר סבל לא מעט במשך אלפים שנה על שלא נכנע למי שרצה להאכילו בשר-חזיר, יהא נוהג כבוד במנהג קדומים זה, ושהעיר העברית תאסור בתחומיה מכירת בשר חזיר.⁴⁰

הוא חזר והתבטא בנושא זה בחריפות ובפאתוס לא פחותים כעשור מאוחר יותר, במאמרו "עד כמה אהבת ישראל מגעת". במאמר זה, שנכתב "בעקבות פולמוס של חנוכה", יצא כצנלסון נגד כמה מעמיתיו שגיננו את פרסומו של כרוז נגד מגדלי חזירים:

לא ברור לי כיצד יסופר לילדינו – ברגש ובטעם – על מסירות נפשו של אלעזר הזקן, ועל חנה ושבעת בניה, אם עצם הדבר אשר עליו יצאו הם ליהרג אין לו אחיזה באורח-חיים שלנו? ואיני יודע כיצד יסופר לילדים – בהפלאה ובהערצה – על גיבורינו הקטנים, על הקנטוניסטים, אשר סבלו רעב ומהלומות ולא הביאו בשר-חזיר אל פיהם, אם כל ענין זה איננו אלא משפט קדום שעבר עליו כלח?⁴¹

מאוחר יותר, בשנות ה-50, כשכבר ניטשו המחלוקות על חקיקה שתטיל הגבלות על גידול חזירים ומכירתם, הביע נתן אלתרמן ב"טור השביעי" עמדה אוהדת ביחס להגבלות כאלה, תוך הסתייגות מדבקות קיצונית בעיקרון של התנגדות לכפייה דתית בהקשר זה. שירו, שנשא את הכותרת "חופש-הדעות והטלפיים", כלל, בין השאר, שורות אלה:

דומה כי בלבה של כל אמה – ושבעתיים באמה הזאת ובזה הנוף שהוא ערשה –

40 ברל כצנלסון, "בוועד הפועל הציוני", בתוך כתבי ב. כצנלסון ו 203, 213 (תש"ז).
 41 ראו ברל כצנלסון, "עד כמה אהבת ישראל מגעת" (בעקבות פולמוס של חנוכה), בתוך כתבי ב. כצנלסון יב (דבריו האחרונים) 55, 75 (תש"ז). עמדותיו של כצנלסון בנושא החזיר משתלבות בתפיסתו גם לגבי עניינים אחרים בעלי אופי דתי ולאומי מעורב. מאמר מפורסם אחר שלו עוסק בהתייחסות אל יום התשעה באב כאל יום אבל לאומי. ראו ברל כצנלסון, "חורבן ותלישות", בתוך כתבי ב. כצנלסון ו 365 (תש"ז). מאמר זה הוקדש לנושא בתגובה לקביעת מועדו של מחנה קיץ ביום התשעה באב. בביוגרפיה שכתבה אניטה שפירא על ברל כצנלסון מתוארת השקפת עולמו בנושא זה כך: "הוא קיים מנהגים יהודיים אחדים, אך ללא קשר עם תר"ג מצוות: הוא נהג לשמור בקפדנות על אבל תשעה באב – מטעמים לאומיים. הוא נוהר מאכילת חזיר משום שיהודים מתו על קידוש השם, ובלבד שיימנעו מאכילתו. הוא לא שמר דיני כשרות ולא פקד את בית הכנסת, אף לא בימים הנוראים". אניטה שפירא, ברל 548 (1980).

יש זכרוני סלידות מסימות שנחרתו בחרב ובשוט והטבעו כיצר אשר לא מדעת.
 לכן חשים גם אלה אשר לא יבדילו בין מפריס פרסה ושאינו מפריס פרסה
 כי בעשות אמה עברית בישראל את החזיר לעקרון, בל יעבר, עובר בתולדותיה רעד.
 כי נמוקם של אדוקי הדת והחברה החילונית ונמוקה כאילו משלימים הפעם זה את זה... קצת משנה, אבל קשה על כך לפסח.
 מצד אחד הדת, מצד שני – קצת גיאוגרפיה עתיקה וקצת היסטוריה ארפה...
 ומצבו של החזיר באמצע קצת לא נוח.⁴²

ההתייחסות המיוחדת לאכילה של בשר חזיר באה לידי ביטוי גם בנוהג שרווח בעבר להימנע מהשימוש בשם "בשר חזיר" גם בקרב אלה שלא נמנעו מאכילתו. במסעדות שהחלו להציע מנות של בשר חזיר נהוג היה להתייחס אליהן תוך שימוש בשם הלא-מפורש "בשר לבן", בבחינת לשון נקייה.⁴³ זר לא יכול היה להבין זאת. בעת שהרב שך ביקש לגנות בשפה חריפה את נטישת המסורת בקיבוצים הוא בחר להדגיש בנאומו את

42 נתן אלטרמן, "חופש-הרעות והטלפים", הטור השביעי ספר שני 237, 238 (תשל"ה). הדברים נכתבו בשנת 1956. בטור אחר, משנת 1957 (נתן אלטרמן, "לא תקום מלחמת תרבות", הטור השביעי ספר שני 239 (תשל"ה)), קרא המשורר לגישה פשרנית במחלוקת הדתית-חילונית בישראל, ואגב כך חזר לעשות שימוש בדוגמא של איסור החזיר. לדבריו: "על אף הסייגים חי כיום הציבור החילוני חיים מלאים ואדם שהפשי הוא מטיבו אולי אינו חסר אפילו את החופש הנוסף של גידול החזיר". שם, בעמ' 244. לעומת זאת, להתייחסות תיאורית בלבד לטאבו על החזיר (ואף בנימה ביקורתית במידת מה) ראו שירד של דוד אבידן "ארץ הככרע (טיוטה להפיכת חצר)". בין שאר התיאורים הקשים של ישראל בשיר מופיעה גם התיבה הבאה: "ארץ שבקרה צאן וצאנה בקר וחזיריה מנודים". השיר מופיע בספרו של דוד אבידן, שירים בלתי-אפשריים (1968) 92. ציטוטים נוספים מאת אנשים חילוניים שהביעו תמיכה באימוצם של איסורי חזיר במדינת ישראל, או לכל הפחות הבנה כלפיהם, קובצו בגיליון של שלושות – ירחון לנוער הדתי, אדר ב' תשי"ד, תחת הכותרת "במאבק לביעור נגע החזיר מישראל", בעמ' 4-7 (הגיליון מתויק בתיק 34-7(3) בארכיון עיריית תל-אביב). הקטעים המצוטטים הם של יהושע מנוח מדגניה א (מתוך בטרם); משה קול, יו"ר המפלגה הפרוגרסיבית (מתוך זמנים), יצחק מאור, המסתמך על ברל כצנלסון (דבר) ומר מ. צהר, ראש עיריית טבריה ממפא"י.

43 להגדרת הערך "בשר לבן" כ"בשר חזיר" ראו דן בן-אמוץ ונתיבה בן-יהודה, מלך עולמי לעברית מדוברת 44 (תשל"ב). לשימוש במטבע לשון זה ראו גם את ספרם של אמנון דנקנר ודוד טרטקובר, איפה היינו ומה עשינו – אוצר שנות החמישים והשישים (1996), שבו נכתב בערך "לויקו מושיקו" כך: "שיא הקולוניריות. אחת הסטייקיות הראשונות בארץ... ושיא החטא – בשר לבן – לבן! – בפיתה". שם, בעמ' 99.

היותם אוכלי חזירים ושפנים.⁴⁴ במחזה "פליישר" שהוצג בתיאטרון הקאמרי בראשית שנות ה-90, ועסק במאבק בין חילוניים לדתיים בחברה הישראלית,⁴⁵ ייעד המחזאי את תפקיד הגיבורים לבעלים של אטליו לא-כשר, שהמנה החכיכה עליהם היא בשר החזיר לסוגיו – לא "סתם" בשר לא-כשר.⁴⁶ החזיר הוא הלא-כשר האולטימטיבי.

ג. בין שנות ה-50 לשנות ה-90

מערכת המשפט בישראל דנה כבר יותר מ-50 שנה באיסורים חוקיים הנוגעים לגידול חזירים ולמכירת בשר חזיר. מעניין לציין, שכך מתקיימת בה אחת הדוגמאות ההיפותטיות שנידונו על ידי מיל בספרו הקלאסי "על החירות", אם כי בהתייחס לשלטון מוסלמי:

אביא כאן משל קל-ערך במקצת: אין באמונתם או במנהגייהם של הנוצרים דבר המחרף את שנאתם של המוחמדנים עליהם יותר מאכלם בשר-חזיר. מעטים הם המעשים שהנוצרים והאיורופאיים מתייחסים אליהם בבחילה פשוטה וטבעית יותר מזו שבה מתייחסים המושלמיים לאכילה זו. קודם-כל, פוגע המעשה בדתם; אם אין עובדה זו מספיקה על-עיקר לבאר את עוזו או את אופיו של רגש-התועבה שלהם... ועכשיו שער-גא בנפשכם שבמדינה מן המדינות יש רוב מושלמיים, ושרוב זה לא תנות דעתו עד שיאסור אכילת בשר-חזיר בכל גבולותיה.⁴⁷

- 44 הכוונה לנאום "השפנים והחזירים" המפורסם של הרב שך בכנס גדול שהתקיים באצטדיון יד-אליהו – פתיחת הכינוס הארצי של "דגל התורה" בשנת תש"ן. נוסח הדברים מובא בקובץ "בזאת אני בוטח" – אגרות ומאמרים על תקופת הימים ומאורעותיה ממרן הגאון רבי אלעזר מנחם מן שך שליט"א (תשנ"ג), בפרק הנושא את הכותרת "רק בכח האמונה והתורה נוכל לעבוד את המלחמות", עמוד עט: "ברצוני לומר דברים בלי כל פחד. אם יש כיום בני קיבוצים שלא יודעים מה זה יום כיפור, מה זה שבת, מה זה מקוה, אין להם מושג ביהדות, מגדלים שפנים וחזירים, יש להם קשר עם אבותיהם?!" שם, בעמ' פ. לרושם הציבורי שהותיר נאום זה ראו, למשל, מנחם רהט, "גדול בתורה, גדול בפוליטיקה", מעריב 4.11.2001.
- 45 יגאל אבן-אור, פליישר (עותק המחזה שמור בארכיון תיאטרון הקאמרי). לפי תוכנית ההצגה (השמורה אף היא בארכיון תיאטרון הקאמרי) ההצגה הראשונה הועלתה ביום 20 מאי 1993.
- 46 בתמונה השנייה של המחזה מבקש פליישר, בעל האטליה, מאשתו: "תחממי לי מהקציצות חזיר שעשית לצהרים". בתמונה השלישית, כאשר מתברר לברטה אשתו כי כל הדיירים החדשים בפרויקט הבנייה הסמוך הם חרדים, היא אומרת לבעלה: "תקשיב לי טוב, לא מוכרים יותר שינקן", ובהמשך: "את השינקן שלך אתה יכול לאכול מאחור". בתמונה הששית מבקש בנם המפגר של בני הזוג: "אני רוצה את הלחמניה הארוכה שלי עם השינקן והגבינה הצהובה".
- 47 ג'ון סטיוארט מיל, על החירות 154-155 (בתרגום אריה סימון, תשכ"ו).

למרות אופיים הנבואי כמעט של הדברים, יש לציין כבר עתה כמה הבדלים בהשוואה לדוגמא הקלאסית של מיל. ראשית, כפי שיובהר בהמשך, איסורי החזיר במדינת ישראל לא התייחסו מעולם לאכילה עצמה, אלא לפעולות המכילות בשלבים קודמים: גידול החזיר ומכירת בשרו. שנית, מיל התייחס לנושא החזיר כדוגמא לסכנה הצפונה בחקיקה המגבילה חירות בשם הגנה על רגשות (וזאת נוכח ה"בחילה" ו"התועבה" שאכילת החזיר מעוררת אצל המוסלמים).⁴⁸ לעומת זאת, החקיקה בנושא החזיר בישראל לא נולדה בחיקו של טיעון הפגיעה ברגשות דתיים אלא בהשראת טיעונים של גאווה לאומית ומורשת תרבותית.

באופן כללי, ניתן להצביע על עיסוק משפטי אינטנסיבי מאד בסוגיה של איסורי החזיר בשנות ה-50 וה-60, על הבלחה קצרה שלה באמצע שנות ה-80, ולאחר מכן, על התעוררות מחודשת של הדיון בה במלוא העוצמה בשנות ה-90. כיצד ניתן להסביר את החזרה לעיסוק בנושא? לכאורה ניתן להציע כמה הסברים. השערה אחת, סוציולוגית בעיקרה, מתייחסת לכך שבמשך שנים רבות איסורי החזיר לא הפריעו הפרעה של ממש לציבור בישראל בשל אופיים הסימבולי והמצומצם, להבדיל מכפייה כללית של דיני הכשרות. על כן, הם חזרו והתעוררו כסוגייה מעשית רק בשנות ה-90, נוכח מנהגי האכילה והצריכה של העולים מחבר העמים, ואולי גם על רקע התפתחותה של אנינות טעם בחברה הישראלית, שפתחה עצמה יותר מבעבר למאכלי העולם ולעיסוק בתרבות האוכל. השערה שנייה מתייחסת לאכיפה החלקית ביותר של איסורי החזיר, שהיו בבחינת "הלכה ואין מורין כן". השערה שלישית, שפניה אל תמורות שחלו בשלטת המשפט בישראל, מכוונת אל המהפכה החוקתית של שנות ה-90. על רקע זה נוצרה הזדמנות לחזור ולהעמיד למבחן את היקפם של איסורי החזיר מהבחינה החוקתית-ערכית. זאת, לאחר שבמשך שנים רבות הייתה גישתו של בית המשפט העליון להתדיינות בנושא מאוד פורמלית. בניגוד ללהט הרגשות שאפיין את הטיפול הפוליטי באיסורי החזיר, בית המשפט נמנע בעבר מנקיטת כל עמדה ערכית ביחס אליהם, ופעל רק כ"שוטר תנועה" בתחום הסמכות: האם קיימת סמכות להסדיר את הנושא אם לאו. כיום שוב אין בית המשפט יכול להתחבא מאחורי גישה זו במציאות המשפטית החדשה שנוצרה, וליתר דיוק: שיצר בעצמו.

ד. לפני ההתחלה: תקופת המנדט

המאמר מתמקד בהתפתחויות שחלו במשפט הישראלי מאז שנות ה-50, כלומר: לאחר קום המדינה. אינני מתעלמת מכך שבתחילת דרכו ניצב המשפט הישראלי על כתפיה של

48 לעניין זה ראו דני סטטמן, "פגיעה ברגשות דתיים", בתוך רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית – ספר הזיכרון לאריאל רוחן-צבי ז"ל 133, 141-142 (בעריכת מנחם מאוטנר ואח', 1998).

השיטה המשפטית המנדטורית. חשוב גם לזכור את הטענה, שחלוקתו של המשפט הישראלי לתקופות אינה צריכה להתייחס תמיד אל הקמת המדינה כאל נקודת מפנה, וכי קיימים תהליכים משפטיים שהחלו בזמן המנדט ונמשכו אל תוך תקופת המדינה.⁴⁹ אולם, בהקשר הנוכחי קיימת הצדקה מיוחדת להתמקדות בזמן שלאחר הקמת המדינה: בניגוד לעיסוק האינטנסיבי בשאלות של איסורי החזיר משנות ה-50 ואילך, בימי המנדט נושא זה לא נדון כמעט כטעון הסדרה משפטית.

נקודת המוצא לדיון בתקופת המנדט היא שבהעדר ריבונות, מידת ההשפעה של האוכלוסייה היהודית על ההסדרים המשפטיים הייתה מוגבלת, באופן יחסי, וכך היה היישוב פטור במידה רבה מהתמודדות חזיתית עם שאלות הנוגעות להסדרת מעמדן של הדת והמסורת בחברה.⁵⁰ באופן יותר ספציפי לסוגיית החזיר, ניתן להסביר את העדרן של יוזמות משפטיות כתחום זה גם בכך שצריכתו של בשר החזיר בקרב האוכלוסייה היהודית לא הייתה משמעותית, מטעמים תרבותיים והיסטוריים, ולכן לא יצרה מטרד אמיתי שהצריך התגייסות לפעולה. עם זאת, ראוי לציין כי צריכתו של בשר טרף, ובשר חזיר בכלל זה, התפתחה בכל זאת בהדרגה במהלך תקופת המנדט. קיימות עדויות לכך שגם לפני קום הקמת המדינה הייתה צריכה של בשר חזיר בחברה היהודית, גם בקרב האוכלוסייה העירונית, אולם נראה שזו הייתה תופעה שולית, באופן יחסי.⁵¹ יצוין, כי

49 ראו אסף לחובסקי, "בין 'מנדט' ל'מדינה': על חלוקת ההיסטוריה של המשפט הישראלי לתקופות", משפטים כט 689 (תשנ"ט).

50 ראו דן הורוביץ ומשה ליסק, מישוב למדינה – יהודי ארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית (1977). בעניין זה כתבו הורוביץ וליסק: "שאלת מקומה של הדת במערכת הפוליטית לא באה לידי ביטוי במישור האופרטיבי בתקופת היישוב, שכן היעדר הריבונות פטר את התנועה הציונית ואת 'היישוב המאורגן' מהכרעה במרבית השאלות הקשורות למעמד הדת בחברה... לחילוקי-הדעות האידיאולוגיים במישור הפונדמנטלי היה, איפוא, בתנאים של היעדר ריבונות ביטוי חלקי בלבד במישור האופרטיבי". שם, בעמ' 211-212.

51 חיים ברוידא, אדם דתי שהיה מהאחרים בעיריית תל-אביב על נושא איסור החזיר (כמנהל אגף שווקים במחלקה לתברואה בשנות ה-50), כתב בזיכרונותיו שכבר בתקופת המנדט התפתחה צריכה של בשר חזיר כתל-אביב, בין השאר על רקע גידול חזירים במושבה הגרמנית שרונה. ראו חיים ברוידא, נתיבי חיים – פרקי הנוי ויצירה 176 (הוצאת המחבר, תשל"ז). לדבריו: "עוד בימי המנדט הבריטי, שנים אחדות לפני מאורעות תרפ"ט, בשנים הראשונות לעליה השלישית – סיפקה השכונה הגרמנית מאז, 'שרונה', בשר חזיר. בדרכי חשאי, בחבילות ארוזות, הובלו על גבי חמור ברחובות העיר, לבתיהם של הלקוחות הקבועים. הפעולה התנהלה בהסתר, בצורה מוסווית, מחמת הבושה. בראשית הרב יונה הוכמן ז"ל מהרבנות הראשית, ואתו אנשים מתנדבים, התנהלה פעולה נגד אנשי שרונה הגרמנית, דרכי המלחמה היו שונות, ואמנם נסתיימו לפעמים בשפיכת נפט על הבשר הזה, שהספקתו לעיר נעשתה בממדים מצומצמים". בהמשך התרחב המסחר בבשר חזיר גם אל חנויות העיר. ברוידא הוסיף וסיפר: "פרץ ראשון בחומה זו על ידי יהודים, גפרץ על ידי אחד בשם מאכס כהן, בעל חנות מעדנים ברחוב אליעזר בן-יהודה. הלה הכניס לתנותו בשר חזיר למכירה בריש גלי". ראו שם. לתופעה של חילון הפרהסיה בארץ ישראל בשנות ה-30, ובכלל זה פתיחתן של מסעדות טריפה, ראו עוד אצל מנחם פרידמן, חברה ודת – האורטודוקסיה הלא-ציונית בארץ-ישראל 335 (תשל"ח).

בשנת 1944 העלה חבר מועצת העירייה של תל-אביב, מר פנקס, שאילתה בנושא הכנסתו של בשר חזיר לתחומי העיר. הוא נענה כי תיעשה בנושא זה פנייה אל המושל.⁵² עם זאת, הדיון נעשה בהקשר לא-משפטי.⁵³ ניתן להוסיף, כי ספק אם הטלתן של הגבלות בעלות משמעות דתית, כמו איסור על מסחר בבשר חזיר, הייתה עומדת במבחן המשפטי של כתב המנדט, שהבטיח לכל תושבי ארץ ישראל שורה של חירויות, ובהן חופש דת ומצפון.⁵⁴ ילקוט הפרסומים הרשמי מתקופת המנדט נותן אף הוא ביטוי לעובדה שהיה באותה עת עיסוק מסחרי בבשר חזיר.⁵⁵

- 52 ידיעות עיריית תל-אביב, שנה 14, אלול תש"ד-תשרי תש"ה, חוברות 5-6. בעמ' 62 (ארכיון עיריית תל-אביב) הופיע בטור של "תשובה לשאלות במועצה" הדיווח הבא: "על הכנסת בשר-חזיר לתל-אביב. 14.5.44. להערתו של מר ד.צ. פנקס בענין הכנסת בשר-חזיר תל-אביב למכירה באיטליים והחמתו בחותמת בית-המטבחים העירוני, הודיע ראש העירייה, כי יבקש מן המושל לא להרשות הכנסת בשר-חזיר למכירה בתל-אביב". בהקשר זה ניתן לחזור ולהזכיר, כי גם דבריו של ברל כצנלסון בנושא החזיר נכתבו על רקע אידועי התקופה. ראו כצנלסון, הערות 40-41 לעיל.
- 53 חיים ברוידא הדגיש בזיכרונו כי בתקופת המנדט התנהל המאבק נגד מסחר בבשר חזיר בתל-אביב ללא בסיס משפטי. בהתייחסו לחנות הראשונה שמכרה בשר חזיר בתל-אביב הוא כתב: "בהיעדר חוק ובהיותו תחת שלטון הבריטים, השתמשה הרבנות נגדו במשמרות עם שלט בלבד". ברוידא, הערה 51 לעיל, בעמ' 176.
- 54 לשם השוואה יצוין שכבר בשנות ה-20 נפסל חוק עזר של עיריית תל-אביב שאסר על פתיחת בתי עסק בשבת. ראו *The Attorney-General v. Altschuler* [1928] 1 P.L.R. 283. במקרה זה, עילת הפסילה הייתה ההפליה שיצר החוק בין אוכלוסיות שונות, בהתחשב בכך שהוא פטר מתחולתו מוסלמים ונוצרים. בעיה דומה יכלה לעורר גם חקיקה שעניינה איסורי החזיר. הבחנה בין בני דתות שונות לעניין זה הייתה עלולה להיפסל כהפליה, ואילו איסור כללי היה עומד בניגוד לחובת להבטיח חופש דת ומצפון. מאוחר יותר נחקקו חוקי עזר אחרים שהסדירו את הנושא, מבלי שנפלו בהם אותם פגמים. חוק עזר לתל-אביב (פתיחה וסגירה של חנויות), 1937, ע"ר תוס' 2 (ע) 664 אסר באופן עקרוני על פתיחת עסקים בשבת, אך הכיר באפשרות של פתיחת העסק כיום זה בכפוף להוכחה שהוא סגור ביום מנוחה אחר.
- 55 תקנות בית המטבחים, חא"י 1636 ג (משנת 1927) שחלו על שחיטת בהמות כללו בהגדרת המונח "בהמה" גם "חזירים". בדומה לכך, תקנות הסגר בעלי חיים, חא"י ג 1608 (משנת 1931) התייחסו גם לאפשרות של יבוא חזירים, לפחות מחלק מן המדינות, ובהן מצרים ותורכיה (שתייהן מדינות מוסלמיות!), וכמובן בריטניה עצמה. תקנות הבאת בהמות שחוטות מארצות אירופה (איסור), 1938, ע"ר תוס' 2 (ע) 651, שהטילו מגבלות וטרינריות על יבוא בשר, חלו בהתאם להגדרתה של "בהמה שחוטת" בתקנה 2 על "שור או פרה, כבש, עז, חזיר, ובכלל זה בשרם". תקנה 5 לתקנות בריאות העם (בשר המובא מחו"ל), 1938, ע"ר תוס' 2 (ע) 1160, שהסדירה את שיטת העטיפה של נתחי בשר, קבעה כי לגבי נתח של בשר חזיר נדרשת "עטיפת אריג מוסלין אחת". הד נוסף לעיסוק בגידול חזירים ומכירת בשרם משמשת "הודעה בדבר קניית חזירים לשחיטה על-ידי הממשלה", ע"ר 1945, מס' 1394 (ע) 203. ההודעה כוללת נוהל מפורט בדבר רכישת חזירים לשחיטה על ידי הממשלה בשלושה מרכזים (חיפה, ירושלים ולוד) ובמחוזים שפורטו בה.

עם זאת, מצאתי שני ביטויים משפטיים להתייחסות מיוחדת לנושא החזיר כבר בתקופת המנדט. ראשית, בפקודת העיריות, 1934⁵⁶ נכלל סעיף שהסמיך את העיריות לאסור על גידול חזירים.⁵⁷ מקורו של סעיף זה הוא כנראה ההסתייגות ההיסטורית מהחזיר. אולם, משמעותו נדונה, הלכה למעשה, רק עם הקמת המדינה;⁵⁸ שנית, יש עדויות לכך שהארגונים הציוניים, שהחכירו אדמות לצורכי התיישבות, ניסו להטיל מגבלות על גידול חזירים בהן.⁵⁹

56 זו שלימים הפכה לפקודת העיריות [נוסח חדש].
57 סעיף 96(12) לפקודת העיריות, 1934, ע"ר תוס' 1 (ע) 1 הורה: "אשר לבעלי חי: להתקין סדרים בדבר גידול חזירים או לאסור את גידולם, להתקין סדרים בדבר גידול בעלי חי ועופות באופן שלא יהווה בגידולם מפגע או קלקלה לבריאות, ולהסדיר או למנוע את רעייתם או מעברם של בעלי חיים".

58 דברי ההסבר שצורפו להצעת פקודת העיריות נדרשים רק באופן כללי לעקרונותיה של החקיקה המוצעת, ואין בהם התייחסות לפרטי ההסדרים. בנושא סמכויותיהן של העיריות נאמר בדברי ההסבר רק כי "התפקידים והסמכויות של המועצות נמסרו בפרוטרוט". ראו הצעת פקודה: פקודה המכוננת עיריות, ע"ר 1933, מס' 386 (ע) 1089, 1146. מעניין לציין שהנוסח המקורי של סעיף 96(12) בהצעת החוק, כפי שפורסמה בעברית, התייחס לסמכותה של העירייה "להתקין סדרים בדבר גידול חזירים", ואינו כולל את האפשרות של איסור, המופיעה בנוסח הסופי שהתקבל. עם זאת, החלופה של איסור על גידול חזירים הופיעה בסעיף 96(12) של הצעת החוק שפורסמה במקביל בשפה האנגלית: Municipal Corporations Bill, 1933, P.G. 1933, p. 1209, 1236.

במחקרו על חופש המצפון והדת הביע ד"ר חמן שלח את הסברה שהמחוקק המנדטורי התכוון למנוע פגיעה ברגשותיהם של יהודים ומוסלמים כאחד. הוא הוסיף וציין כי חקיקה זו, על הקושי שעוררה מבחינת כתב המנדט, לא הגיעה לדיון משפטי. ראו חמן פ' שלח, חרות המצפון והדת במשפט הישראלי 354-353 (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור למשפטים, האוניברסיטה העברית, תשל"ח).

פסקי הדין שניתנו לאחר קום המדינה בנושא איסור החזיר אינם שופכים אור על האיסור המוקדם. בעניין אקסל, הערה 1 לעיל, בעמ' 1535, הדגיש הנשיא אולשן כי הסמכות להטיל הגבלות על גידול חזירים מיוערת למטרה של מניעת מפגעים. לעומת זאת, בעניין פריידי, הערה 1 לעיל, בעמ' 742, היה השופט גויטיין פתוח לפרשנות הגורסת שמקורה של ההוראה בטעמים דתיים. לדבריו: "ייתכן והוראה זו מקורה בטעמים שבדת או בבריאות וייתכן שאת רקעה יש לראות בהרכבה של האוכלוסיה בארץ-ישראל אשר ברובה הגדול סלדה מפני החזיר והתנגדה להחזקתו וגידולו". עם זאת, גישתם השונה של השופטים לחקיקה המנדטורית לא השפיעה על תוצאתו של פסק הדין שעסק בהגבלות על מכירה של בשר חזיר, להבדיל מהגבלות על גידול חזירים.

59 הגבלה זו יש להבין בהקשר הרחב יותר של הוויכוח על שמירת מצוות הדת, ובעיקר שמירת השבת, באדמות שנרכשו מכספי התרומות של העם היהודי כולו. נושא שמירת השבת היה הסוגייה המרכזית שזכתה לדיונים בהקשר זה, כבר בשלב מוקדם יחסית של תולדות ההתיישבות. הנושא נדון בדירקטוריון הקרן הקיימת בשנת 1930, והוחלט בו כי הורשה לשמירת שבת (וכן לעבודה עברית) תהיה חלק מחוזה החכירה. ראו פריטכל של ישיבת הדירקטוריון של הקרן הקיימת לישראל, ירושלים, י"ג תמוז תר"צ, 9.7.30. בהתאם לכך, חזי החכירה הסטנדרטיים של הקרן הקיימת לישראל כללו כבר בשנות ה-30 שני סעיפים מפורשים בנושא "חובת שמירת שבת וחגי ישראל" ו"חובת עבודה עברית". להרחבה ראו שלמה חיימוביץ, "הקרן הקיימת לישראל והיהדות

הדתי"ת, שנתון הצינונת הדתית 135 (תשד"מ); "הרב קוק והקן הקיימת לישראל", שנה בשנה – ספר שנה השנ"ב 526 (הוצאת היכל שלמה, תשנ"ב); חיים "פלט, "מערכת היחסים בין הקק"ל לבין "המזרחי" בין שתי מלחמות העולם", תולדות קרן קיימת לישראל בקונגרס העולמי האחד עשר למדעי היהדות 23 (המכון לחקר תולדות קרן קיימת לישראל, הקרקע ויישוב הארץ, 1993); חיים "פלט, "תגובותיו של הרב א.י. קוק על חילולי השבת על אדמת הקק"ל מתרפ"ז-תרצ"ג לפי מקורות "חדשים", סיני קטו קפ (תשנ"ה); גריה גוטל, "הליכות והלכות הקן הקיימת לישראל והחוג ההתיישבותי במערכת התכתביותיו של הרב קוק", סיני קכא קג (תשנ"ח).

הבעיה של גידול חזירים התעוררה מאוחר יותר, ולא מצאה את ביטויה בחוזה החכירה הסטנדרטי של הקרן הקיימת. עם זאת, יש עדויות עקיפות לכך שנעשו ניסיונות לאסור על גידול חזירים ובהמות אסורות אחרות על אדמות הלאום. באחד מגאומיו בכנסת ציין חבר הכנסת קלמן כהנא מאגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל כי בחוזה החכירה של הקרן הקיימת היה איסור על גידול חזירים. דבריו בעניין זה התבססו על ציטוט מן העתון בטרם. לדבריו: "קראתי שם שלפי החוזה עם הקרן-הקיימת אסור להם לגדל חזיר. למה הם אינם מכבדים את חתימותיהם?". ראו המשך הדיון בקריאה הראשונה של חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת), תשט"ז-1956, ד"כ 20 (תשט"ז), 2400, 2403. דברים ברוח זו הובאו גם בספרו של זרח ורהפטיג: "הנהלת קרן קיימת לישראל הכניסה לטפסי החוזים עם המתישבים על אדמותיה סעיף לפיו 'אסור לגדל חזירים על אדמת הלאום'". זרח ורהפטיג, חוקה לישראל דת ומדינה 294 (תשמ"ח).

לעומת זאת, חלופת מכתבים שניהל באותה עת ד"ר אברהם גרנות, יו"ר הירקטוריון של הקרן הקיימת לישראל, מלמדת כי הוא סבר שחוזה החכירה עם המתישבים אינו מאפשר לקרן הקיימת להתערב במקרה של גידול חזירים. ראשיתה של התכתבות זו הייתה בפנייה מטעם הרבנות של החובות לגבי גידול חזירים בקבוצת גבים (שדה עקיבא). במכתב זה ציין הרב שיכר כי "אנו מוועזעים עד עומק לבנו נוכח הזוועה הזאת של גידול חזירים בישראל על אדמת הלאום ובמשקים שהוקמו בכספי הלאום" (מכתב בנושא "גידול חזירים על אדמת הקק"ל", יבג/ר/223, 23 נובמבר 1952). פנייה זו נתמכה בהמשך גם על ידי מכתבים של ד"ר יצחק בורג ויצחק רפאל מן המזרחי (שניהם מיום 27 נובמבר 1952). תשובתו של ד"ר גרנות הייתה שהצטערנו למקרא מכתבכם, אך "ע"פ חוזה החכירה בין הקק"ל ובין היושבים על אדמתה יש לה אפשרות של התערבות רק במקרה של חילול-שבת ע"י עבודה חקלאית, עבודת בנייה ופעולה מסחרית ותעשייתית. אבל אין לקרן הקיימת אפשרות חוקית של התערבות במקרים אחרים" (סי' יא/א/דה, 9 דצמבר 1952). עם זאת, במקביל, נעשתה פנייה מטעם הקרן הקיימת לקבוצת שדה-עקיבא ובו הוצגה "בקשה להפסיק את הקלקה הזאת ולמנוע אי-נעימות מרובה, היכולה להיגרם לציבור הישראלי" (סי' יא/א/סה, 9 דצמבר 1952). התכתבות זו מופיעה בתיק KKL 19065 בארכיון הצינוני המרכזי.

מאותה תקופה, יש בידו דוגמאות לחוזה חכירה הכוללים איסור מפורש על גידול החזקה של "בעלי חיים האסורים לפי דת ישראל". אלה הם חוזים שנעשו בראשית שנות ה-50 בהתייחס לקרקעות החברה להתיישבות היהודים בא"י, פיק"א (מיסודו של אדמונד דה רוטשילד), לגבי אדמות מתיישבים בבנימינה (חזה מיום 27 יולי 1952) ותלמי-אלעזר (חזה מיום 1 ינואר 1953). בשתי דוגמאות אלה מופיע האיסור בסעיף 15 שכותרתו היא "דרישות דתיות וחברתיות". נוסחה המלא של ההוראה הדתית בסעיף הוא כדלקמן: "המתישב מתחייב לשבות, הוא ובני משפחתו, מכל עבודה בנחלה בשבתות ובחגי ישראל ולא לגדל ולא להתזיק בנחלה בעלי חיים האסורים לפי דת ישראל". את החוזים העמיד לרשותו עו"ד איל שטרנברג, שביצע עבודת מחקר לגבי זכויות החוכרים החקלאיים באדמותיו של מנהל מקרקעי ישראל. לימים היו הגבלות אלה בסיס לסיפור שעבר מפה לאוזן והוזכר גם בפני בעת שהתחלתי במחקר זה, כי לנוכח האיסור על גידול חזירים

ה. מערכה ראשונה: החקיקה של שנות ה-50 וה-60

העיסוק המשפטי בנושא החזיר החל בשנות ה-50, על רקע יוזמות מנהליות וחקיקתיות להטלת מגבלות על מסחר בבשר חזיר ועל גידולו. יש להבין יוזמות אלה כתולדה של שני גורמים. מחד גיסא – הגידול המשמעותי בצריכה של בשר חזיר, על רקע המחסור בבשר ומשטר הצנע שנהג באותו זמן,⁶⁰ ומאידך גיסא – הציפייה שלא הייתה קיימת

על אדמות הלאום נהגו מגדלי החזירים לעשות כן שלא על האדמה עצמה, אלא על גבי משטחים מוגבהים. סיפור זה מהווה "הרכבה" של דיני שמיטה על איסורי החזיר, ומקורו אינו ברור. בעניין זה ניתן לצטט מדבריו של סגן שר הדתות זרח ורהפטיג בכנסת: "בימי הממשלה המאנדטורית כמעט שלא היתה קיימת הבעיה הזאת, ובכל אופן לא היתה חריפה. אולם עם מצוקת הבשר בשנים הראשונות להקמת מדינת ישראל החריפה בעיית גידול החזיר ומכירתו". ראו קריאה ראשונה של חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת), חשט"ז-1956, ד"כ 20 (תשט"ז), 2384, 2385. ורהפטיג חזר על הסבר זה בספרו: "בימי ממשלת המנדט היה גידול חזיר די נדיר בארץ הקודש. אולם עקב מצוקת הבשר בשנים הראשונות להקמת ישראל, נתרבה גידול החזיר ופשטה מכירת בשר ומוצריו בריש גלי". ורהפטיג, הערה 59 לעיל, בעמ' 294.

מחלוקת בנושא יבואו של בשר לא-כשר לישראל, על רקע מצוקת המזון בימי הקמת המדינה, חזרו ועלו בדיוניה של מועצת המדינה הזמנית. בחודש אוגוסט 1948, הציג חבר המועצה ד"צ פנקס מהמזרחי שאילתה לשר המסחר, התעשייה והאספקה, האם המפקח על המזונות "קנה בשם ממשלת-ישראל בשר-שימורים טריפה בחוץ-לארץ בשביל תצרוכת תושבי-המדינה". השר השיב שהמשא ומתן בנושא הופסק על פי הוראת הממשלה. ראו הישיבה ה-14 של מועצת המדינה הזמנית, 12 אוגוסט 1948, מועצת המדינה הזמנית, כרך א, בעמ' 7. בהמשך לכך הציג חבר המועצה נחום ניר-רפלקס שאילתה מנוגדת שתקפה את הממשלה על התחשבותה בדרישות הדתיות, שבשמן היא מוכנה "להרעוב" את אזרחי המדינה. השר השיב שהממשלה התחשבה לא רק בציבור הדתי, אלא גם ברבים אחרים ש"רואים את המצוות הדתיות כירושה לאומית של עם ישראל, שאמנם הפרט יכול להתכחש להן, אך לא מדינת-ישראל וממשלתה", וכי מכל מקום "הממשלה אינה מרעיבה את האוכלוסייה, אלא עושה את כל המאמצים להבטיח לה את האספקה ההכרחית". ראו הישיבה ה-16 של מועצת המדינה הזמנית, 2 ספטמבר 1948, מועצת המדינה הזמנית, כרך א, בעמ' 7. שאילתה שלישית באותו עניין הציג חבר המועצה מ"ד לוונשטיין מאגודת ישראל. הפעם השיב השר באמצעות הפניה לתשובותיו הקודמות בנושא, ראו הישיבה ה-19 של מועצת המדינה הזמנית, 23 ספטמבר 1948, מועצת המדינה הזמנית, כרך א, בעמ' 27. דיון ארוך בנושא של יבוא בשר התקיים מאוחר יותר בחודש דצמבר 1948 בעקבות תלונה על מחסור במזון כשר. ראו דיון על יבוא בשר, הישיבה ה-31 של מועצת המדינה הזמנית, 16 דצמבר 1948, מועצת המדינה הזמנית, כרך ב, בעמ' 20-27; דיון על יבוא בשר, הישיבה ה-33 של מועצת המדינה הזמנית, 30 דצמבר 1948, מועצת המדינה הזמנית, כרך ב, בעמ' 9-19, ו-24-41. בדיון זה, בשר חזיר וחזירים הוזכרו באופן חוזר ונשנה על ידי הדוברים הדתיים כדוגמה הקיצונית ביותר של הבעיה ולשם המחשת האבסורד של מדיניות המאפשרת יבוא בשר לא-כשר לישראל. שר העלייה והבריאות, משה שפירא מהמזרחי, הגדיר את יבוא החזיר כ"פשע לאומי". ראו הישיבה ה-31 של מועצת המדינה הזמנית לעיל, בעמ' 21.

לדיון כללי במחסור ובקיצוץ בשנותיה הראשונות של המדינה ראו אורית רוזין, מגוף ראשון רבים לגוף ראשון יחיד – תהליכי אינדיבידואליזציה בחברה הישראלית כראשית העשור הראשון למדינה 67-103 (חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב, 2002).

בעבר להסדרים משפטיים שישקפו את אופייה של ישראל כמדינתו של העם היהודי.⁶¹ הסדרים אלה נועדו לסייע בכינון זהותה של המדינה ולעצב את המרחב שבו היא שולטת.⁶² גורמים אלה היו שלובים זה בזה. סביר להעריך, כי הציפייה להסדרים שיהלמו את המדינה היהודית לא הייתה באה לידי ביטוי מעשי דווקא ביוזמות שעניינן איסור החזיר, אלמלא המציאות של ביקוש והיצע גוברים לבשר זה.⁶³ הייתה זו מציאות שהתעמתה עם תופעה טורדת מנוחה מבחינתם של רבים: יהודים אוכלי חזיר – מושג שהוא לכאורה אוקסימורון בהקשר התרבותי היהודי.⁶⁴ כך, למשל, מתוך כתביו של הרב הרצוג ניתן ללמוד כי בעיצומה של תקופת המחסור, בשנת 1952, ביקשה הממשלה לרכוש כמות גדולה של בשר, לרבות בשר חזיר וטריפות אחרות, כדי לספק את צורכי האוכלוסייה. השר משה שפירא מן המזרחי פנה אל הרב הרצוג בשאלה כיצד יש לנהוג באספקה זו: האם ההלכה מתירה לחלקה לאוכלוסייה הלא-יהודית במדינה וכן לעשות בה שימוש לצורך האכלת בהמות.⁶⁵ ניתן להוסיף, בהקשר זה, כי משטר הפיקוח על

61 ניתן להוסיף שבאותה תקופה – היינו: ראשית שנות ה-50 – חנויות שמכרו בשר חזיר היו גם יעד להצתה וליידוי אבנים מצידה של מחתרת חרדית. הבחירה של יעד זה, בצד פעולות נוספות כגון הצתת מכוניות שנסעו בשבת, משקפת אף היא את ההתייחסות המיוחדת לאיסור החזיר. ראו יאיר שלג, הדתיים החדשים – מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל 287 (2000). לדינונים בכנסת בפעילותה של מחתרת זו ראו, למשל, שאילתה בנושא "הצתת מכוניות בירושלים על-ידי קנאים דתיים", ד"כ 8 (תשי"א), 913; הצעה לסדר היום "שריפת מכוניות בירושלים", ד"כ 8 (תשי"א), 1295; הצעה לסדר היום "הסידור והכפיה הדתית", ד"כ 9 (תשי"א), 1777 (שריפתו של אטליו על ידי המחתרת החרדית, לצד פעולות נוספות, נזכרת בדבריו של שר המשטרה בכור שטרית, שם, בעמ' 1779). ראו גם איסור הראל, בטחון דמוקרטיה 180 (תשמ"ט).

62 שאלה אחרת היא עד כמה הגדרת האזורים שבהם הותרו הגבלות משפטיות על גידול חזירים והמסחר בבשרם תרמה להגדרתו של "מרחב יהודי" במדינה, וזאת נוכח העובדה שגם האוכלוסייה המוסלמית מקיימת מסורת של הסתייגות מחזירים. יש לציין, כי בפועל רק רשויות שבהן התגוררה אוכלוסייה יהודית חוקקו חוקי עזר שהטילו מגבלות משפטיות בתחום זה; ראו הערה 127 להלן. נוסף על כך, לימים, כשהוטל איסור כללי על גידול חזיר במדינה, הוצאו מתחומי האיסור רק אזורים שבהם מתגוררת אוכלוסייה ערבית; ראו הערה 158 להלן.

63 חיים ברוידא התייחס בויכרונותיו להתרחבות העיסוק המסחרי בחזירים לאחר מלחמת העצמאות: "פרצה מלחמת הקוממיות, אותם קצבי טריפה שעסקו במכירת בשר טריפה בלבד, גבר תיאבונם. הם רכשו להם בזה אחר זה רפתות ואורות בפרדסי הסביבה. בייחוד ביישובי בית-דגן, אזור, רמלה ולוד, והתקינו בהם דירים לגידול חזירים ונחירתם במקום. לפי המספרים שבידינו היו קיימים יותר מ-40 דירי חזירים בסביבות תל-אביב, שסיפקו לעיר מאות קילוגרם בשר חזיר ומוצרו, יום יום. מ-2-3 אטליו טריפה בתחילה, הגיעו אח"כ לעשרות אטליו לטריפה ובשר חזיר, מלבד בתי חרושת המייצרים מוצרי בשר חזיר, בכמויות גדולות, לחנויות ולמסעדות, כריש גלי וללא רחיעה". ברוידא, הערה 51 לעיל, בעמ' 199.

64 באנלוגיה לתיאוריה של מרי דאגלס, שהסבירה את ההסתייגות היהודית מהחזיר על רקע היותו חריג בקטגוריה של חיות הבית שאליה הוא שייך (ראו הערה 18 לעיל), ניתן לומר שאף המציאות של "אוכלי חזיר" הייתה תופעה חריגה ובלתי-נחפסת בהקשר היהודי, ולכן עוררה לפעולה.

65 כל כתבי מו"ן הגאון רבי יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל – פסקים וכתבים (ליקט סידר וערך הרב שלמה שפירא, תשמ"ט) כרך ד (שו"ת הגר"א הרצוג) יורה דעה, סימן ל"ט, עמוד קכא. השו"ת

המזון אפשר להירשם לאספקת בשר כשר או שאינו כוה, ועובדה זו חידדה את המודעות לקיומן של חלופות לצריכתו של בשר כשר.⁶⁶

1. מאמצעים אדמיניסטרטיביים לחקיקה

הפעילות הפרלמנטרית בנושא החזיר החלה כבר בזמן כהונתה של הכנסת השנייה, שבה הוגשו שתי הצעות חוק לאיסור גידולם של חזירים. הצעה אחת – הצעת חוק בדבר גידול חזירים, תשי"ג-1953, הוגשה על ידי חבר הכנסת לורנץ מאגודת ישראל,⁶⁷ והצעה שנייה, שהוכנה במקביל – הצעת חוק איסור גידול חזיר בישראל, תשי"ג-1953 – הוגשה על ידי קבוצה של חברי כנסת מאגודת ישראל, המזרחי ומפא"י.⁶⁸ הצגתן של הצעות אלה על ידי יוזמיהן מאפיינת, במידה רבה, את הטיעונים שתמכו בהטלת הגבלות משפטיות על עיסוק בחזירים גם בהמשך, והיא קשורה למקומו של החזיר בהיסטוריה היהודית. חבר הכנסת לורנץ, שהיה ראשון הדוברים, הדגיש כי אינו מביא את ההצעה בשם הדת:

הנימוק שברצוני להביא לפני הכנסת היא העובדה, שרובו של עם ישראל נפשו סולדת מהחזיר המסמל לעמנו דבר פיגול ותיעוב, המזכיר את דיכוי העם וביטול חירותו.⁶⁹

החרה החזיק אחריו בטיעון ההיסטורי חבר הכנסת ישראל-ישעיהו שרעבי ממפא"י. לשיטתו,

הרב הרצוג היא מיום ז תמוז, תשי"ב מופנה אל "ידידי השר מר משה שפירא" ומתייחסת אל "השאלה אשר שאל ממני בלילה העבר ברגע צאתו מן הבית בשעה מאוחרת, הגה לפי זכרוני זה היה תכנה: היות ונודמן לממשלה לקנות כמות ענקית של שני מיליון קופסאות הכוללת גם נבילות וטריפות וגם בשר חזיר אם מותר ליתן את האיסורים לגויים במדינה, ואם מותר לתת את האיסור ליהודים ע"מ להאכיל לעופות שמוזנותיהם מועטים היום". לאותה שאלה התייחס גם הרב משלם ראטה בתשובה שנכתבה בסמיכות זמנים ותוך אוכור דבריו של הרב הרצוג, ראו שו"ת קול מבשר, חלק א, סימן לג, מיום י תמוז תשי"ב.

66 בתשובה לשאלתה של חבר הכנסת חנן רובין, שהתייחסה לגורלו של משלוח בשר מפולין ש"נפסל" על ידי הרבנות ("צריכת הבשר שהובא מפולין"), השיב שר האספקה והקיצוב דב יוסף: "הבשר הגדון הוקצב לאזרחים הרשומים כאוכלי בשר בלתי-כשר. לא נשללה, אפוא, מאזרחי המדינה האפשרות לצריכתו", ד"כ 6 (תשי"ג), 2175, 2176. בהקשר אחר, חבר הכנסת יצחק רפאל – שהציג שאילתה בנושא "מספר האטליות לבשר-טריפה" – אזכר את תוצאות הרישום לקבלת בשר, שלפיהן 93% מהנרשמים ביקשו לקבל בשר כשר, ד"כ 16 (תשי"ד), 2084. נתונים אלה היו גם מקור להתייחסות בדיון על הצעת חוק איסור גידול חזיר בישראל, תשט"ז – 1956, ד"כ 20 (תשט"ז), 1835.

67 ד"כ 13 (תשי"ג), 654 (נספחות).

68 ד"כ 13 (תשי"ג), 655 (נספחות).

69 הצעה לסדר היום בנושא "הצעת חוק לאיסור גידול חזירים, תשי"ג-1953", ד"כ 13 (תשי"ג), 639.

בשום פנים ואופן לא נוכל להתעלם מן העובדה שהחזיר היה מאז ומעולם, סמלם וסימנם המובהק של שונאי ישראל.⁷⁰

מאותה תקופה, ניתן להזכיר גם שאילתה של חבר הכנסת יצחק רפאל. רפאל התרעם על כך שעלון הקונסוליה הישראלית בווינה דיווח במדור הידיעות הכלכליות כי "מאחר שגידול החזירים בישראל עלה בתנופה רבתי, אפשר היה לשחרר בשר חזיר מהפיקוח, אם כי סוגי בשר אחרים מתחלקים במנות". תשובתו של שר החוץ משה שרת הייתה קצרה: "כבר הופנתה תשומת-לב משרד-החוץ לפרסום, ונשלחה ההערה הדרושה".⁷¹ תגובת הממשלה להצעה לסדר היום בנושא יוזמת החקיקה ניתנה ביום 8 ביולי 1953 מפיו של שר המסחר והתעשייה פרץ ברנשטיין. השר התייחס בדבריו להחלטה שהתקבלה לפעול לצמצום היקף הפעילות של גידול חזירים באמצעות צעדים אדמיניסטרטיביים, כדוגמת צמצום הספקת המזון למגדלי חזירים והגבלת גידול החזירים לאזור מסוים.⁷² הדוברים העיקריים בדיון קצרו זה – חברי הכנסת בנימין מינץ ושלמה לורנץ מאגודת ישראל – הביעו אי-שביעות רצון מהתשובה והעלו מחדש את התביעה לחקיקת חוק בנושא.⁷³ הכנסת החליטה "להעביר לוועדת הפנים את הצעת הממשלה לרבות הצעת החוק לאיסור גידול חזיר בארץ".⁷⁴ לאחר דיון החליטה הוועדה ביום 11 באוגוסט 1953, כי "בשלב זה של הטיפול בבעיית גידול חזיר במדינת-ישראל אין צורך בהוצאת חוק מיוחד".⁷⁵ הוועדה הוסיפה וציינה כי היא "מקבלת לתשומת-לבה את החלטת הממשלה בדבר הגבלת גידול חזיר במדינה, כפי שהוקראה על-ידי שר המסחר והתעשייה בישיבת הכנסת".⁷⁶ היא הוסיפה ורשמה לפניה את בקשתו של שר המסחר והתעשייה בפני הוועדה ימים ספורים קודם לכן, "לתת לנו הזדמנות להפעלת החלטות הממשלה כפי שהן, ובאם יתברר שהנזילה של בשר חזיר משטח הגידול תהיה גדולה תשתדל הממשלה לחפש אמצעים נוספים בדבר מניעת ההובלה".⁷⁷

הממשלה פעלה למימוש החלטתה העקרונית באמצעות הוצאת צווים מכוח חוקי פיקוח שונים, שלא יועדו במקורם להסדרת נושא החזיר, כמובן. ראשית הוצאו צווים אינדיבידואליים לבעלים של דירי חזירים לפי תקנות ההגנה (מניעת רווחים מופקעים), 1944.⁷⁸ צווים אלה היתנו את החזקת החזירים בקבלת היתר מאת הרשות המפקחת במשרד המסחר והתעשייה, ומתן היתר כאמור הותנה בכך שהחזירים יחזקו באזור

70 ש.ם, בעמ' 640.

71 שאילתה בנושא "מתן פרסום לגידול החזירים בישראל", ד"כ 14 (תשי"ג), 1866.

72 דיון בהצעה לסדר-היום בנושא "גידול חזירים בארץ", ד"כ 14 (תשי"ג), 1873.

73 ש.ם.

74 ש.ם, בעמ' 1874.

75 מסקנות ועדת-הפנים בענין גידול חזיר במדינת ישראל, 19 אוגוסט 1953, ד"כ 14 (תשי"ג), 2596 (נספחות).

76 ש.ם.

77 ש.ם, בעמ' 2597.

78 אלה בוטלו לימים עם חקיקתו של חוק הפיקוח על מצרכים ושירותים, תשי"ח-1957.

מוגדר במחוז הצפון. בפועל לא הוכתרה פעולה זו בהצלחה, בשל התעלמותם של נמעני הצווים, שהיו נכונים לעמוד לדין בגין אי-ציות ואף לשלם קנסות. בהעדר סמכות להחרים את הסחורה, נותרה פעילות זו חסרת אפקטיביות מעשית.⁷⁹ שנית, ובהמשך לכך, הוציא המפקח על המזונות את צו הפיקוח על המזונות (גידול חזיר), תשי"ד-1954 מתוקף סמכויותיו לפי פקודת הפיקוח על המזונות, 1942.⁸⁰ צו זה, שהגביל את גידול החזיר לכמה אזורים נוצריים בצפון המדינה וכלל גם סמכויות חרמה,⁸¹ יידון בהמשך הדברים.

חרף פעולות אלה נשאר נושא גידול החזיר על שולחן הדיונים, בתקופה שהייתה ממילא רוויה במאבקים בתחום של דת ומדינה בעקבות עזיבתה של אגודת ישראל את הממשלה בשנת 1953 על רקע המחלוקת בנושא חובת השירות הלאומי לבנות. חברי הכנסת של אגודת ישראל חזרו והעלו את בעיית החזיר בהקשרים שונים, בין השאר כדי לנגח את המזרחי והפועל המזרחי, שהמשיכו לשבת בממשלה שהוצגה כפוגעת בערכי הדת.⁸²

במקביל, חלק מהרשויות המקומיות החלו לנקוט יוזמות שנועדו אף הן להגביל את העיסוק המסחרי בבשר חזיר בעקבות פניות, שאילתות ותלונות שעלו גם ברמה המוניציפלית.⁸³ גם רשויות אלה ניסו תחילה להשתמש בסמכויות מנהליות שלא נועדו

79 על פי דברי שר המשפטים פנחס רוזן במסגרת הדיון בהצעה לסדר היום בנושא "גידול חזיר ומכירתו", ד"כ 17 (תשט"ז), 456, 454.

80 ע"ר תוס' 2 (ע) 3. הצו עצמו פורסם בק"ת תשי"ד 933.

81 כפי שהסביר שר המשפטים פנחס רוזן במסגרת הדיון בהצעה לסדר היום בנושא "גידול חזיר ומכירתו", הערה 79 לעיל, שם.

82 בדיון על הממשלה החדשה, שהתקיים בראשית שנת 1954, מתח חבר הכנסת יצחק מאיר לזין ביקורת על הפועל המזרחי והמזרחי, בין השאר בהתייחס לנושא החזיר: "ואם כבר פרסמתם אולימפיאטום בענין החזיר, מדוע נכזבתם אחר-כך? ...מדוע היה לפרוגרסיבים כוח ההתגברות להישאר מבחנן כשלא ויתרו להם באחוז-החסימה, דבר שהיה מסכן את קיום מפלגתם – ומדוע לא היה לכם הכוח כשהמדובר בחזיר, העלול לסכן את כל היהדות החרדית?". ראו "הרכב הממשלה החדשה ותכניתה (המשך הדיון)", ד"כ 15 (תשי"ד), 733, 734. ראו גם שאילתה של חבר הכנסת שלמה לורנץ מאגודת ישראל בנושא "חבילות מזון המכילות בשר טרף", ד"כ 15 (תשי"ד), 1002. השאילתה התייחסה ל"חבילות מזון המכילות בשר טרף וחזיר". בדצמבר אותה שנה נדונה הצעה נוספת לסדר היום בנושא גידול חזיר ומכירתו. הדובר העיקרי, זלמן בן-יעקב, תקף את הממשלה על חוסר מעש מספיק וקרא: "נתרומם נא לעצמותנו ההיסטורית, למעמדנו הנבחר, לטהרתנו ולקדושתנו המיוחדת אותנו, ונעקור את התועבה הזאת משרשה". ראו הצעה לסדר היום בנושא "גידול חזיר ומכירתו", הערה 79 לעיל, בעמ' 455. את היריבות בין המזרחי והפועל המזרחי לבין אגודת ישראל תיאר משה אונא בזכרונותיו. ראו משה אונא, בדרכים נפרדות – המפלגות הדתיות בישראל 362-363 (תשמ"ד).

83 בתל-אביב חזר הנושא ועלה בדיוניה של מועצת העירייה כבר משנת 1948. ראו המועצה הששית של עיריית תל-אביב, ישיבה 689, 29 באוגוסט 1948, שאילתות (ארכיון עיריית תל-אביב). בפרוטוקול נכתב: "לתלונת מר פנקס על הכנסת בשר חזיר תל-אביב מתוך הסכמת המחלקה הווטרנרית הממשלתית, קובע ראש העירייה כי לא הוא ולא הפקידות העירונית נתנו הסכמה

מלכתחילה לעניין זה. כיוון פעולה אחד, שנדון בעניין אקסל, היה התנייתם של רישיונות לעסקים בכך שלא ימכרו בשר חזיר. כיוון פעולה אחר שנעשה בו שימוש – אם כי לא הגיע לכלל דיון עקרוני בבית המשפט העליון – היה העמדתם של בעלי אטלזים לדין על מכירת בשר חזיר ללא תותמת וטרינרית, זאת לאחר שהוטרניריה העירונית הונתה שלא להתחייב בשר חזיר.⁸⁴ בהמשך בחרו הרשויות דרך ישירה יותר: חקיקת חוקי עזר שאסרו במפורש על מכירתו של בשר חזיר בתחומיהן. הרשות הראשונה שפעלה כאמור הייתה תל-אביב,⁸⁵ והיא שימשה מקור השראה לרשויות

להכנסת בשר חזיר לחלוקה, לא במישורין ולא בעקיפין; המרעצה השביעית של עיריית תל-אביב, ישיבה 105, 7 בדצמבר 1952, שאילתות (ארכיון עיריית תל-אביב). בפרוטוקול מדוע כי הרב אברמוביץ, חבר המועצה, "קובל קשות על הגשת בשר חזיר במסעדות בתל-אביב. למען הסר חרפה זו מתל-אביב, מבקש את ראש העיר לפנות מעל במת המועצה לארגוני המסעדות בתביעה נמרצת להפסיק הגשת בשר חזיר". ראש העיר בתשובתו ציין כי הוא "רואה עול בהגשת בשר חזיר במסעדות ומבטיח לפנות בדרישה מתאימה לארגוני בעלי המסעדות לבטול הדבר". המועצה השביעית של עיריית תל-אביב, ישיבה 128, 5 ביולי 1953, שאילתות והצעות לסדר היום (ארכיון עיריית תל-אביב). גם כאן, היזומה להעלאת הנושא באה מהרב אברמוביץ, שציין כי לפי דו"ח שקיבל מהרבנות הראשית, תל-אביב-יפו הפכה ל"קן של הפצת בשר חזיר וגדול חזירים". הוא קרא למועצה העירייה לא לחכות לפעולתה של הכנסת, ולפעול בעצמה "לבעור הנגע" על ידי הטלת איסור על גידול חזירים ומכירת בשר חזיר בעיר. לדברים הצטרפו גם מר איכילוב כשם סיעת "חרות" ומר בויאר, שהתייחס בדבריו לצורך "לגרש את רוכלי בשר חזיר מסביבות בית הכנסת בשכונת יד-אליהו". ראש העירייה התייחס בתשובתו לפעילות שכבר עשתה העירייה בנושא והבטיח "לברר עם עורך-דין העירייה מה ניתן לעשות בכדי להסיר נגע זה מהעיר".

84 מדיניות זו עולה ממכתבים של בעלי תפקידים בעיריית תל-אביב. עו"ד זילביגר, היועץ המשפטי של העירייה, הסביר במכתב למוזכר המועצה הדתית של חיפה כך: "הבסיס החוקי למשפטים, שאנו מגישים על מכירת בשר חזיר, נעוץ בתקנה 8 מתקנות בית המטבחים, האוסרת בין השאר, הצגה למכירה של בשר שאינו נושא את החותמת הרשמית של בית המטבחים העירוני", מכתב עו"ד זילביגר למוזכר המועצה הדתית של חיפה בנושא "בשר חזיר", מספר 5-4282 / 7 / ק / מש, 11 מרץ 1954 (תיק 34-7(3) בארכיון עיריית תל-אביב). על כך הוסיף מכתב אחר של סגן ראש העירייה בויאר: "הרופא הוטרינרי של בית המטבחים העירוני בתל-אביב אינו בודק שום בשר חזיר, ובשר שאינו נבדק אסור למכור ובמדה שהדבר ניתן מחזירים בשר לא בדוק. אולם עד לפני זמן קצר נהג הרופא הוטרינרי של רמלה לבדוק את הבשר ולהחתימו בחותמת של עירית רמלה... כעת הפסיק גם הרופא הוטרינרי ברמלה להתחייב את הבשר ומפיצי בשר החזיר מצאו להם דרך לרפא הוטרינרי של ראשון לציון", פניית סגן ראש העירייה בויאר לחבר מועצת העירייה של ראשון לציון בבקשה להתערב בפעילותו של הוטרינר העירוני, מספר 5-4760 / 7 / ק, 18 מרץ 1954 (תיק 34-7(3) בארכיון עיריית תל-אביב). תכתובת זו התייחסה לתקנה 8 לתקנות בית המטבחים (לעיל הערה 55) שהורתה כי "שום בהמה היעודה למאכל לא תשחט מחוץ לבית מטבחים צבורי, אף לא יוצג למכירה כל בשר שאינו נושא עליו סימנו של החותם הרשמי".

85 חוק עזר לתל אביב-יפו (חזירים ובשר חזיר), תשט"ו-1954. חיים ברויאר התייחס בזיכרונותיו לכך שחוק העזר נחקק ביחמתו של סגן ראש העירייה הדתי, בויאר, אך נהגה גם מתמכתו של ראש העירייה חיים לבנון: "עיריית תל-אביב-יפו, ביזמת סגן ראש העיר מר א. בויאר ובתמיכתו האוהדת של ראש העיר מר ח' לבנון קיבלה – ראשונה לכל יתר הרשויות המקומיות – חוק עזר עירוני בענין

נוספות. במקביל, הוכנס תיקון בצו המועצות המקומיות (א), תשי"א-1950⁸⁶ באופן שהסמיך גם מועצות שאינן עיריות להטיל איסורים שעניינם חזירים.⁸⁷ בשונה מההסדר שנקבע בפקודת העיריות בתקופה המנדטורית והתייחס רק לאיסור על גידול חזירים,⁸⁸ נוסח התיקון החדש באופן רחב בהרבה וכלל גם איסור על החזקה ומכירה של חזירים ובשר חזיר.⁸⁹

הטיפול המנהלי בנושא החזיר התגלגל אל פתחו של בית המשפט העליון במהירות יחסית – בשלב ראשון בהתייחס לפעולות במישור המקומי, ותוך זמן קצר חשפה הפסיקה את החסר החקיקתי. תחילה, בעניין אקסל,⁹⁰ נפסלה האפשרות להתנות רישון עסק בהתחייבות שלא למכור בו בשר חזיר. פסק הדין היה מבוסס על ההשקפה שנושא עקרוני כמו איסור החזיר, שאין לו כל ייחוד מקומי, צריך להיות מוסדר ברמה הארצית.⁹¹ בפסק דין זה לא נדונה עדיין שאלת תוקפם של חוקי עזר עירוניים להטיל הגבלות על מכירתו של בשר חזיר, מאחר שחוק עזר שהתקבל בינתיים (בנתניה) טרם קיבל את אישורו של שר הפנים.⁹² עם זאת, ברור למדי כי הרציונל של פסק הדין היה

החזיר". ברוידא, הערה 51 לעיל, בעמ' 200. נראה, כי מהלך חקיקתו של חוק העזר היה מלווה בפעילות ציבורית שנועדה להרשים את העירייה בהיקף התמיכה הציבורית בו. בארכיון עיריית תל-אביב נמצא תיק בנושא "מכתבי מחאה למניעת גידול ומכירת בשר חזיר". נמצאים בו כמה עשרות מכתבים, שנשלחו לעירייה בחודש ינואר 1954 (טבת תשי"ד) מפעילים דתיים ונציגים של בתי-כנסת וקהילות ברחבי העיר, וקוראים כולם, בלשון נרגשת, לאיסור החזיר. רובם נושאים את התאריך 3 בינואר 1954 (כ"ח טבת תשי"ד).

זמן קצר לאחר חקיקתו של חוק העזר קיבל מר בויאר מכתב הוקרה מהרב ד"ר שמואל גרינברג, יו"ר המועצה הדתית לתל-אביב-יפו (מיום 17 מרץ 1954): "הרינו להביע בזה לכב' את הוקרתנו העמוקה לרגלי קבלת החוק נגד החזיר בתל-אביב, דבר המהווה גולת הכותרת של הפעולה הציבורית נגד החזיר, שבה יש לכב' חלק מכריע. בפעולתכם זו הרימותם את קרנה של העיר העברית הראשונה, לכבוד ולתפארת" (תיק 34-3) (7 בארכיון עיריית תל-אביב). לשם השוואה ניתן להזכיר שוב את חוק העזר התקדימי בנושא של איסור פתיחת עסקים בשבת, שנפסל בתקופת המנדט. אף בו ההתריינות העקרונית נסכה על חוק עזר של תל-אביב, העיר העברית הראשונה; ראו הערה 54 לעיל.

86 ק"ת תשי"א 178. להלן: "צו המועצות המקומיות".

87 צו המועצות המקומיות (א) (תיקון מס' 9), חש"ט-1955, ק"ת 593.

88 הערות 57-58 לעיל.

89 התיקון הוסיף בסעיף 71 לצו המועצות המקומיות את סעיף קטן (א8), שהתייחס לסמכות "להסדיר, להגביל או לאסור את גידולם, החזקתם או מכירתם של חזירים ואת החזקתם או מכירתם של בשר-חזיר או מצריו". בעקבות תיקונים נוספים שהוכנסו בצו המועצות המקומיות, כיום הוראה זו מופיעה כסעיף 146(9) שלו.

90 עניין אקסל, הערה I לעיל.

91 לדברי השופט אולשן: "הבעיה הזאת היא לדעתנו בעיה כללית וארצית, שאינה מיוחדת למקום מסוים, ופתרונה נתון לסמכותו הייחודית של המחוקק הארצי, אלא אם כן מצא המחוקק הארצי לנכון להעביר את כוח ההחלטה בענין זה לרשויות המקומיות". שם, בעמ' 1531.

92 שם, בעמ' 1528.

יפה גם למקרה של פעולת הרשות המקומית במתכונת של חקיקת חוק עזר. ואכן, אם היו תקוות לכך שההסתמכות על חוק עזר לצורך הגבלת המסחר בחזיר תועיל יותר,⁹³ תקווה זו התבדתה תוך זמן קצר. בית המשפט העליון חזר על פסיקתו העקרונית בעניין פריידי,⁹⁴ שבו נדונה שאלת תוקפו של חוק העזר של תל-אביב בנושא איסור החזיר.⁹⁵ בשני המקרים פסיקתו של בית המשפט מנוסחת בשפה משפטית פורמלית, מבלי להיכנע לסערת הרגשות שהנושא עורר בזירה הפוליטית, אם גם מתוך מודעות לה.⁹⁶

2. חקיקה להטלתן של הגבלות מקומיות

אל נוכח פסיקתו של בית המשפט העליון יצא הטיפול בנושא, באופן זמני, מהמישור המוניציפלי ועבר לאחריותה של הכנסת.⁹⁷ אכן, בתגובה לפסיקתו של בית המשפט

93 לאחר שניתן פסק הדין בעניין אקסל, הכין עו"ד זילביגר, היועץ המשפטי של עיריית תל-אביב, חוות דעת עבור ראש העירייה, ובה ציין כי "פסק-הדין הנדון אין בו משום הפתעה בשבילי, שכן בהודמנויות שונות חייתי לכב' את דעתי, בכתב ובעל-פה, ברוח ההלכות שנפסקו זה עתה". לצד זאת הוסיף כי חוק העזר (המקורי) של תל-אביב יוכל להיחשב תקף משום שאינו אוסר לגמרי על מכירה של בשר חזיר, אלא מאפשר לעסוק בה בתוך שוק ציבורי. על כן, ניתן לטעון, כי יש בו הסדרה ופיקוח לגיטימיים. ראו חוות דעת עו"ד זילביגר בנושא "חזיר ובשר חזיר – רשיונות לפי פקודת המלאכות והתעשיות (הסדרתן)", 2429-א/352, 13 דצמבר 1954 (תיק 34-3) 7 בארכיון עיריית תל-אביב.

94 עניין פריידי, הערה 1 לעיל.

95 שם, בעמ' 752. יש לציין כי העתירה הוגשה במציאות שבה חוק העזר נאכף, ולכן היווה מטרה ממשי מבחינתם של בעלי האטליזים. דוגמאות לפסיקתו של בית המשפט העירוני תל-אביב-יפו מובאות בקובץ מבחר פסקי דין במשפטי עיריית תל-אביב-יפו תש"ח-תשי"ט (מאי 1948-ספטמבר 1959) (להלן: פסקי דין תל-אביב). ראו ת"פ (ת"א) 5135/55 היועץ המשפטי לממשלה נ' טרייביש, פסקי דין תל-אביב 158; ת"פ (ת"א) 6817/55 היועץ המשפטי לממשלה נ' בלומנפלד, פסקי דין תל-אביב 160; ת"פ (ת"א) 6821/55 היועץ המשפטי לממשלה נ' איזיק, פסקי דין תל-אביב 162 (כולם מחודש יוני 1955).

96 בספר הזיכרונות שלו חשף השופט אולשן מודעות שיפוטית לחשיבות הנודעת להימנעות מנקיטת עמדה לגופו של עניין בטוגייה. בהתייחסו לפסק הדין בעניין אקסל כתב השופט אולשן כך: "מנהיגי המפלגות הדתיות לא ראו את פסק הדין בעין יפה, למרות שפסק הדין נמנע בכל הוזהירות מלהביע דעה כלשהי אם חקיקת חוק כזה רצויה ואם לא". יצחק אולשן, דין ודברים 330 (תשל"ח).

97 ראו גם המועצה השמינית של עיריית תל-אביב, ישיבה 25, 2 במאי 1956, שאילתות והצעות לסדר היום (ארכיון עיריית תל-אביב). בישיבה זו ביקש הרב אברמוביץ כי ראש העירייה ייפנה מעל במת המועצה לכנסת בדבר חקיקת חוק ארצי לאסור מכירת בשר פגולים בישראל. חשובתו של ראש העירייה הייתה ש"מועצת העירייה אינה יכולה להוסיף ולעשות דבר בשאלה זו, היזמה לפתרון הבעיה נתונה, איפוא, לכנסת".

הודרה הכנסת "להשלים את החסר" בתחום הסמכות,⁹⁸ כלחצן של המפלגות הדתיות חברות הקואליציה – המזרחי והפועל המזרחי. מאחר שההנמקה השיפוטית התבססה על הטעם של העדר הסמכה לרשויות המקומיות לאסור על מכירה של בשר חזיר, היעד המיידית היה חקיקתה של הסמכה זו, להבדיל מאיסור גורף על גידול חזיר. בהתאם לכך, ההסכם הקואליציוני לקראת הרכבת הממשלה לאחר הבחירות לכנסת השלישית כלל הבטחה מפורשת של דוד בן-גוריון לחקיקה מתאימה שתפתור את בעיית הסמכות.⁹⁹ לצדה של פשרה פוליטית זו התחדשה היוזמה של אגודת ישראל לחקיקתו של חוק כללי, בשונה מהסמכה בלבד של הרשויות המקומיות. היוזמה באה לידי ביטוי בהצעת חוק איסור גידול חזיר בישראל, תשט"ז-1956.¹⁰⁰ בעת שהציג את הצעת החוק שלו,¹⁰¹ הסביר חבר הכנסת מינץ מאגודת ישראל את תביעתו הנמשכת לחוק כללי:

האומנם חייבת כל ההיסטוריה היהודית, כל הסבל היהודי של דורות לאין ספור שמסרו נפשם ממש על תיעוב החזיר ועלו בשל כך על

98 תשומת הלב מופנית לדברי ההסבר להצעת חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת), תשט"ז-1956, ה"ח 165, המבהירים כי יחמת החקיקה נובעת מפסיקתו של בית המשפט העליון, שקבעה כי הגבלות על מכירתו של בשר חזיר חייבות להיות מעוגנות בחקיקה.

99 ההסכם הקואליציוני לקראת הרכבת הממשלה לאחר הבחירות לכנסת השלישית (נובמבר 1955), כתוב במתכונתו של מכתב מדוד בן-גוריון אל משה שפירא (מובא אצל: מנחם אלון, חקיקה דתית 192-193, נספח ד (תשכ"ח)). בסעיף 7 למכתב נאמר: "הרשויות המקומיות יוסמכו להגביל גידול חזיר ומכירתו בתחומי שיפוטן. אם יתברר שאין לרשויות סמכות מספקת בגידול – יחוקק חוק בכנסת להסמיך הרשויות המקומיות להגביל גידול חזירים ומכירתם (הפועל המזרחי והמזרחי חופשים להצביע בכנסת בעד איסור כללי או מוגבל של גידול חזירים בארץ – אם מישאו מתוכם או משאר חברי הכנסת יציע חוק כזה)". ראש הממשלה בן-גוריון חזר על התחייבות זו גם בדבריו בכנסת, שבהם התייחס לתכנים של ההסכמים הקואליציוניים שעליהם חתם: "הרשויות המקומיות יוסמכו להגביל גידול חזיר ומכירתו בתחומי שיפוטם. אם יתברר שאין לרשויות סמכות מספקת בגידול זה – יחוקק חוק בכנסת להסמיך הרשויות המקומיות להגביל גידול חזירים ומכירתם". ד"כ 19 (תשט"ז), 284 (מובא גם כן אצל אלון, בעמ' 194, נספח ה). בהמשך לכך, לאחר שהכנסת השלישית החלה לפעול, חבר הכנסת יצחק רפאל הציג לשר המשפטים שאילתה "האם יש בדעתו להביא לפני הכנסת חוק שיסמיך את המועצות המקומיות לחוקק חוקי-עזר האוסרים גידול חזיר ומכירתו בתחום שיפוטן?". שר המשפטים פנחס רוזן השיב כי "הצעת החוק בנדון אינה נוגעת ישירות למשרד המשפטים, אך הוגשה לממשלה על-ידי שר הדתות ותוגש לכנסת לאחר גמר דיוני הממשלה". שאילתה של חבר הכנסת רפאל בנושא "איסור גידול חזיר ומכירתו", ד"כ 20 (תשט"ז), 1775.

100 בדברי הכנסת מובאים שני גוסימים של הצעות חוק: הצעת חוק איסור גידול חזיר בישראל, תשט"ז-1956 שהוגשה על-ידי חבר הכנסת מינץ (מאגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל) והצעת חוק איסור גידול חזיר, תשט"ז-1956 שלגביה צוין כי הוגשה על-ידי חבר הכנסת י.ש. רוזנברג (הפנייה זו כנראה מוטעית, ונראה שהיתה צריכה להתייחס לחבר הכנסת אהרן-יעקב גרינברג מן המזרחי והפועל המזרחי שהשתתף בדיון בעניין זה בכנסת). ראו: ד"כ 20 (תשט"ז), 1851 (נספחות).

101 הצעה לסדר היום: "הצעת חוק איסור גידול חזיר בישראל, תשט"ז-1956", ד"כ 20 (תשט"ז), 1835.

מוקדוניהם של רשעי חבל, האומנם חייב כל העבר המפואר הזה, רב הסבל והתהילה, להימחק מעל מציאותנו כאן בארץ בשל פריקת העול של מיעוט זעיר?¹⁰²

ראש הממשלה דוד בן-גוריון הביע התנגדות עזה להצעה זו, תוך התעמתות עם הטיעון ההיסטורי. הוא ציין כי עד סוף תקופת החשמונאים לא היה איסור על גידול חזירים, איסור שנולד, לפי המסורת, בעקבות המצור על ירושלים בתקופת אריסטובלוס והורקנוס (שעליו נסב הסיפור המובא בגמרא אודות החזיר שנעץ ציפורניו בחומה). בן-גוריון הוסיף והתייחס במפורש לכך שתפיסתו של הדור הצעיר את הנושא שונה מהתפיסה המסורתית, וההתחשבות ברגשות הציבור הרחי צריכה להתמצות ביחזמה לחוקק חוק הסמכה לרשויות המקומיות.¹⁰³

מכל מקום, גם הפשרה בדמותה של ההצעה להסמיך את הרשויות המקומיות לקבוע הסדרים בחוקי עזר נותרה שנויה במחלוקת. בעוד שהפסיקה התעלמה, במידה רבה, מן הפן הסימבולי של הנושא והתמקדה בשאלת הסמכות, חברי הכנסת דנו בחוק המוצע כשהם אופים אש יוקרת. הכות המניע מאחורי החקיקה היה כאמור במתנה המורחית והפועל המורחית, שהשותפות הקואליציונית שלו עם מפא"י הולידה את הצעת החוק. בקריאה הראשונה¹⁰⁴ הציג את הצעת החוק סגן שר הדתות, זרח ורהפטיג, שסקר את הגלגולים של הניסיונות הקודמים להטיל מגבלות על עיסוק בחזירים, והסביר את הצורך בחקיקה לאור פסיקתו של בית המשפט, אך ללא דברי ביקורת חריפים. לדידו, פסיקתו של בית המשפט יוצרת קושי, והכנסת נדרשת לפותרו. הוא הוסיף והבהיר, כי הצעת החקיקה שנועדה למלא את החסר אינה באה במקום השאיפה להסדר כולל יותר, שיתייחס גם לאיסור על גידולו של חזיר. הדיון בכנסת נחלק לכמה מחנות: הפן הלאומי של ההסתייגות מהחזיר הודגש על ידי דוברים רבים, לצדה של ההתנגדות שבאה בעיקר מצד גורמי השמאל הסוציאליסטי (אחדות העבודה-פועלי ציון ומפ"ם, להבריל ממפא"י) והקומוניסטי (מק"י), וכן מהמפלגה הפרוגרסיבית. הטיעון הלאומי הודגש בצורה הברורה ביותר בנאומיהם של אסתר רזיאל-נאור ומנחם בגין מתנועת החירות, שדווקא מתחו ביקורת על החוק המוצע בשל אופיו החלקי, אשר מוותר מראש על איסור כללי יותר בנושא החזיר. רזיאל-נאור הסבירה כי לאיסור כולל על חזיר יש –

שרשים עמוקים מאד בתודעה הלאומית ובהכרה הלאומית, לא רק בהלכה הדתית, בהלכה התורנית, אלא גם בהכרה הלאומית המשותפת

102 שם, בעמ' 1836.

103 שם, בעמ' 1838.

104 קריאה ראשונה של חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת), תשט"ז-1956, ד"כ 20 (תשט"ז), 2384; המשך הדיון בקריאה הראשונה של חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת), תשט"ז-1956, ד"כ 20 (תשט"ז), 2400; המשך הדיון בקריאה הראשונה של חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת), תשט"ז-1956, ד"כ 20 (תשט"ז), 2407; המשך הדיון בקריאה הראשונה של חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת), תשט"ז-1956, ד"כ 20 (תשט"ז), 2428.

לכלל האומה. כי מה זו הכרה לאומית אם לא תמצית הזכרונות, התוויות וההתרשמויות שעברו כמורשה מדור לדור ואשר הפכו להיות לנכס כולל של בני האומה?¹⁰⁵

חבר הכנסת מנחם בגין הרגיש כי זוהי שאלה שב"נפש האומה",¹⁰⁶ ובהמשך לכך קרא לכבד את מסורתה של העיירה היהודית שנכחדה בבחינת "כבר את אביך ואת אימך".¹⁰⁷ שושנה פרסיץ מהציונים הכלליים גרסה אף היא:

הרי בשביל עם ישראל בעיית החזיר איננה רק בעיה דתית. היא גם בעיה דתית, אבל לא רק בעיה דתית. כי מאז אותו היום המר והנמהר שהחזיר טימא את מקדשנו וחיה טמאה זו התחילה לשמש סמל להשפלתנו, סמל חורבן קיומנו העצמאי וריבונותנו במדינתנו – מאותו יום חדל החזיר להיות רק בעיה דתית ונעשה סמל, סמל לריכוזי ישראל.¹⁰⁸

מטעם זה היא אף הביעה עמדה התומכת בהרחבת האיסור המוצע. גישה המקבלת את הפן הלאומי של האיסור באה לידי ביטוי גם אצל דוברים ממפא"י, אך מתוך גישה פשרנית וללא חתירה למקסימליזם של האיסור. ח"כ ישראל-ישעיהו שרעבי ממפא"י, שאף היה אחד מיוזמיה של הצעת החוק הקודמת בנושא גידול חזירים הסביר:

מה לעשות, שיצור זה מסמל את מאמצייהם של צוררי-ישראל להכחיד שם ישראל, לערער אמונתו ולעקור תודעתו היהודית, הדתית והלאומית.¹⁰⁹

יצחק-מאיר לוין מאגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל הצטרף, כמובן, לכל דברי הגינוי לחזיר, ואף הוסיף מצדו גינוי לפשרנותן של המפלגות הדתיות הציוניות.¹¹⁰ כך

105 והיא הוסיפה: "האם אפשר לבוא ולהגיד שבכל אותם סיפורי ההיסטוריה שעליהם חונכנו, ומהם ינקנו את הכוח לעמוד במסה ובמלחמה בכל דור ודור, האם אפשר לומר שכל אלה היו סיפורי הבאי סתם? מדוע דווקא נתפסו כותבי ההיסטוריה ומספרי האגדה ההיסטורית בבריה משוקצת זו ועשו אותה לסמל? מדוע לא אמרו כי משעה שנכנסו היוונים להיכל החלו להקריב עכברים על המזבח, הרי גם עכברים נכללים בין החיות הטמאות שאין לאכול אותם מטעמי דת? ומדוע דווקא על החזיר נאמר, כי כאשר נעץ את טלפיו וצפרויו בחומה נודעזעה כל הארץ ת"ק פרסה? מכיוון שאכילת החזיר סימלה את ההתנכרות וההתכחשות לעם". שם, בעמ' 2387.

106 שם, בעמ' 2428.

107 שם.

108 שם, בעמ' 2401.

109 שם.

110 שם, בעמ' 2396.

גם קלמן כהנא ממפלגתו.¹¹¹ לעומתם, פרץ ברנשטיין וישראל רוקח מהציונים הכלליים הצביעו על כך שחלקיותו של החוק המוצע תעשה את איסור החזיר פלסטר כשממילא מותר יהיה לגדלו במקומות רבים.¹¹²

מפלגות השמאל סירבו לראות את הפן הלאומי שכאיסור, והצביעו על הכפייה הדתית הגלומה אף באיסור צר שמתייחס להסמכתן של הרשויות המקומיות לחוקק בנושא. יצחק בן-אהרון מאחדות העבודה-פועלי ציון לא חסך דברי ביקורת נגד ה"כפייה". לדבריו, "כפייה וחקיקה בדרך של מיקוח מפלגתי הוא פסול יותר וטרף יותר מכל חזיר."¹¹³ כך טען גם יעקב ריפתין ממפ"ם.¹¹⁴ הסתייגות המבוססת על ערכים של הימנעות מכפייה ניתן למצוא אצל יזהר הררי מהמפלגה הפרוגרסיבית, אך מתוך נכונות לפשרה. לגישתו, הגבלה המסורה להכרעתן של הרשויות המקומיות היא "הגבול המכסימלי" שמוכנים אנו להגיע אליו בפשרות שלנו עם הדורשים חקיקה בעניינים אלה.¹¹⁵

החוק בנושא – חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת), תשי"ז-1956¹¹⁶ – התקבל בסופו של דבר על רקע המחאות הנמשכות של חברי אחדות העבודה-פועלי ציון ומפ"ם גם בקריאה השנייה.¹¹⁷ לפי סעיף 1 לחוק: "על אף האמור בכל דין אחר, תהא רשות מקומית מוסמכת להתקין חוק עזר שיגביל או יאסור גידול חזירים והחזקתם ומכירת בשר חזיר ומוצריו הנוצרים לאכילה".

גם הפעם הייתה עיריית תל-אביב החלוצה שיצאה לפני המחנה וחוקקה ראשונה את חוק העזר שנועד להחליף את חוק העזר המקורי שלה, שנפסל קודם לכן בפסיקת בג"ץ.¹¹⁸ תהליך אישורו של חוק העזר החדש המשיך את הוויכוח שליווה את תהליך

111 שם, בעמ' 2403.

112 שם, בעמ' 2409, 2433.

113 שם, בעמ' 2392.

114 שם, בעמ' 2393.

115 שם, בעמ' 2397.

116 להלן: "חוק ההסמכה המיוחדת".

117 קריאה שנייה ושלישית של חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת), תשי"ז-1957, ד"כ 21 (תשי"ז), 326 ואילך.

118 מיד עם חקיקת החוק המסמך נערכה הערייה להכנתו של חוק העזר החדש שייחקק מכוחו. ראו מכתבו של עו"ד זילביגר אל מ"מ ראש העירייה בנושא "חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת)", תשי"ז-1956 – חוק עזר בדבר חזיר ובשר חזיר", 6/352 א – 10,3808 כרצמבר 1956 (תיק 143-9) 7 בארכיון עיריית תל-אביב). עוכר להצבעה על חוק העזר החדש התקיים במועצת העירייה דיון נרחב בעל אופי עקרוני, שבו הוצגו העמדות השונות של חברי המועצה בנושא זה. ראו המועצה השמינית של עיריית תל-אביב, ישיבה 48, 6 ינואר 1957, אישור חוק עזר לתל-אביב-יפו (חזירים ובשר חזיר), תשי"ז-1957 (ארכיון עיריית תל-אביב). התפלגות הדעות בדיון מהווה, במידה רבה, בבואה של היתנים בכנסת. התמיכה בחוק העזר באה לא רק מקרב הנציגים הרתיים במועצת העירייה (הרכ אברמוביץ ונר ביאר), אלא גם מקרב נציגים של הסיעות החלוציות, שבחלקם תמכו בחוק כבעל ערך סימבולי היסטורי. כך, למשל, התייחס מר מ' כהן בדבריו לכך

החקיקה בכנסת. שר הפנים בר-יהודה, ממפלגת השמאל אחדות העבודה, שאליו נשלח חוק העזר לאישור,¹¹⁹ החזירו אל עיריית תל-אביב בלוויית הערות רבות שנועדו לצמצם את היקפו.¹²⁰ דרישתו של שר הפנים עוררה תרעומת,¹²¹ נדחתה בעיקרה על ידי

ש"החזיר סימל בכל הדורות והזמנים שנאה לעם ישראל. הוא סימל שנאה בתקופת אנוסי ספרד, תקופת הרדיפות באירופה וכו'. ואני חושב שיש בזה מן המוסר היהודי ומן הכבוד היהודי, לדון בחוק מסוג זה וגם להוציאו לפועל". בצד דברים אלה נמתחה ביקורת רבה מצדם של חלק מחברי המועצה נגד הכפייה הדתית שבחוק העזר המוצע, בשל כך שאינו כולל הסדרי פטור לגבי נוצרים וכן בשל סדר העדיפויות הלקוי שבא לידי ביטוי בהעמדת נושא החזיר לפני סוגיות חברתיות בערות יותר.

119 ראו פנייתו של ראש העירייה חיים לבנון אל שר הפנים, 8 ינואר 1957. ככלל, חוקי עזר טעונים אישור של שר הפנים לפי פקודת העיריות (א) – פקודת העיריות, 1934, וכיום – פקודת העיריות (נוסח חדש). אמנם, היו שטענו כי חוקי עזר שנחקקים לפי חוק ההסמכה המיוחדת אינם טעונים אישור של שר הפנים, מאחר שזהו חוק נפרד ורצמאי שאינו כפוף להסדרים הכלליים של פקודת העיריות. ראו "האם חוק העזר לביעור חזיר טעון אישורו של שר הפנים? – המשפטים: חוק ההסמכה פטור מאשור נוסף (מאת סופרנו בירושלים)", הצופה 10.1.1957. עו"ד זילביגר, היועץ המשפטי של העירייה, תמך בגישה המחמירה של הגשת חוק העזר לאישור, למען הסדר ספק. במכתב אל מ"מ ראש העירייה, מספר 352/א – 3830, 12 בדצמבר 1956 הסביר זילביגר כך: "קיימת מחלוקת רצינית בין אנשי המשפט אם חוק עזר מסוג זה טעון אישור מאת שר הפנים. אני כשלעצמי נוטה לדעה שאישור כזה דרוש כדי להקנות לחוק העזר תוקף חוקי מחייב. מכל מקום, עצם העובדה של קיום ספקות בשאלה כה יסודית, מצדיקה את הגשת אישור שר הפנים כדי למנוע מראש טענות רציניות מאד על רקע זה" (תיק 143-9) 7 בארכיון עיריית תל-אביב). מר א' בויאר, סגנו הדתי של ראש העירייה, שרצה בקידומו המהיר של חוק העזר, כתב אל ראש העירייה לבנון מכתב ביקורת בשל כך ששלח את חוק העזר לאישורו של שר הפנים "בזמן שאתה יודע שבשאלת החזיר קיים ויכוח" (מכתב בנושא "הגשת חוק עזר לתל-אביב-יפו בדבר חזירים ובשר חזיר", 13 בינואר 1957). בתגובה לכך חזר והסביר עו"ד זילביגר את גישתו הזהירה: "אעיר רק כי מחובתי היה לדאוג לכך שחוק עזר מסוג זה דוקא ינתן לו המכסימום האפשרי של תוקף חוקי" (מכתב בנושא "חוק עזר בדבר חזירים ובשר חזיר – הגשתו לאישור שר הפנים", מספר 352/א-160, 15 ינואר 1957). ניתן להוסיף כי לגישתו של בויאר, גם תהליך האישור של חוק העזר המקורי שנפסל בעניין אקסל התמשך יתר על המידה. הוא אף פנה בקשר לכך לסגן שר הדתות, זרח ורהפטיג, והתריע שכבר חלפו חודשיים מאז הרעבר חוק העזר לאישורו של שר הפנים והוא "מונח במגירתו של מישוהו". ראו מכתבו של א. בויאר לסגן שר הדתות, מר ז. ורהפטיג, 27 אפריל 1954 (תיק 4-2951 בארכיון עיריית תל-אביב).

120 מכתב שר הפנים בר-יהודה 61531/87 מיום 14 בפברואר 1957. ההסתייגויות שבמכתב מתייחסות הן להגדרות (צמצום המונח "חזיר" ל"חזיר בית", צמצום ההגבלה ל"אכילת בני-אדם" ולא ל"אכילה" בכלל, צמצום ההגבלה כך שלא תחול על שימושים רפואיים) והן להיקפן של סמכויות האכיפה של חוק העזר. השר סבר, כי יש לציין בחוק העזר כי החורמתו של בשר חזיר, להבדיל מעיקולו, תוכל להיעשות רק לפי פסק דין של בית משפט, וכן שיש לציין בחוק העזר כי לא ניתן לערוך חיפוש בבית מגורים.

121 "עיריית תל-אביב דחתה הערות שר הפנים בענין בצוע החוק להגבלת חזיר", שערם 19.2.1957; "לבנון שוקל הכנסת תיקונים בחוק החזיר", למרחב 19.2.1957; "מאמציו של שר הפנים להכשיל חוק החזיר – דורש מעיריית תל-אביב להכניס תיקונים בחוק העזר העירוני האוסר גידול ומכירת

העירייה¹²² ועמדה במרכזה של מרקחת פוליטית,¹²³ עד שהנושא הסתיים בפשרה בתיווכו של ראש הממשלה בן-גוריון.¹²⁴ הפשרה התבטאה, בין היתר, בניסוח מחודש של סמכויות ההחרמה, ובהוספת הדרישה כי מפקח יוכל לערוך חיפוש בבית מגורים רק על פי צו חיפוש לפי פקודת הפרוצדורה הפלילית (מאסר וחיפושים).¹²⁵ כך, בסופו של דבר, בא לעולם חוק העזר התל-אביבי בנושא.¹²⁶ בהמשך נחקקו חוקי עזר המגבילים גידול חזירים ומכירת בשר חזיר במרבית הרשויות המקומיות.¹²⁷

- חזיר, הצופה 18.2.1957; "שר הפנים דורש תיקונים בחוק איסור החזיר בתל אביב", דבר 18.2.1957; "שר הפנים החזיר לעירית תל-אביב את חוק החזיר לתיקונים יסודיים", הבוקר 18.2.1957; "מכשוליו של שר הפנים", הצופה 19.2.1957.
- 122 מכתבו של ראש העירייה חיים לבנון אל שר הפנים, 5-3813 / 7 / ק/מש, 25 בפברואר 1957. שר הפנים מיהר להשיב לראש העירייה בנושא זה, תוך שהוא עומד על מירב דרישותיו הקודמות – 61531/87 מיום 1 במרץ 1957.
- 123 חברי כנסת מהסיעות הדתיות בכנסת החלו לפעול כנגד שר הפנים בנושא זה. ראו שאילתה של חבר הכנסת בן-יעקב בנושא "אישור חוק-עזר לתל-אביב-יפו בדבר איסור מכירת בשר חזיר", ד"כ 21 (תשי"ז), 1163 (השאילתה שהוגשה ביום 12 בפברואר התייחסה לכך שכבר חלף יותר מחודש מאז התקבל חוק העזר "המקווה והמזיחל בכליון עינים על-ידי ראש תושבי ארצנו... ועדיין לא הוצא לפועל בגלל חוסר האישור הדרוש משר הפנים", שם, בעמ' 1164); שאילתה של חבר הכנסת מינץ בנושא "התימת אישור של שר על חוקי עזר מטעם רשויות מקומיות", ד"כ 22 (תשי"ז), 1412 (השאילתה שהוגשה ביום 21 בפברואר הופנתה אל שר המשפטים והתייחסה לספק בדבר הצורך באישורו של שר הפנים). לדיווחים בעתונות על פעילות פרלמנטרית זו, ראו "דורש דיון נגד פניית שר הפנים לעירית ת"א – הרים בכנסת לבעיית חוקי עזר על החזיר", הארץ 19.2.1957, ו"שאילתה על חוק החזיר", למרחב 26.2.1957.
- 124 כ"ב. מתוך ביטססוך החזיר", מעריב 13.3.1957.
- 125 מכתב שר הפנים, 61531/87, 25 במרץ 1957.
- 126 חוק עזר לתל אביב-יפו (חזירים ובשר חזיר), תשי"ז-1957. עיריית תל-אביב אישרה מחדש את חוק העזר בנוסחו המתוקן ביום 7 באפריל 1957. ראו המועצה השמינית, ישיבה 55, 7 באפריל 1957. ראו גם "עת"א אישרה מחדש חוק החזיר בתוספת ה"תיקונים" של שר הפנים (מאת כתבת בת"א)", שערים 8.4.1957.
- 127 ראו חוק עזר לירושלים (חזירים ובשר חזיר), תשי"ז-1957; חוק עזר לרמלה (חזירים ובשר חזיר), תשי"ז-1957; חוק עזר לראשון לציון (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1957; חוק עזר לפתח תקוה (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1957; חוק עזר לנתניה (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1957; חוק עזר למודיעים (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1957; חוק עזר לנחל שורק (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1957; חוק עזר לחולון (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1957; חוק עזר לאפעל (חזירים), תשי"ח-1958; חוק עזר לרמת גן (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1958; חוק עזר לגדרה (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1958; חוק עזר לחדרה (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1958; חוק עזר ללוד (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1958; חוק עזר לטבריה (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1958; חוק עזר לבית שאן (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1958; חוק עזר לאשקלון (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1958; חוק עזר לזכרון יעקב (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1958; חוק עזר ליבנה (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1958; חוק עזר לנס ציונה (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1958; חוק עזר לעפולה (חזירים ובשר חזיר), תשי"ט-1958; חוק עזר לחבל יבנה (חזירים ובשר חזיר),

חקיקתם של חוקי העזר לא נועדה להיות רק צעד הצהרתי. מיד לאחר מכן החלה המערכה לביעור החזיר.¹²⁸ בשלב זה, כשלא ניתן היה עוד לתקוף את הסמכות להתקין

תש"ט-1959; חוק עזר לרמת השרון (חזירים ובשר חזיר), תש"ך-1959; חוק עזר לתל מונד (חזירים ובשר חזיר), תש"ט-1959; חוק עזר לקרית שמונה (חזירים ובשר חזיר), תש"ך-1959 (שנוסף לו בהמשך חוק עזר לקרית שמונה (חזירים ובשר חזיר), תשנ"ג-1993); חוק עזר להרצליה (חזירים ובשר חזיר), תש"ך-1960; חוק עזר לבנימינה (חזירים ובשר חזיר), תש"ך-1960; חוק עזר לגבעתיים (חזירים ובשר חזיר), תש"ך-1960; חוק עזר ללכיש (חזירים ובשר חזיר), תש"ך-1960; חוק עזר לאופקים (חזירים ובשר חזיר), תש"ך-1960; חוק עזר לאור עקיבא (חזירים ובשר חזיר), תש"ך-1960; חוק עזר לקרית אתא (חזירים ובשר חזיר), תש"ך-1960; חוק עזר לקרית גת (חזירים ובשר חזיר), תש"ך-1960; חוק עזר לגן יבנה (חזירים ובשר חזיר), תש"ך-1960; חוק עזר לפודס הגנה-כרכור (חזירים ובשר חזיר), תש"ך-1960; חוק עזר לשרדות (חזירים ובשר חזיר), תשכ"א-1960; חוק עזר לנשר (חזירים ובשר חזיר), תשכ"א-1960; חוק עזר לשפיר (חזירים ובשר חזיר), תשכ"א-1960; חוק עזר לטירת הכרמל (חזירים ובשר חזיר), תשכ"א-1961; חוק עזר לאזור (חזירים ובשר חזיר), תשכ"א-1961; חוק עזר לקרית ים (חזירים ובשר חזיר), תשכ"א-1961; חוק עזר לאשדוד (חזירים ובשר חזיר), תשכ"א-1961 (שהוחלף בהמשך בחוק עזר לאשדוד (בשר חזיר), תשל"ו-1976); חוק עזר לראש פינה (בשר חזיר), תשכ"ד-1964; חוק עזר לקרית אונו (בשר חזיר), תשכ"ח-1968; חוק עזר לדימונה (חזירים ובשר חזיר), תשנ"ג-1993; חוק עזר ליהוד (חזירים ובשר חזיר), תשנ"ד-1994. בחיפה, שהיא עיר מעורבת, מבחין חוק העזר שנחקק בין אזורים שונים בעיר. ראו חוק עזר לחיפה (חזירים ובשר חזיר), תש"ט-1959. הבחנה בין תחום העיר לבין אזור התעשייה ניתן למצוא בחוק עזר לכרמיאל (בשר חזיר), תשל"ח-1978 שבו האיסור מתייחס ל"אזור המגורים" בלבד. מתכונת של איסור על מכירת חזיר מחוץ ל"שוק ציבורי", ומכאן היתר למכירתו של בשר חזיר בשוק, הייתה קיימת בחוקי העזר שנחקקו עוד לפני חוק ההסמכה המיוחדת – חוק העזר לתל-אביב יפו (חזירים ובשר חזיר), תשט"ו-1954 (שנפסל בעניין פרידי, הערה 1 לעיל); ובדומה לכך בחוק עזר לצפת (חזירים ובשר חזיר), תשט"ו-1955 ובחוק עזר לעכו (חזירים ובשר חזיר), תשט"ו-1955.

128 מי שהופקד על מערך האכיפה לפי חוק העזר היה חיים ברוידא, שסיפר בזכרונותיו: "רושם הדברים האלה הוזמן על ידי הנהלת העירייה והוטל עליו לארגן את הפעולה לביצוע חוק העזר. 10 עובדים מתוך מנגנון המחלקה לתברואה גויסו לתפקיד זה והוסמכו על-ידי ראש העיר, על פי החוק, לבצע את חוק העזר. חוליית הפקחים החדשה (כולל טנדר עם נהג) עברה קורס אינטנסיבי להכרת חלקי בשר, בהדרכת ד"ר א. לויט – הרופא הווטרנארי העירוני. ביום אחד ביולי 1957, מצויידת בידענות וברצון, החלה חוליית המפקחים בפעולותיה בתוך העיר. נערכה רשימת עסקים שבהם, לפי ידיעותינו, נמכרו בשר חזיר ומוצריו. ואמנם, כתום חודש ימים מהתחלת הפעולה – ירד בשר החזיר מעל דלפק האטלילים והחל מסתתר במחתרת. המכירה הגלויה של בשר הפיגול פסקה". ברוידא, הערה 51 לעיל, בעמ' 200.

דברים דומים ניתן ללמוד מהעיתונות של התקופה. ראו, למשל, "נפתחה המערכה נגד החזיר" בת"א – הקצבים: נמשיך לשווק את הבשר", למרחב 2.7.1957. גם הכתבה מספרת על הכשרתה של חלוקת פקחים עירוניים במיוחד לצורך העניין. כן ניתן ללמוד ממנה, כי בעת שהוחל באכיפה כבר היה המסחר בחזיר נפוץ למדי בתל-אביב, וכך נאמר בה: "מפי קצבים ותיקים נודע לי שבתל-אביב בלבד, שוחטים מדי חודש כחודשו כ-1,200 ראש חזיר, המספקים 120 טונות בשר לחודש". ראו גם: "מוכרי בשר התועבה תקפו מפקחים עירוניים", הצופה 5.12.1957; "500 תביעות משפטיות הוגשו נגד מוכרי חזיר בת"א (מאת סופרנו בת"א)", הצופה 19.3.1958.

חוקי עזר בנושא איסורי החזיר, התמקדה ההתנגדות לאכיפה משפטית של איסורי החזיר בניסיונות להתמודד עם שאלת רוחב פריסתה ורוחב הפעלתה של הסמכות החדשה.

שאלה ראשונה, בעלת אופי עקרוני, התייחסה לתחולתו של האיסור על מי שאינם יהודים.¹²⁹ בפסיקה הגיע נושא זה לדיון בענייניו של בעל עסק נוצרי, כפי שיפורט מיד. עם זאת, אותה שאלה עצמה התעוררה גם לגבי קונים נוצרים.¹³⁰ בעניין מנשי¹³¹ לבשה הביקורת על תחולתו הכללית של חוק העזר בכל שטח העיר את דמותה של טענת אי-סבירות, שנטענה מצדו של בעל אטליו נוצרי. טענה זו נדחתה בנסיבות העניין עקב העובדה שהאטליו לא היה ממוקם באזור שאותו ראוי היה להבחין ולפטור מהמגבלות בשל אופי אכלוסו. עם זאת, האפשרות של פסילת חוק העזר מתמת אי-מתן פטור לאזור שמאוכלס באופן מובהק באוכלוסיה לא-יהודית הוכרה בכל זאת בפסק דינו הנפרד של השופט ברנזון, שהדגיש:

החוק מכוון בראש ובראשונה לתת סיפוק לרגשות הדתיים והלאומיים של האוכלוסיה היהודית השומרת אמונים למצוות הדת, שלגביה החזיר הוא סמל הטומאה. עם זאת, לא מצאה הכנסת לנכון לגזור בעצמה על גידול חזירים והחזקתם ועל מכירת בשר חזיר ומוצריו בהיקף ארצי. היא הסמיכה את הרשויות המקומיות להטיל איסורים או הגבלות כאלה על

בתיקי העירייה קיימים דו"חות חדשים של אגף השווקים (בניהולו של חיים ברוידא) לגבי פעולות האכיפה השונות. ראו למשל: דו"ח חדשי ינואר 1958 – מפעולות הפקוח לביעור בשר החזיר, 6 ינואר 1958 (תיק 28-1) 7 בארכיון עיריית תל-אביב. לפי הדו"ח "במשך החדש בקרו ב-110-151 בתי-עסק", והוחרם בשר חזיר ב-63 מהם.

למעשה, מנגנון האכיפה של העירייה החל להתארגן כבר מיד לאחר חקיקתו של חוק העזר הראשון בנושא, שנפסל בעניין אקסל. ראו מכתבו של עו"ד זילביגר למפקח העירוני הראשי, א/352-4 – 79, 19 ינואר 1955, הכולל הסברים ופרשנויות לצורך הפעלתו של חוק עזר זה (תיק 4-2951, 19 בינואר 1955). כן ראו פרטי-כל בחתימתם של א. בוידאר, סגן ראש העירייה, וח. ברוידא, מזכיר "בהמשך דיון על בצנע חוק העזר (חזירים וכשר חזיר) שקיים מר בוידאר, סגן ראש העיר, במשרדו ביום החמישי 10.3.55" (תיק 34-3) 7 בארכיון עיריית תל-אביב.

129 כזכור, נושא זה התעורר במסגרת הדיונים שקדמו לקבלתו של חוק העזר. ראו הערה 118 לעיל.
130 בתוך הקבוצה של הצרכנים הנוצרים שהיו מעוניינים לצרוך בשר חזיר ניתן היה להצביע על תת-הקבוצה החשובה של אנשי הנציגויות הדיפלומטיות שישבו בתל-אביב. אחד הדו"חות הנוגעים לראשית אכיפתו של חוק העזר התייחס לאירוע של חיפוש בכליהם של קונים שהשתייכו לנציגויות דיפלומטיות. ראו מכתבו של חיים ברוידא, מנהל אגף השווקים, בנושא "חיפוש בחבילות קונים", 14 פברואר 1958 (תיק 28-1) 7 בארכיון עיריית תל-אביב.

131 בג"צ 129/57 מנשי נ' שר הפנים ועיריית תל-אביב-יפו, פ"ד יב 209. מעניין לציין, כי עוד קודם לכן היתה פנייה בענייניו של העותר מטעם ראשי הכנסיה ביפו לאפשר לו לעסוק בבשר חזיר, וזה דחה אותה על בסיס הנימוק כי אכילת חזיר וגידולו אינה מתחייבת על פי עקרונות הנצרות (הגם שאינה אסורה על פיהם). ראו מכתב ראש העירייה לראש הכנסיה ביפו, 5-12134 / 17 / ק, 11 ביולי 1957.

בסיס טריטוריאלי-מקומי, אך איפשרה לכל אחת מהן להוציא שטחים מתחומי האיסור וההגבלה. כשים לב למטרת החוק ולדרך שהמחוקק בחר להגשמתה, נראה לי כי אי-השימוש באפשרות זאת על-ידי רשות מקומית לגבי גוש מלוכר של אורחים הנמצאים בריכוז טריטוריאלי משלהם והמעוניינים בהפעלת האפשרות הזאת למענם, יהא נוגד את כוונת המחוקק.¹³²

לדברים אלה אמנם לא הייתה השפעה על תוצאתו של פסק הדין, אך לימים הם תזרו והפכו להיות בעלי חשיבות, כפי שיובהר בהמשך.¹³³ ראוי לציין שבחיפה, שהיא עיר מעורבת, הבחין חוק העזר שנחקק בין אזורים שונים בעיר.¹³⁴ אף על פי כן, גם חוק עזר זה היה עילה להתדיינות. כך, למשל, נדחתה הטענה שקיום בית נחירה לחזירים בתחומי העיר אינו מהווה עבירה על האיסור בחוק העזר. בית המשפט פסק, כי האיסור על החזקת חזירים חל גם על החזקה לפרק זמן קצר בבית הנחירה.¹³⁵

שאלה עקרונית אחרת שהגיעה לדיון התייחסה להיקפה של הסמכות הקבועה בחוק להחרמת בשר חזיר שהחזקתו אסורה: האם זוהי סמכות מנהלית העומדת בפני עצמה, או שמא היא ניתנת להפעלה רק במקרים שבהם הורשע המחזיק בפלילים בגין עיסוקו בסחורה המוחרמת? התשובה שנחן בית המשפט העליון לשאלה זו בעניין לובין העדיפה את הפרשנות המצמצמת לגבי סמכות ההחרמה, פרשנות שמגינה על זכויות הפרט ומאפשרת פגיעה בהן רק כתולדה של הליך שיפוטי מסודר.¹³⁶ זאת, בניגוד לדעת המיעוט של השופט זילברג, שצייד בפרשנות רחבה של סמכות ההחרמה בהתחשב בייחודו של החוק המסמיך, הנותן ביטוי לרתיעה ולמיאוס המסורתיים מהחזיר.¹³⁷ מצד

132 עניין מנשי, שם, בעמ' 223. מעניין לשים לב, שדברים אלה מודגשים כי החקיקה נבעה ממוטיבציה יהודית, למרות שללא ספק תאמה גם את מסורתו של הציבור המוסלמי.

133 ראו פרק ח להלן.

134 ראו חוק עזר לחיפה (חזירים ובשר חזיר), תשי"ט-1959.

135 בג"צ 111/62 זילברג נ' עיריית חיפה, פ"ד טו 1160.

136 בג"צ 163/57 לובין נ' עיריית תל-אביב-יפו, פ"ד יב 1041. נוכח אופייה העקרוני של ההכרעה, היא חזרה ונדונה גם בדיון נוסף, שבו אושרה. ראו ד"נ 13/58 עיריית תל-אביב-יפו נ' לובין, פ"ד יג 118. לעומת זאת, נפסק כי סמכות העיקול, שהיא ארעית באופייה, ניתנת להפעלה גם בהעדר פסק דין של בית המשפט. ראו בג"צ 219/58 "פרגה" אטליז ובית-חרושת לנקניק נ' עיריית חיפה, פ"ד יג 41. מבחינה זו התקבלה בדעבד הסתייגותו המוקדמת של שר הפנים בדי-הודה כאשר להיקפן של סמכויות ההחרמה. ראו הערה 120 לעיל.

137 בבג"צ לובין, הערה 136 לעיל, בעמ' 1065, פתח השופט זילברג את פסק דינו בהתייחסות למיאוס היהודי מהחזיר. לדבריו: "החזיר נחשב מאז ומעולם לסמל התיעוב והשיקוץ והגועל בעיני האדם היהודי". בדומה לכך, בד"נ לובין, הערה 136 לעיל, בעמ' 130, התייחס השופט זילברג לרגשי הבחילה והגועל המתעוררים בלב יהודי – יהודי 'מכל ימות השנה', ולא דווקא אדוק מאד – למראה קותלי החזיר המתנוססים בחלונות הראווה או דלפקי החנויות. על רקע דברים אלה מפתיע לגלות כי בע"פ 217/68 יוראמקס בע"מ נ' מדינת ישראל, פ"ד כב(2) 343, 355, הסביר השופט זילברג כי הפעלת סמכויות לצורך אכיפתו של איסור החזיר היא דוגמא לאכיפה משפטית

שני, טענה לפרשנות מצמצמת אחרת של החוק נדחתה בעניין לובין, שבו נפסק גם כי האיסור שבחוק חל לא רק על בשר נקי, אלא גם על מוצרים אחרים המופקים מהחזיר.¹³⁸

קושי נוסף התייחס לנושא החיפושים לצורך תפיסתו של בשר חזיר. כזכור, התערבותו של שר הפנים בנוסחו של חוק העזר לתל-אביב באה לידי ביטוי גם בהוספתו של סייג לגבי חיפושים בבתי מגורים. הפשרה שנמצאה התייחסה לכך שפקחים יוכלו לבצע חיפושים כאלה רק לפי הסמכה מיוחדת משר המשטרה לפי פקודת הפרוצדורה הפלילית (מאסר וחיפושים). אולם, כאשר פנה ראש העירייה אל שר המשטרה שטרית בבקשה שיוציא מינויים כשוטרים לפקחים,¹³⁹ נענתה פנייתו זו בסופו של דבר בסירוב, בהסתמך על חוות דעת של היועץ המשפטי לממשלה חיים כהן, שגרס כי הסמכה כזו אינה אפשרית.¹⁴⁰

גם מעבר להיבטים עקרוניים אלה נתקלה האכיפה, מעת לעת, גם בטענות נוספות, בעיקר כאלה שהדגישו כי האיסור מתייחס רק למכירת בשר חזיר בתחומי העיר, להבדיל מהחזקתו בלבד.¹⁴¹ בחלק מהמקרים הייתה גם התנגדות פיזית מצד בעלי

138 שר איסור דתי גרידא (ובלשוננו, מצווה דתית "שמעית"), מבלי להזכיר את המשמעות התרבותית-לאומית שלה. גראה, כי יש להבין את הדברים על רקע הקשר של הדיון: ניסיון להצדיק את האכיפה המשפטית של מנוחת השבת, שבניגוד לאיסור החזיר שייכת לקבוצה אחרת של איסורים דתיים, שיש גם טעמים חילוניים להצדקתם (בלשוננו של השופט זילברג, מצווה דתית "שכלית").

139 בג"צ לובין, הערה 136 לעיל, בעמ' 1048. למותר לציין, כמובן, כי לצד המקרים שבהם נדונו טענות בעלות עניין כללי, התקיימו התדיינות ידיומיות שנסבו על שאלות עובדתיות. ראו, למשל, ע"פ (ת"א) 165/58 יונגשטיין נ' היועץ המשפטי לממשלה, פסקי דין תל-אביב 157 (פסק דין של בית המשפט המחוזי שבו נדחתה טענת המערער כי הבשר שנתפס בתנתו כלל לא היה בשר חזיר).

140 מכתב ראש העירייה בנושא מינויים של מפקחים כשוטרים, 5-14344 / 7 / ק/מש, 11 אוגוסט 1957.

141 ראו פניית שר המשטרה ליועץ המשפטי לממשלה בנושא מינוי מפקחי העירייה כשוטרים, 17 בנובמבר 1957, 22 / 221-3968; חוות דעת היועץ המשפטי לממשלה חיים כהן בנושא "חוק עזר לתל-אביב-יפו (חזירים ובשר חזיר)", השי"ז-1957, 1/4/557, 8 בדצמבר 1957. לפי חוות הדעת, הרשות המקומית אינה יכולה להסמיך את שר המשטרה למנות מפקחים כשוטרים בה בשעה ש"אין סמכויות שר המשטרה (כלומר הממשלה) נקנות ממעשי חקיקה של רשויות מקומיות, אם המחוקק לא הסמיכן לכך במפורש; והדברים פשוטים ויסודיים". בסיכומה של חוות דעת היועץ המשפטי לממשלה כך: "אין אני כשלעצמי, רואה צורך בחקיקה לתיקון המצב: לדעתי מוטב והחיפושים בבתי המגורים לא ייעשו אלא לפי הוראות סעיף 17 לפקודת הפרוצדורה הפלילית (מאסר וחיפושים) ככתבן וכלשונן, וכל המחמיר הרי זה משובח".

141 כך, למשל, קושי נוסף שעלה ביחס לסמכות ההחרמה התבטא בכך שזו הייתה ניתנת להפעלה רק לגבי בשר חזיר הנמכר בתל-אביב, להבדיל מסחורה המיוערת לממכר מחוץ לעיר. בבג"צ 149/57 קרל ברג רשות' נ' עיריית ת"א-יפו, פ"ד יב 447, נטען מטעמו של בית הרושט העוסק בייצור מוצרים מבשר חזיר כי תוצרתו נמכרת אך ורק מחוץ לשטח העירייה. העתירה נתמכה בתצהיר של אחד מבעלי העסק, אך חקירתו של המצהיר העלתה כי הוא היה מעורב גם במכירת בשר חזיר

האטליזים.¹⁴² עם זאת, בעיקרו של דבר, יצאה אכיפתם של חוקי העזר החדשים אל הדרך.

3. חקיקה להטלתן של הגבלות ארציות

חוק ההסמכה המיוחדת היה צעד משמעותי, אך הוא השאיר ללא הכרעה את ההיבט הארצי של גידול החזיר מבחינת השאיפה הסימבולית להכרית זכר לחזירים במדינת ישראל. אמנם, במקביל לפעילות במישור חוקי העזר הוסדר הנושא באופן מנהלי באמצעות צו שהוצא מכוח פקודת הפיקוח על המזונות; אולם גם כאן הכזיב ההסדר המנהלי כתחליף לטיפול חקיקתי.¹⁴³ פסק הדין החשוב שעסק בשאלת חוקיותה של

בתחומי העיר (ולו על דרך מכירה בתל-אביב של מלאי לסוחרים, שהם בעלי חנויות בערים אחרות). נושא זה חזר ועלה גם בבג"צ 230/57 רפפורט נ' עיריית תל-אביב-יפו, פ"ד יב 1037, שבו נפסק כי סמכות ההחרמה ניתנת להפעלה רק כשיש בידי הרשות המקומית הוכחות כי בשר החזיר מיועד למכירה בשטח שיפוטה, מאחר שאין בחוק כל איסור על החזקה של בשר חזיר בשלעצמה; שם, בעמ' 1040. מעניין לציין, שחלק מהסחורה שהוחרמה כמקרה זה הייתה מיוערת לאטליזו של יוסף לובין, שההתדיינות עמו הולידה את הפסיקה העקרונית בנושא סמכויות ההחרמה; שם, בעמ' 1038.

בדומה לכך, בת"פ (ת"א) 943/61 היועץ המשפטי לממשלת ישראל נ' בכר (מיום 7 ביוני 1961, נמצא בחוקי עיריית תל-אביב) זיכה בית משפט השלום את הנאשם שהועמד לדין לאחר שיהסו לו עבירות של תקיפת הפקחים, לאחר שאלה העידו כי "באו כדי לבדוק אם הנאשם 'מחזיק' בשר חזיר במסעדה שלו". בניסבות אלה קבע השופט ד"ר מגורי: "לפיכך אני מוצא שגם מבחינת המטרה שלשמה באו הפקחים למסעדת הנאשם היתה ללא סככות חוקית". טעם נוסף לזיכוי היה שכתב המינוי של הפקחים לא נחתם על ידי ראש העירייה עצמו.

142 חיים ברוידא, שהיה אחראי על אכיפתו של חוק העזר העירוני של תל-אביב, כתב בעניין זה כך: "לא בנקל השלימו בעלי הדבר אחרי עם המצב החדש. היו מקרים קשים של התקפות פיזיות מצד בעלי זרוע שבין מוכרי החזיר. אולם, עזרת המשטרה – הראויה כאן לציון לטובה – הרתיעה את התוקפנים. כמו-כן, ראוי לציון יחסו של רוב רובו של הציבור התל-אביבי למפקחים עצמם, שהביע זאת בקריאות אהדה בכל מקומות פעולותיה של החוליה בעיר". ברוידא, הערה 51 לעיל, בעמ' 200. בתיקה של העירייה קיימים דו"חות פנימיים רבים על אירועים של תקיפת מפקחים על ידי בעלי חנויות. במקרים אלה נרשם דיווח של פרטי המקרה, והמפקחים היו מופנים לעדות במשטרה (דוגמאות לדיווחים, בחתימתו של י. פולק, רכז ענף פקוח על החזיר, נמצאות בתיק 196-7(3) בארכיון עיריית תל-אביב).

143 בזיכרונו חיינו ציין השופט אולשן כי הממשלה העדיפה להיכנע לתביעות בתחום הדת, במידת האפשר, באמצעות "אמצעים אדמיניסטרטיביים" ולא על דרך חקיקה, אך בית המשפט העליון עמד לה לרועץ בדרך זו: "חרוב בכנסת ובממשלה לא ראה בעין יפה כפייה דתית במדינה ומה גם באמצעות חקיקה... מאידך גיסא, שיטת השלטון במדינה עקב שיטת הבחירות המיושנת, אילצה תמיד הקמת ממשלה קואליציונית, שלשם קיומה וכושר פעילותה היתה מוכרחה ללכת בדרך של פשרות וויתורים למפלגות הדחיות שבקואליציה בתתן הבטחות שונות, שלשם מילואן נאלצה להשתמש באמצעים אדמיניסטרטיביים אף ללא סמכות חוקית ובניגוד לעקרונות של שלטון החוק... המכשול העיקרי לפתרון קונפליקטים כגון אלה על ידי נקיטת אמצעים אדמיניסטרטיביים

ההגבלה על גידול חזירים מכוח פקודת הפיקוח על המזונות ניתן בעניין לזרוביץ,¹⁴⁴ שעד היום נחשב לאחד מפסקי הדין המרכזיים של בית המשפט העליון בתחום המשפט המנהלי. במקרה זה פסק בית המשפט כי לא קיימת סמכות להסדיר את הנושא מכוח הפקודה. אמנם, המפקח על המזונות – שהוציא צו בנושא איסור גידול חזיר (למעט באזורים מוגבלים, נוצריים בעיקרם) – היה בהחלט בעל סמכות פורמלית להטיל הגבלות על גידול בעלי חיים. אולם, בית המשפט הוסיף וקבע כי אח הסמכות ניתן להפעיל רק לשם השגת המטרות שלשמן ניתנה – ואין ספק כי המפקח על המזונות לא הוסמך להחליט בנושא גידול בהמות מטעמים דתיים. גם פסק דין זה, כקודמיו, נעדר כל התייחסות ערכית לנושא החזיר כשלעצמו. אין בו דיון בשאלה האם ראוי להטיל מגבלות מטעמים דתיים, אלא אך נקיטת עמדה של "שוטר תנועה" – לא זה התוק המטפל בנושא. בלשונו של השופט ברנזון: "אין זה גם מתפקידו של המשיב לפתור בעיות דתיות ולאומיות באמצעים אדמיניסטרטיביים שניתנו לו לתכליות ולמטרות לגמרי אחרות."¹⁴⁵ כדאי להעיר, כי גם בתקופה שבה הופעל הצו כנראה לא מנע הדבר את קיומה של פעילות מסחרית לא מבוטלת בענף החזירים באזורים שבהם היא הייתה מותרת.¹⁴⁶ ניתן להזכיר בהקשר זה את פסק הדין בעניין רייף,¹⁴⁷ שעסק בשאלה האם יוכל העותר לנחור את חזיריו בעצמו או רק בבית המטבחיים העירוני. טענותיו של העותר באשר להפלייתו בהשוואה למגדלי חזירים אחרים מלמדות בעקיפין על כך שהתופעה של גידול חזירים לא הייתה נדירה.

בסופו של דבר, גם הפסיקה בעניין לזרוביץ הולידה חקיקה, והפעם חקיקה כלל-ארצית בנושא איסור גידול חזיר. האפשרות של הצעות חוק פרטיות בנושא הגבלות על גידול חזיר אמנם נזכרה כבר בהסכם הקואליציוני משנת 1955, שבו הוסכם על הסמכתן המיוחדת של הרשויות המקומיות;¹⁴⁸ אך בעקבות פסיקתו של בית המשפט הוא הפך

היווה בית המשפט העליון, בשבתו כבית משפט גבוה לצדק. עקב המצב הזה נאלצה הממשלה לעיתים לנטוש את הדרך האדמיניסטרטיבית הפסולה. בעניין בשר החזיר לא הייתה לה ברירה אלא להעביר בכנסת חוק המסמיך את העיריות והמועצות המקומיות לחוקק חוקי עזר בדבר איסורים והגבלות". אולשן, הערה 96 לעיל, בעמ' 332-333.

144 עניין לזרוביץ, הערה 1 לעיל.

145 שם, בעמ' 56.

146 בארכיון הקיבוץ המאוחד נמצא מסמך (ללא תאריך) המפרט רשימה של יותר מ-60 קיבוצים שבהם היה בעבר גידול חזירים (אק"מ, חטיבה 2 משק, מיכל 56, תיק 6). תיעוד חלקי בארכיון מלמד על כך שעל קיבוצים אלה הופעלו לחצים לחיסולו של הענף. בפרוטוקול של ישיבת המזכירות המרכזת של הקיבוץ המאוחד מיום 19.5.57 הופיע דיווח קצר תחת הכותרת "חיסול ערדי חזירים", ובו נאמר כך: "להודיע לישובים לבל יחתמו על התחייבויות לחיסול, לערער במרכז החקלאי על החלטותיו בדבר סנקציות על הישובים, לערער בתגובה על החלטתם לא לשווק חלב של משקים" (אק"מ, חטיבה 1, מיכל 11, תיק 62, הכולל פרוטוקולים משיבות מזכירות הקיבוץ בין התאריכים 17.1.1957 ל-9.1.1958).

147 ב"צ 199/60 רייף נ' הממונה על מחוז הצפון, פ"ד טו 869.

148 ראו הערה 99 לעיל.

לאקטואלי יותר, ולכן נזכר כסעיף מפורש בהסכם הקואליציוני לקראת הרכבת הממשלה לאחר הבחירות לכנסת החמישית בשנת 1961.¹⁴⁹ הצעת החוק שהוגשה בנושא הפעם נתנה ביטוי להסכמה לאומית שעדיין ניתן היה למצוא בנושא האיסור על גידול חזירים, לפחות מבחינתו של חלק מהציבור החילוני.¹⁵⁰ על הצעת החוק היו חתומים לא רק נציגים של המפלגות הדתיות, אלא גם חברי כנסת ממפלגות אחרות, ובהם ישראל ישעיהו ממפא"י ואסתר רזיאל-נאור מחירות, שהתבטאו בנושא עוד במסגרת הדיונים בחקיקתו של חוק ההסמכה המיוחדת.¹⁵¹ אכן, מבחינות רבות היו הדיונים בכנסת בהצעת החוק החדשה בגדר חזרות על הברלי הגישות והלהט שליוו את חוק ההסמכה המיוחדת שש שנים קודם לכן. משה אונא, שבשלב הקריאה הראשונה¹⁵² הציג את הצעת החוק בשם ועדת החוקה חוק ומשפט של הכנסת, חזר על הרציונל הלאומי שלו:

החוק הזה הוא ללא ספק חוק מיוחד במינו, ובוודאי אין לו הרבה אחים בספרי החוקים של העמים. יש דורשים עובדה זו לגנאי. אני סבור שעלינו לדרוש אותה לשבח, כי חוק זה מבטא במשהו את ייחודה של מדינת ישראל כממשיכה את המסורת הסגולית של האומה ומרים על נס את הצורך בהמשכות סדרי החיים שעם ישראל הסכין להם כמשך כל שנות תולדותיו.¹⁵³

בצד התמיכה הצפויה בחוק מצד חברי הכנסת הדתיים, בולטים במיוחד דבריו של מנחם בגין, שבירך על החוק המוצע כהסדר שהתבקש עוד בעת חקיקתו של חוק

- 149 ההסכם הקואליציוני לקראת הרכבת הממשלה לאחר הבחירות לכנסת החמישית (מיום 20.1.61) – מובא אצל אלון, הערה 99 לעיל, בעמ' 197-198. בעניין גידול החזיר נאמר בהסכם זה: "ביחוק ההסמכה" בעניין גידול חזיר ומכירתו יתוקנו פגמים שיש בהם כדי לפגוע במוסכם בהסכם הקואליציוני משנת 1955". השופט אולשן תיאר את הרקע לחקיקה הנוספת כך: "לא כל העיריות והמועצות המקומיות הסכימו להשתמש בסמכות הזאת שהוקנתה להן. ואילו אותן שניצלו את החוק המסמיכן לכן, או שנאלצו להשתמש בו כדי לקיים את הסכמיהן עם נציגי המפלגות הדתיות, לא השכילו – על פי רוב – לנכח את חוקי העזר שלהם בהקפדה שלא תימצא בהם כל פירצה שבכוחה לשמש טעם לפסילותיהם על ידי בית המשפט הגבוה לצדק במקרים שהמערערים יכלו להצביע, כי ההוראות הכלולות בהם חורגות מן הסמכות שהוקנתה על ידי החוק המסמיך. עקב ריבוי המקרים הללו והלחץ מצד המפלגות הדתיות, שהתחרו ביניהן בקיצוניותן ובקנאותן הדתית, נאלצה הממשלה, למורת רוחם של המתקדמים בציבור, להעביר בכנסת חוק כללי האוסר את גידול החזיר במדינה, פרט למקומות מסויימים מועטים". אולשן, הערה 96 לעיל, בעמ' 333.
- 150 לניתוח מפורט של הטיעונים שהושמעו בכנסת בזכות הצעת החוק ראו אורי מילשטיין, הטיעון הדתי בתהליך התחיקה בישראל (כפי שבא לידי ביטוי בשלוש קבוצות של חוקים) 43-51 (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, תשל"ב).
- 151 הצעת חוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962, ה"ח 110.
- 152 קריאה ראשונה של חוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962, ד"כ 33 (תשכ"ב), 1307.
- 153 שם, בעמ' 1307-1308.

ההסמכה המיוחדת, תוך הבעת צער אף על החריגים המעטים שבו (בעיקר מבחינת קביעתם של אזורים שבהם יותר גידול חזירים).¹⁵⁴ מנגד, ההתנגדות מצד נציגי השמאל בשם חופש המצפון ומניעת כפייה נותרה איתנה ונחרצת. ישראל בר-יהודה מאחדות העבודה-פועלי ציון טען שאם נוהגים כבוד במנהגי המסורת הרי סופם של דברים מי ישורנו – אולי אף שמירת שבת?¹⁵⁵

התולדה של הליך פרלמנטרי זה הייתה תקיקתו של חוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962.¹⁵⁶ לפי סעיף 1 לתוק זה "לא יגדל אדם חזירים ולא ינחרם".¹⁵⁷ האיסור הגורף סווג רק ביחס לכמה אזורים מוגבלים, המיושבים בעיקר על ידי נוצרים שהוגדרו בתוספת לחוק לפי הוראתו של סעיף 2(1) לו.¹⁵⁸ מכוחו של החוק הותקנו תקנות שהסדירו את הפן המעשי של האכיפה – תקנות איסור גידול חזיר (תפיסה והשמדה), תשכ"ג-1963.¹⁵⁹

בעקבות חקיקת החוק העבירו חלק ממגדלי החזירים את עסקיהם לאזורים המוגבלים שבהם פעילותם הותרה, כלומר: הלכה למעשה גרם חוק האיסור בעיקר לריכוז גיאוגרפי של ענף גידול החזירים, ולא להיעלמותו. שמונה ממגדלי החזירים החשובים הקימו שותפות לשם רכישת אדמה בתחום השיפוט של אעבלין למטרת גידול חזירים. שותפות זו קיבלה התחייבות בחתימתו של ראש המועצה לפיה זו לא תפנה בעתיד לשר הפנים לשם מחיקת היישוב מהתוספת לחוק.¹⁶⁰

154 שם, בעמ' 1308.

155 שם, בעמ' 1311.

156 להלן: "חוק האיסור". ראו גם "הכנסת אישרה סופית את החוק לאיסור גידול חזיר", דבר 24.6.1962.

157 מעניין להשוות את ניסוחיו החריפים של החוק לנוסחים החלופיים שהוצעו בישיבות של התנועה הקיבוצית במסגרת ההיערכות לדיונים בכנסת בהצעת החוק ("לחברים שישבו בוועדה בה ידונו על חוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962", תק"ם, יד טבנקין, חטיבה 15, מיכל 23, תיק 1). אלה התייחסו להמרת הכותרת "איסור גידול חזיר" ב"קביעת מקומות גידול חזיר" או "הגבלת מקומות גידול חזיר", ולסיגנו של האיסור "לא יגדל אדם חזירים" בתוספת: "אלא במקומות שנקבעו בתוספת". אכן, גם הצעת החוק המקורית כללה הפניה לתוספת, שבה לא יחול האיסור. אולם, הנוסחים החלופיים נועדו לחת לחוק המוצע צביון של חוק הסדרה, להבדיל מחוק אוסר.

158 התוספת אינה כוללת את כל האזורים הנוצריים בארץ. ניתן להוסיף ולהזכיר, כי במסמך התיקונים שנמצא בארכיון התק"ם, שם, נכללה התייחסות גם לכך שבתוספת המוצעת יש "להוסיף כל יישוב נוצרי בשאר חלקי הארץ" לרבות "שכונת יפו של ת"א-יפו".

159 לתשובה הלכתית בנושא ההיתר להשמיד חזירים שהוחרמו ראו תשובת הרב אליעזר יהודה וולדינברג בנושא "השמדת חזירים מוחרמים" תחומין – תורה חברה ומדינה קובץ הלכתי י 140-141 (תשמ"ט).

160 היסטוריה זו נלמדת מעתירה מאוחרת של השותפות כנגד המועצה המקומית בעניין אחר הקשור לעסקיה. ראו בג"צ 4264/02 שותפות המגדלים אעבלין נ' המועצה המקומית אעבלין (תלוי ועומד).

במקביל, ובהמשך לחקיקה, ננקטו פעולות שנועדו להקשות על גידול חזירים גם באזורים המוגבלים שבהם הותר. ראשית, החוק פורש באופן קפדני כך שלא אפשר הובלת חזירים מדיר חוקי אל בית נחירה חוקי בנסיבות שבהן הנסיעה בין שני המקומות עוברת דרך אזור שבו נאסרה החזקת חזירים. פרשנות זו התבססה על פסיקה קודמת, שקבעה – בהתייחס לחוק עזר עירוני – כי הוא חל גם על החזקת חזירים לזמן קצר לצורך נחירתם.¹⁶¹ הלכה למעשה, יישומה של פרשנות זו הביא לתפיסתם של משלוחי חזירים שגודלו כדין בדרכם אל בתי נחירה חוקיים גם הם.¹⁶² שנית, המדיניות הכללית שאפשרה לייסד רק בית מטבחיים אחד בכל רשות מקומית הכבידה על מגדלי החזירים, שהיו מרוכזים במספר מצומצם של רשויות מקומיות.¹⁶³ בהתאם לתקנות שהסדירו את הפיקוח הווטרינרי על שחיטת בהמות, רק שלושה בתי מטבחיים קיבלו היתר לשחיטת חזירים, מתוכם שניים בלבד באזור הצפון.¹⁶⁴ שלישית, משרד הפנים אפשר לרשויות שבהן גודלו חזירים להכביד את עולן על המגדלים באמצעות תשלומי חובה ומסים מקומיים בשיעורים גבוהים יחסית.¹⁶⁵

- 161 ענין זילבר, הערה 135 לעיל.
- 162 בג"צ 176/64 הלון נ' המפקח הארצי הממונה על ביצוע חוק גידול חזיר, פ"ד יח(4) 790; בג"צ 103/65 גורנשטיין נ' שר הפנים, פ"ד יט(2) 618. השופט הלוי הוסיף והסביר בענין זה כך: "מטרת החוק האוסר גידול, החזקה ונחירה של חזירים ברוב חלקי הארץ היא למנוע דריסת רגלו של החזיר, בבחינת 'בל יראה ובל ימצא', וטעמו: הסלידה העמוקה של רוב תושבי הארץ מפני החזיר, ששימש מימי קדם סמל לטומאה ולשנאה ישראל. מטעם זה ולמטרה זו צומצם לא רק שטח גידולו, אלא שטח החזקתו ונחירתו של החזיר לתחומי הישובים המפורטים, בתוספת לחוק (ולכל ישוב המהווה רשות מקומית ניתן להחליט על מחיקת שמו מן התוספת". שם, בעמ' 622-623.
- 163 בבג"צ 261/63 מגידוביץ נ' הועדה המחוזית לכנייה ולתכנון עיר, מחוז הצפון, נצרת, פ"ד יח(2) 287, נדחתה עתירה נגד מדיניות זו. העותרים היו מגדלי חזירים שהעתיקו את עסקיהם לאעבלין בעקבות חקיקתו של חוק האיסור. בשל מצב הדרכים הם התקשו בגישה לבית המטבחיים היחיד של הרשות המקומית, אך לא יכלו לעשות שימוש בבית מטבחיים סמוך אחר בשל האיסור להוביל חזירים אל מחוץ לתחומי הרשויות שבהן גידולם הותר. בית המשפט דחה את העתירה בהסבירו את החשיבות הנודעת לפיקוח מחמיר על התגאים הסניטריים בבתי המטבחיים, פיקוח שהוא יותר אפקטיבי כאשר פעילותם מרוכזת.
- 164 תקנות מחלות בעלי חיים (שחיטת בהמות), תשכ"ד-1964. בהתאם לתוספת 13 לתקנות, בנוסחה המקורי, שלושת בתי המטבחיים החוקיים לשחיטת חזירים היו ממוקמים בנצרת ובאעבלין בצפון, ובמכון למחקר שלידי קיבוץ להב בדרום.
- 165 בבג"צ 153/64 "המגדלים" שותפות רשומה נ' שר הפנים, פ"ד יח(4) 388 נדונה עתירה נגד חוק עזר שהטיל מס עסקים גבוה במיוחד על עסק של גידול חזירים. בית המשפט דחה את העתירה ופסק כי לא ניתן לקבוע שהמס הוא בשיעור בלתי-סביר, בין השאר בהתחשב בכך שסחורתם של המגדלים משווקת גם מחוץ לשטח שבו הותר גידול חזירים. בבג"צ 228/63 "המגדלים" נ' ראש המועצה המקומית אעבלין, פ"ד יט(1) 617, נסבה העתירה על דרישות שונות שהוצבו בפני עסק של גידול חזירים, לרבות הפעלת בית המטבחיים שבבעלותו על ידי המועצה המקומית וגביית אגרות גבוהות עבור שירות זה. גם עתירה זו נדחתה, חשוב להוסיף ולציין בהקשר זה, כי החלופה של הובלת חזירים אל בית מטבחיים כמקום אחר היתה, כנראה, בעייתית, על רקע

בעניין אחר, נדונה הסוגייה של שינוי מעמדו של כפר יסיף ממועצה מקומית מסוג א למועצה מקומית מסוג ב בצלו של החוק לאיסור גידול חזיר.¹⁶⁶ מסתבר, כי שינוי המעמד אפשר למנות למועצה שני חברים נוספים, ואלה נמנו עם המצדדים ביוזמה להוצאת כפר יסיף מרשימת היישובים שבהם מותר גידולו של חזיר. במלים אחרות: לטענת העותרים, החלטתו של שר הפנים הדתי הייתה מבוססת על השיקול של הרחבת התחולה של איסורי החזיר, והם אף התבססו על פרסום ברות זו בעתון "הצפה" המזוהה עם מפלגתו. בית המשפט דחה את הטענה כמשוללת בסיס עובדתי. בעניין בצול¹⁶⁷ נעשה ניסיון לתקיפה חזיתית של תוקף ההסדרים שבחוק, לנוכח העובדה שעובר לחקיקתו לא הונחו במשרדי הממונים על המחוזות המפות המגדרות את האזורים הפטורים מהאיסור על גידול חזיר. זאת, חרף קביעתו המפורשת של החוק כי המפות הונחו כאמור. העתירה התבססה על הטענה שההסדר החוקי מיוסד על קביעה עובדתית בלתי-נכונה. הניסיון לערער על קביעותיו של החוק שימש בסיס לדיון עקרוני של בית המשפט העליון בסוגייה של ריבונות המחוקק, ובסופו של דבר זה היה הבסיס לרחיית העתירה. כדברי השופט ברנזון: "חושבני, כי הכל מסכימים שאין בתי-המשפט יכולים להרהר אחרי מידותיו של המחוקק".¹⁶⁸

ו. אינטרמצו: השקט של שנות ה-70

לאחר תקופה של התדיינות שוקקת שנסכה על איסורי החזיר בשנות ה-50 וה-60, נכנס נושא זה "להקפאה" ולא עורר עוד עניין. משנות ה-70 לא זכור ולו פסק דין אחד שהגיע אל בית המשפט העליון בנושא איסורי החזיר. ההסבר לשקט הזה אינו יכול להיות חד-ממדי.

באופן חלקי, ניתן להעלות את הסברה שצריכתו של בשר החזיר ממילא לא הייתה נורמטיבית בחברה הישראלית בשנים כתיקונן, להבדיל מהמחסור של שנות ה-50. על כן, ההגבלות על זמינותו של סוג בשר זה ממילא לא הפריעו. זה כנראה אינו ההסבר המלא. תרומה לא פחותה לשקט היחסי בגזרת החזיר ניתן לייחס, כנראה, לקיומה של סובלנות מסוימת כלפי הפרתם של האיסורים החקוקים. מן המפורסמות הוא, למשל, שבכל הערים הגדולות נמכרו ונמכרים בחלק מהאטליוזים הלא-כשרים מוצרי בשר מתוצרת קיבוץ מְזָרַע, הכוללים באופן גלוי גם מרכיבים של בשר חזיר. האכיפה של חוקי העזר העירוניים על אטליוזים אלה לא הייתה מרתיעה, והראיה – פעילותם נמשכת

הפסיקה שהגבילה הובלת חזירים דרך אזורים שבהם גידולם אסור, כמפורט בטקסט הסמוך להערות 161-162, לעיל.

166 בג"צ 14/65 בסל נ' שר הפנים, פ"ד יט(2) 322.

167 עניין בצול, הערה 1 לעיל.

168 שם, בעמ' 349.

לאורך שנים. כתבי אישום הוגשו, אך ההתמודדות עמם הפכה להיות חלק משגרה – אמנם מציקה, אך לא בלתי-אפשרית – מבחינת בעלי העסקים הנוגעים בדבר.¹⁶⁹ מעניין להזכיר כאן פסק דין שניתן כתביעה אזרחית לפינויה של בעלת אטליו מנכס בעיר פתח-תקוה שבו נהנתה ממעמד של דיירת מוגנת.¹⁷⁰ תביעה זו הסתמכה על פעילותה הבלתי-חוקית של הנתבעת בנכס משום שמכרה גם בשר חזיר מתוצרת מזרע, בניגוד להוראותיו של חוק העזר העירוני. מפסק הדין ניתן ללמוד כי הנתבעת הורשעה בגין פעילותה זו בגין שני אירועים של מכירת בשר חזיר בשנת 1978, ובכך ככל הנראה התמצתה אכיפתו של חוק העזר העירוני בעניינה.¹⁷¹ זאת, למרות שלפי העובדות המובאות בפסק הדין הרגיו אופייה של החנות את השכנים בבניין – ביניהם לשכת הרבנות הראשית של פתח-תקוה.¹⁷²

גם בתחום של גידול חזירים השתרר "שקט תעשייתי". ממילא גידול זה הוסיף להתקיים באזורים מסוימים במדינה – אלה שהוצאו מגדר תחולתו של האיסור הכללי לפי חוק האיסור. כך, למשל, התבסס מפעל הבשר המצליח של קיבוץ מזרע על רכישה של בשר חזירים מהאזורים שבהם גידולם הותר. נוסף על כך, ככל הנראה, נעשה שימוש מושכל בתריגים אחרים שבחוק – למשל, זה שעניינו גידול חזירים ב"מוסדות מדע ומחקר" (נוסף על "גני חיות ציבוריים").¹⁷³ הרוגמא הבולטת לכך היא פעילותו של "מוסד ומכון למדע ולחקר החי" בקיבוץ להב. לפי טענתו של הקיבוץ, המכון מגדל

169 עו"ד גבי פריאל, כיום מנהלת המחלקה האזרחית של היעוץ המשפטי בעיריית תל-אביב, שיחפה אותי בזיכרונוניה בנושא זה מעבודתה כתובעת צעירה מטעם העירייה בשנות ה-70. לדבריה, היא טיפלה בכתבי אישום רבים כנגד בעלי אטליוזים שמכרו בשר חזיר. עניין זה היה חלק משגרת עבודתה, ונראה שאף חלק משגרת יומם של בעלי האטליוזים הנוגעים בדבר. ההליך המשפטי היה מסתיים כעניין שבשגרה בהטלת קנס. עו"ד פריאל ציינה, מזיכרונה, כי על פי רוב כתבי האישום התייחסו ממילא לכמויות קטנות יחסית של בשר חזיר שנתפסו, מאחר שבעלי האטליוזים נהגו להציג בקידמת החנות רק כמות קטנה של מוצרי חזיר, וככל הנראה שמרו את עיקר הסחורה ב"מקום בטוח". מאותה תקופה נמצא בארכיון עיריית תל-אביב מכתב של פנחס שינמן, ראש המועצה הדתית, לראש העירייה, יהושע רבינוביץ, שבו החריע על "נגע החזיר שפשה לאחרונה בעירונו", כאשר "בשר החזיר מועבר בריש גלי במכוניות מלאות מדי יום ביומו בשוק הכרמל לחניות שבמקום לשם מכירתו לצבור ולשם ייצור נקניק". מכתב מיום 31 מאי 1970, בתיק מספר 17-16 / כל בארכיון עיריית תל-אביב.

בדיקה בתיקי הלשכה המשפטית של עיריית תל-אביב העלתה, כי לאחר עיסוק אינטנסיבי בנושא זה לאורך שנות ה-50 וראשית שנות ה-60, בתיק "חוק עזר חזירים ובשר חזיר" של המחלקה המשפטית (המתייחס לשנים 1957-1988), אין כל התכתבות משנת 1966 ועד שנת 1978! מסמך בודד מאותה תקופה הוא דף הנחיות והסברים בנושא "סמכויות בענין פקוח על בשר חזיר" שהוכן על ידי עו"ד שרי מהמחלקה המשפטית, ובכתב יד נרשם עליו כי "נמסר ביד לישראל גרבינסקי, עוזר רה"ע. 20.2.75".

170 ת"א (פ"ת) 2514/86 אגודת קרן מאיר כוכב ומוזל סלובסקי נ' פיקובסקי, פ"מ תשנ"ב (4) 249.

171 שם, בעמ' 252.

172 שם, בעמ' 250-251.

173 סעיף 2(2) לחוק.

חזירים למטרות מחקר. כאשר החלו להפעיל נגד הקיבוץ סמכויות החרמה והשמדה בגין החזקת חזירים, הוגשה לבג"ץ עתירה שהתבססה על הטענה לאי-תחולת החוק על מוסדות מחקר. בבית המשפט ניטשה מחלוקת באשר לשאלה מהן אמות-המידה להכרה במוסד מחקר, ובסופו של דבר בית המשפט סבר כי העותרים הצליחו להראות כי אופיו של המקום הוא אכן מחקר.¹⁷⁴ הלכה למעשה, יש כנראה עדויות עקיפות לכך שהיקפה של הפעילות בקיבוץ להב חורגת מהתחום המחקרי הצר,¹⁷⁵ אולם לכל הצדדים הנוגעים בדבר נוח כנראה להשלים עם קיומם של חריגים כל עוד אלה אינם חורגים מגבולות מסוימים: "סטטוס קוו" במיטבו.

חשוב להשלים הסברים ספציפיים אלה בהקשר הרחב יותר של המאבק בנושאי דת ומדינה בישראל. נהוג לתאר את שנות ה-70 כשנות השקט של מאבק זה. החוגים הדתיים-לאומיים, שהיו תמיד נושאי הדגל של החקיקה הדתית מתוך ניסיון להשפיע על הפרהסיה במדינת ישראל, השקיעו את עיקר מרצם ומחשבותיהם במפעל ההתיישבות בשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. כך החליף כיבוש נחלת האבות במידה רבה את המאבקים המסורתיים על מקומה של הדת במדינת ישראל.¹⁷⁶

174 בג"צ 229/63 מוסד ומכון למדע ולמחקר חחי, קיבוץ להב נ' שר-הפנים, פ"ד יח(2) 185.
 175 דב רוזן, עובד דתי בכיר במשרד הפנים, שהיה הממונה על ביצוע החוק, כתב לימים לשופט ברנזון בעניין זה, לאחר שהאחרון פרש מכס השיפוט. במכתבו לשופט ברנזון הצביע רוזן, בין השאר, על היקף הגידול של חזירים בקיבוץ להב, שאף הלך והתרחב במשך השנים. רוזן אף הצביע על כך ש"המוסד ומכון למדע ולמחקר חחי" התאגד כאגודה עות'מאנית רק סמוך לכניסתו של החוק לתוקף. חליפת המכתבים בין רוזן לבין השופט ברנזון התפרסמה לימים. ראו דב רוזן, "חילופי מכתבים על עקיפת החוק של איסור גידול חזיר", שנה בשנה – ספר שנה תשמ"א 339 (בעריכת הרב אהרן הלוי פיצ'ניק). דב רוזן היה אף זה שהיפנה את השאלה בנושא השמדת חזירים מותרמים, שהוזכרה בהערה 159 לעיל. יצוין, כי באותה תקופה הוא גם טיפל בנושאים הקשורים לחקיקת חוקי העזר בנושא מכירת חזיר לפי חוק ההסמכה המיוחדת. ראו דב רוזן, "מיזמנו של עובד מדינה דתי מתחיל", שנה בשנה – ספר שנה תשמ"ג 377, 380-381 (בעריכת הרב אהרן הלוי פיצ'ניק) ("בעל דבר אחר" נסוג אחור"); דב רוזן, "מיזמנו של עובד מדינה דתי", שנה בשנה – ספר שנה תשמ"ז 313, 314-315 (בעריכת הרב אהרן הלוי פיצ'ניק) ("השר סרב לתתום על חוק ההסמכה בנידון החזיר").

176 הורוביץ וליסק תיארו את התהליך שעבר על המחנה הציוני-דתי במדינה כך: "במחנה הדתי-לאומי חלה תזווה מגישה שביקשה לנצל את הכוח הפוליטי לחיזוק מעמד הדת במדינה לגישה שראתה בהלכה קו מנחה גם בשאלות לאומיות מרכזיות שאינן קשורות במישרין ביחסים בין הדת והמדינה. כך הפכו החוגים הדתיים-לאומיים ובראשם אנשי גוש אמונים לקבוצה המובילה במאבק על שלימות הארץ ועל ההתנחלות מעבר לקו הירוק. ניתן להגדיר שינוי זה כמעבר מפוליטיזציה של הדת לרליגיניזציה של הפוליטיקה, שכרוכה בה גם תיאולוגיזציה של האידאולוגיה". ראו דן הורוביץ ומשה ליסק, מצוקות באוטופיה – ישראל – חברה בעומס יתר 98 (תש"ן).

ז. מערכה שנייה: ניסיון הנפל של שנות ה-80

נושא גידול החזיר הבלתי מחדש בשמיה של המציאות הפוליטית בשנות ה-80, שבהן התחדש המאבק על אופיין של החברה והמדינה בעקבות המהפך הפוליטי של שנת 1977. אירוע זה, שהביא להרכבת הממשלה על ידי הליכוד תוך איחוד כוחות עם המפלגות הדתיות, ציין את שבירת ההגמוניה של תנועת העבודה ואת פריצתם של תהליכים חברתיים אשר נתנו ביטוי לכוחות פוליטיים שנהוג לאפיינם כימניים ומסורתיים.¹⁷⁷ בתקופה זו, שהתאפיינה בתנופה של חקיקה דתית, נמצא מקום של כבוד גם לחידוש המאבק למיגורו של החזיר. הצעות חוק שנועדו להרחיב את איסורי החזיר – נוכח הכישלון הברור לבער את המסחר בבושר החזיר עד אז – החלו לעלות על שולחן הכנסת כבר בראשית שנות ה-80. הצעות החוק בנושא, שיידונו בהמשך, הוגשו על רקע מציאות שבה, לכל הדעות, לא נאכפו איסורי החזיר באופן מרתיע בתחום המוניציפלי.¹⁷⁸ עם זאת, העדר האכיפה לכדו אינה מסביר באופן ישיר את הפעילות

177 נושאים אלה גודונו בהרחבה בכתיבתו של מנחם מאוטנר. ראו מנחם מאוטנר, ירידת הפורמליזם ועליית הערכים במשפט הישראלי 127-128 (1993) (התייחסות ל"חידוש המאבק על דמותה של ישראל"); מנחם מאוטנר, "שנות השמונים – שנות החרדה", עיוני משפט כו 645 (2002) (דיון בשבירת ההגמוניה של תנועת העבודה).

178 בדיקה בתיקה של עיריית תל-אביב מלמדת על אי-נוחות גוברת של נציגי המפלגות הדתיות מהאכיפה הרפה, לדעתם, של איסורי החזיר. בשנת 1978 פנה ד"ר ד' רונן-צבי, יו"ר הוועדה לשירותים דתיים בעירייה, לעו"ד טלמור, היועץ המשפטי, והתירע כי "אין מקום לכל עיכוב בהגשת תביעות משפטיות בענין חוק העזר העירוני לביעור החזיר ולכן אי-אפשר להשהות את הגשתן של התביעות האלה". מכתב בנושא "השהיית הגשת תביעות משפטיות בענין חוק העזר העירוני לביעור חזיר", 11 באפריל 1978. על כך השיב היועץ המשפטי לעירייה בדבריו הרגועים: "אין בכוונתי ואף לא היה בכוונתי אף פעם לצמצם את ימי השפוט המוקצבים למשפטים בענין ביעור חזיר", והסביר כי "הבעיה לא בגרעין ההקיים, אלא בדרישה להוסיף ימי שפוט לתביעות אלה וזאת לאור הפגור הקיים בטפול במשפטים אלה. מסתבר שימי השפוט העומדים לרשות הנושא אינם מספיקים ולכן סברה התביעה כי אין טעם בהגשת תביעות חדשות, כל עוד קיימת ערימה גדולה של תביעות ישנות שטרם הובאו לשפוט ושאיך טרם נקבע להן מועד למשפט". מכתב בנושא "הגשת תביעה משפטית בענין ביעור החזיר", 352 / 1, 940, 1 במאי 1978. זמן קצר לאחר מכן נעשתה פנייה דחופה אל ראש העירייה, שלמה להט, בתתימתם של סגניו הדתיים – עו"ד חיים בסוק והרב אברמוביץ ושל ד"ר ד' רונן-צבי, יו"ר הוועדה לשירותים דתיים, בשל כך שנועד להם מן היועץ המשפטי של העירייה כי "קבל הוראה כמך שעליו להפסיק להגיש את התביעות המשפטיות בענין חוק העזר העירוני נגד ביעור החזיר". ראו מכתב בנושא "הפסקת הגשת תביעות משפטיות בענין חוק העזר העירוני נגד ביעור החזיר", 31 יולי 1978 (מופיע בתיק 16-17 / כל בארכיון עיריית תל-אביב). בהמשך העלה עו"ד בסוק, סגן ראש העירייה מטעם המפד"ל, בפני ראש העירייה, הצעות לשיפור האכיפה בתחום, ובכללן הצעה להרחבת תחולתו של חוק העזר, וכן הצעה לפעול לתיקונו של חוק האיסור הארצי (המכונה במכתב "הצעת הרב שצירנסקי"). ראו מכתב בנושא "פעולות נגד מכירת בשר חזיר", 12/א-456, 4 במרץ 1980. במכתב אחר הוא העלה את ההצעה להכריז על עבירות על חוק העזר בנושא כעבירות של בירת קנס מאחר

החקיקתית. האכיפה החלשה לא נבעה מחסר בחקיקה. את היוזמה נכון יותר להבין על רקע העצמת כוחן של המפלגות הדתיות בשנות ה-80 ופעילות נרחבת יותר שלהן בזירה הפוליטית.¹⁷⁹ באותה תקופה נחקק, למשל, חוק חג המצות (איסורי חמץ), תשמ"ו-1986, שאף הוא מנהיג איסור בעל משמעות דתית וסימבולית.¹⁸⁰ יש לציין, כי האחרון – שעניינו איסור מוגבל בזמן, המכוון לתחום הפרהסיה בלבד ורק לאזורים יהודיים – היה מתון בהרבה מהצעת החוק שחתרה לאיסור מוחלט על גידול ושיווק חזיר.¹⁸¹ מבחינת הרקע הרחב יותר של התקופה ניתן להזכיר גם את חקיקתו של חוק יסודות המשפט, תש"ס-1980, שקבע כמקור הנתיב לפתרון של שאלות משפטיות שאין להן תשובה ברורה את הפנייה ל"עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל". בחירה זו לגבי מקורות ההשראה של המשפט בישראל, גם אם אין לה חשיבות מעשית ברוב המקרים של המקרים שזכו להסדר בחקיקה או לעיגון בתקדימים השיפוטיים, היא בעלת חשיבות סימבולית ברורה.

אשר לאיסורי החזיר, הסנוניות הראשונות היו שתי הצעות חוק זהות שהגישו חברי כנסת דתיים – מאגודת ישראל מחד גיסא ומהמפד"ל מאידך גיסא – שנועדו לאסור כליל את המסחר בבשר חזיר. הצעות החוק השלימו עם קיומה של ה"מובלעת" באזור הצפון, שהוכרה עוד בחוק האיסור המקורי, אך נועדו למנוע את המצב שבו אזור זה הוא אבן שואבת לשיווק של בשר חזיר לכל אזורי המדינה.¹⁸² הדוברים הדתיים הסבירו את הצעות החוק כהשלמה מתבקשת נוכח העובדה שחקיקת העבר לא הצליחה להשיג את מטרתה, היינו: כביטוי להמשכיות ולא כחידוש המסמן הקצנה דתית. בלטה

- ש"האפקטיביות בקיום חוקי העזר – היא במהירות הפעלתם – דבר שניתן להשיג ע"י ברירת-קנס ולא ע"י הליכים משפטיים רגילים", מכתב בנושא "אכיפת החוק לביעור החזיר", 25 במרץ 1980.
- 179 העתונאי יאיר שלג אפיין תקופה זו כזמן של מעבר "מאופנסיבה חילונית לאופנסיבה חרדית". ראו שלג, הערה 61 לעיל, בעמ' 290.
- 180 להצגתו של החוק ראו דיון בהצעת חוק חג המצות (איסורי חמץ), התשמ"ה-1985, ד"כ 101 (תשמ"ה), 2037; קריאה ראשונה של חוק חג המצות (איסורי חמץ), התשמ"ה-1985, ד"כ 102 (תשמ"ה), 3631; קריאה שנייה וקריאה שלישית של חוק חג המצות (איסורי חמץ), התשמ"ו-1986, ד"כ 105 (תשמ"ו), 3970. להבאת שתי הדוגמאות של חקיקה בנושא החזיר ובנושא החמץ, זו לצד זו, ראו דברי חבר הכנסת מאיר כהנא במסגרת דיון בנושא "קיטוב היחסים בין דתיים לחילוניים", ד"כ 103 (תשמ"ו), 410, 418 ("חוק נגד חזיר? – הם מתנגדים לו. מצא מין את מינו. חוק נגד חמץ? – אך טבעי הוא שזה שהוא 'כולו חמץ' יילחם למען מינו").
- 181 עובדה זו הודגשה על ידי חבר הכנסת דוד ליבאי. ראו הצעת חוק איסור גידול חזיר (תיקון), התשמ"ה-1985, ד"כ 102 (תשמ"ה), 3833, 3942.
- 182 ראו הצעת חוק איסור גידול חזיר (תיקון), התשמ"א-1981, ד"כ 91 (תשמ"א), 2050 (הצגת הצעת החוק של חבר הכנסת יהודה מאיר אברמוביץ מאגודת ישראל) והצעת חוק איסור גידול חזיר (תיקון), התשמ"א-1981, ד"כ 91 (תשמ"א), 2051 (הצגת הצעת החוק של חברי הכנסת יהודה בן-מאיר, אברהם מלמד ושרה שטרן-קטן מהמפד"ל). לנוסח הצעות החוק, ראו הצעת חוק איסור גידול חזיר (תיקון), התשמ"א-1981, ד"כ 91 (תשמ"א), 2085 (נספחות) והצעת חוק איסור גידול חזיר (תיקון), התשמ"א-1981, ד"כ 91 (תשמ"א), 2086 (נספחות).

כדבריהם הדגשת הפן הלאומי של איסור החזיר. חבר הכנסת אברמוביץ ציטט ממכתבו של קורא "דבר" שתמך כיוזמתו, תוך הישענות על עמדתו הידועה של ברל כצנלסון.¹⁸³ חבר הכנסת בן-מאיר ציטט מסיפור ילדות של חבר כנסת לשעבר ממפא"י, שלמד מאביו לברוח ממקום שבו "ריח חזירים" כי "איפה שיש חזיר שם מרביצים ליהודים".¹⁸⁴ הפעם לא מצאו דברי כיבושין אלה תמיכה בקרב חברי כנסת חילוניים, שראו את הצעות החוק בהקשר הרחב יותר של תנופת החקיקה הדתית. חבר הכנסת מרדכי וירשובסקי משיגני-מפלגת המרכז, שייצג בדיון את ה"צר" החילוני, התנגד בתוקף להרחבת האיסורים הקיימים נוכח הקיצוניות שבהצעות החדשות והתקדים המסוכן שהן יוצרות מבחינת האכיפה של איסורים דתיים אחרים – כמו נסיעה בשבת, למשל.¹⁸⁵ בדבריו הבחין וירשובסקי בין הלגיטימיות של הסדרה שמטרתה "שלא לפגוע ברגשות של אנשים" לבין "חוקים שיקבעו אורחות חיים של ההלכה".¹⁸⁶ כלומר: לשיטתו, חקיקת החזיר אינה עניין לאומי כי אם נושא דתי, שהסדרתו צריכה להיות מתוחכמת להגנה מפני פגיעה ברגשותיו של הציבור הדתי. בסופו של הדיון התקיימה הצבעה שבה הועברו ההצעות לוועדת הכנסת כדי שתקבע באיזו ועדה הן יידונו. שם הן נעלמו לכמה שנים, אך הנושא עצמו לא נמחק מסדר היום החדש של החקיקה הדתית, כפי שיוכר בהמשך.

בשנת 1985 התחזק העיסוק בנושא, וביתר תנופה, בעקבות הצעת חוק נוספת שנועדה להרחבתם של איסורי החזיר הקיימים,¹⁸⁷ הפעם כיוזמה של קבוצת חברי כנסת מהמפד"ל, מש"ס ומהליכוד. גם הצעה זו נועדה להמיר את הפשרה של חוק ההסמכה המיוחדת, המותיר את נושא המסחר בבשר חזיר לשיקול דעתה של כל רשות מקומית, בהסדר של איסור מכירה ארצי. הדיון בהצעת החוק החדשה בנושא החזיר חשף ביתר שאת את התמורה בהתייחסותם של חברי הכנסת החילונים לנושא. מול הנכונות המסוימת של חברי כנסת רבים בשנות ה-50 להתייחס לאיסורי החזיר כאל סמל לאומי, החלוקה בין הנציגות החילונית לנציגות הדתית הייתה כעת חדה וכולטת. את הצעת החוק הציג חבר הכנסת אברהם שפירא מאגודת ישראל, שבאותן שנים נחשב ל"מנכ"ל המדינה". דבריו מסמנים את הקו המאפיין את הדוברים הדתיים בנושא, שהסבירו כי החוק המוצע אינו דתי כי אם לאומי.¹⁸⁸ במקביל נדונה הצעת חוק דומה על ידי חבר הכנסת מנחם הכהן מהמערך, נציג סיעת "העובד הדתי",¹⁸⁹ שאף הוא העלה על נס את הפן הלאומי-תרבותי של איסור החזיר.¹⁹⁰ הדובר הדומיננטי בדיון היה שר הפנים

183 ד"כ 91 (תשמ"א), 2050.

184 ד"כ 91 (תשמ"א), 2051, 2052.

185 שם, בעמ' 2053.

186 שם.

187 הצעת חוק איסור גידול חזיר (תיקון), התשמ"ה-1985, ה"ח 254.

188 דיון בהצעת חוק איסור גידול חזיר (תיקון), התשמ"ה-1985, ד"כ 102 (תשמ"ה), 2980.

189 דיון בהצעת חוק איסור גידול חזיר, שיוקו והפצתו (תיקון), התשמ"ה-1985, ד"כ 102 (תשמ"ה),

2983.

190 שם.

מטעם ש"ס, הרב יצחק פרץ, שציטט באריכות מהמקורות, ונימת דבריו חרגה אל התחום הדתי ממש:

"אחי ורעי היקרים, חברי כנסת נכבדים, לרגע אחד ניטוש את המאבק בינינו ונתייחד כולנו עם רוח ישראל, עם תורת ישראל, עם גיבורי ישראל, וכולנו כולנו, בלי יוצא מן הכלל, נניף את הדגל הזה, הרגל האוסר גידול חזיר ושיווק חזיר בארץ-ישראל. או אז נראה דוגמה חינוכית נפלאה לדור הצעיר בארץ-ישראל מהו עם ישראל, מהי תורת ישראל ומהם ערכי ישראל".¹⁹¹

פסיפס נאומים זה מדגיש הן את העוצמה המחודשת של הפוליטיקה הדתית של אותה תקופה והן את התחרות הפנימית שנוצרה בין המפלגות הדתיות השונות, שכל אחת מהן ניסתה להבליט את תרומתה.

כאמור, בשונה משנות ה-50, דברי כיבושין אלה לא זכו עוד להכנה בקרב הרוכב החילוני בכנסת. הפעם ההתנגדות לא התייחדה רק לשמאל המובהק. במסגרת הקריאה הראשונה של הצעת החוק,¹⁹² התבטאו כמעט כל הדוברים החילוניים באופן חריף נגד הכוונה להרחיב את האיסורים הקיימים בחוק וראו בה כפייה דתית. הנטייה להבין איסורים אלה כביטוי לגיטימי לסמל לאומי כבר לא היתה קיימת בקרבם כמעט. לכך נוספה הרתיעה מה"תאבון" שהפגינו המפלגות הדתיות להרחבת הישגיהן בתחום. מובן מאליו לגלות, שחברי כנסת מהמפלגות הנחשבות שמאליות – כמו יוסי שריד (מהתנועה לזכויות האזרח ולשלום), מרדכי וירשובסקי (משינוי-מפלגת המרכז) ואלעזר גרנות (ממפ"ם) – הציגו קו תקיף נגד כל חקיקה בנושא. אולם, גם חברי כנסת כמו יצחק ארצי ושבח וייס מהמערך, שהבינו את הרגישות לנושא החזיר, נרתעו מהקיצוניות של הצעת החוק. מטעמים דומים פרסמה גם האגודה לזכויות האזרח דברי התנגדות להצעת החוק, שהרחיקה לכת מבחינת היקף האיסורים שכוונו אל כלל תושבי המדינה ללא הבחנה ולא התמקדו רק במעשים שבפרהסייה.¹⁹³ הצעת החוק עברה בקריאה ראשונה¹⁹⁴ והועברה לדיון בוועדת הכלכלה של הכנסת.¹⁹⁵ בסופו של דבר, הדיון בה לא התקדם אף הוא.

נושא החזיר שב אל סדר היום הפוליטי פעם נוספת בשנת 1990, בתקופה שבה הייתה תחרות עזה בין הליכוד לבין המערך על תמיכתן של המפלגות הדתיות. בנסיבות

191 שם, בעמ' 2987.

192 קריאה ראשונה של הצעת חוק איסור גידול חזיר (תיקון), תשמ"ה-1985, ד"כ 102 (תשמ"ה), 3833.

193 יהושע שופמן, "הצעת חוק איסור גידול חזיר (תיקון)", התשמ"ה-1985, זכרית האזרח 13-14, בעמ' 15 (1986).

194 הצעת חוק איסור גידול חזיר (תיקון), התשמ"ז-1985 (קריאה ראשונה), ד"כ 103 (תשמ"ז), 727.

195 הודעת יושב-ראש ועדת הכנסת מיכאל איתן, ד"כ 103 (תשמ"ז), 915.

אלה הוגשה הצעת חוק נוספת בנושא, כיוזמה של חברי כנסת חרדיים.¹⁹⁶ הצעת החוק עברה קריאה טרומית והועברה לוועדת הכנסת לאחר הצבעה שמית במליאה. מפירוט ההצבעה בפרוטוקול הדיון ניתן ללמוד, כי חברי כנסת רבים מן הליכוד תמכו בהצעה כביטוי לשותפות עם המפלגות הדתיות, ואילו מרבית חברי הכנסת של המערך נמנעו מנוכחות באולם המליאה, וכך תמכו בהצעה, בעקיפין, כעניין של פשרה פוליטית.¹⁹⁷ בהמשכה של אותה שנה הפך קידומה של הצעת החוק לחלק מהדרישות במסגרת המשא ומתן הקואליציוני להקמת ממשלה בהנהגת הליכוד. ההסכם הקואליציוני העיקרי שנעשה בין הליכוד לבין המפלגות העיקריות של הקואליציה, שהיו ברובן דתיות,¹⁹⁸ התייחס לשמירת הסטטוס-קוו ולתמיכה בהצעות חוק בעניינים דתיים, ובהן "חוק החזיר".¹⁹⁹ דרישה זו חזרה והופיעה גם בהסכם הקואליציוני הנוסף שנעשה עם אגודת ישראל, אשר הצטרפה מאוחר יותר לקואליציה.²⁰⁰ בין השאר, ההסכם התייחס לכך ש"תושלם חקיקתו של החוק לאיסור שיווק חזירים הנמצא על שולחנה של ועדת הפנים של הכנסת, בנוסח שיוסכם".²⁰¹ הסכמים אלה נתנו תנופה מחודשת לדיון בהצעת החוק, ובהתאמה – גם לתרעומת הציבורית נגד מה שנתפס כהמשך של סתף לעבר כפייה דתית.²⁰² נוסף על כך, כדיונים שהתנהלו בוועדת הכלכלה של הכנסת התעוררה לראשונה התנגדות נוספת לחוק המוצע ביחס לפגיעה במגדלי החזירים, שבמשך השנים פיתחו ענף כלכלי משגשג. בשנת 1990 לא ניתן היה עוד לדון בהצעת החוק רק ברמה העקרונית המופשטת, וחברי הכנסת נדרשו להתייחס גם למשמעויותיה מבחינת הפיתוח רב-השנים וההשקעות בענף החזירים. בהתאם התמקדו דיוני הוועדה, במידה רבה, בהיבט הכלכלי של החוק, ובתביעה לפצות את מגדלי החזירים על שלילת קניינם.²⁰³

בסופו של דבר, יוזמות החקיקה שנועדו "להעלות מדרגה" את האיסורים הפשרניים של שנות ה-50 וה-60 לא הצליחו להגיע לכלל השלמה. השינוי היחיד (והאחרון) שחל

196 ראו הצעת חוק איסור גידול חזיר (תיקון), התש"ן-1990, ד"כ 117 (תש"ן), 3506.

197 שם, בעמ' 3508-3509.

198 ראו הסכמים קואליציוניים, ד"כ 117 (תש"ן), 3975 (נספחות). ההסכם הוא מיום 8 יוני 1990, והצדדים לו היו: הליכוד, ש"ס, המפד"ל, התנועה לקידום הרעיון הציוני, התחיה, צומת, דגל התורה, השר הרב יצחק פרץ וחבר הכנסת הרב אליעזר מורתי.

199 שם, בעמ' 3976.

200 ראו הסכמים קואליציוניים, ד"כ 119 (תשנ"א), 747 (נספחות). ההסכם הוא מיום 18 בנובמבר 1990, והצדדים לו היו הליכוד ואגודת ישראל.

201 שם.

202 ראו, למשל, ברוך ברכה, "חזיר בדישו", הארץ 19.6.1990; דן מרגלית, "כשהבשר הלבן הופך שחור", הארץ 8.1.1991.

203 לכתביה עיתונאית המתמקדת בדרישה לפיצוי של מגדלי החזירים ראו, למשל, אבי גנאור, "חזרה לרוסיה", הארץ 22.11.1990; אכרהם טל, "כפית וגם שדרת?", הארץ 2.12.1990; "חקיקה עבודה" (מאמר המערכת), הארץ 9.1.1990.

בחוק האיסור היה השמטת היישוב ריינה מרשימת המקומות שלפי התוספת לחוק ניתן לגדל בהם חזיר, וזאת באמצעות צו ולא בהליך חקיקתי בכנסת.²⁰⁴ במקביל, בערך באותה תקופה, הוחלט בתל-אביב – שסימנה את ראשיתו של המאבק המשפטי על איסור החזיר – לפעול להכרזתה של עבירה על חוק העזר העירוני בנושא כעבירה של ברירת קנס.²⁰⁵ מהצד הדתי ניתן היה להבין הכרזה זו כתרומה לאכיפתו של חוק העזר העירוני, בשל צמצום התלות בתור לשיפוט.²⁰⁶ עם זאת, למעשה היה זה מסמר נוסף בארון המתים של חוק העזר, מאחר שהעבירה עליו קיבלה בכך תווית פחות פלילית. זמן קצר לאחר מכן פורקה היחידה שהייתה ממונה על אכיפתו של חוק העזר.²⁰⁷

ח. מערכה שלישית: שנות ה-90 והמהפכה החוקתית

תחייה מחודשת של משבר החזיר במשפט הציבורי התרחשה בסמיכות למהפכה המשמעונית שעברה על המשפט הישראלי בכללותו – חקיקת חוקי היסוד בנושא זכויות האדם. אכן, חוקי יסוד אלה לא הסדירו את הנושא של חופש הדת, על רקע המודעות לאופי הנפיץ שלו; אולם ההסדר התמים לכאורה בנושא חופש העיסוק התגלה עד מהרה כבעל רלבנטיות ישירה לדיון בהגבלות על העיסוק המסחרי בבשר חזיר. למעשה, כפי שאראה בהמשך, ההתבססות על חופש העיסוק כעוגן להתנגדות לאיסורי החזיר החליפה כמעט לגמרי את הטיעונים המסורתיים בדבר חופש הדת וההתנגדות לכפייה הדתית, שהטביעו את חותמם בדיונים של שנות ה-50.²⁰⁸ בסמוך לאחר חקיקתם של חוקי היסוד לא זכה נושא החזיר להתייחסות מיוחדת, אלא נבלע

204 צו איסור גידול חזיר (מחיקת שמו של ישוב), התשמ"ח-1988, שהוצא מכוח סעיף 11 לחוק האיסור.

205 ראו צו העירויות (עבירות קנס) (תיקון מס' 34), התשמ"ט-1989, ק"ת-חש"ם 434.

206 כאמור, רעיון זה הועלה על ידי עו"ד בסוק כבר בשנת 1980. ראו הערה 178 לעיל.

207 בתשובה לשאלה שהופנתה אליו בנושא על ידי עו"ד פריאל מן היעוץ המשפטי של עיריית תל-אביב (בחודש פברואר 2002), ציין די"ר גליץ, הוותיקר העירוני, כי למיטב זיכרונו פורקה יחידה זו לפני כ-12 שנה.

208 השפעתם של חוקי היסוד על התפתחותו של הדיון בסוגייה היא מעניינת במיוחד בהתחשב בכך שתחולתם הוגדרה כמשתרעת על העתיד בלבד. ראו סעיף 10 לחוק יסוד: חופש העיסוק (הוראת שעה של שמירת דינים) וסעיף 10 לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו (פסקת שמירת דינים קבועה). אולם, עד מהרה הכירה פסיקתו של בית המשפט העליון בהשפעה העקיפה של חוקי היסוד על החקיקה הקיימת בכל הנוגע להפעלת שיקול דעת מנהלי מכוחם. ראו דני"פ 2316/95 גנימאת ג' מדינת ישראל, פ"ד מט(4) 589.

במאבק הכולל שנסב על הפעלת שיקולים דתיים בתחום היבוא, על רקע הפרטת ייבוא הבשר לישראל.²⁰⁹ אולם, בסופו של דבר איסורי החזיר שבו אל מרכז הזירה. ההתמקדות המחודשת באיסורי החזיר קשורה בשתי התפתחויות חשובות נוספות שאירעו בשנות ה-90. מחד גיסא, בתקופה זו הגיע לישראל גל העלייה הגדול מארצות חבר העמים לשעבר. הדרישה לבשר חזיר בקרב אוכלוסיית העולים, שהייתה מנותקת מהמסורת היהודית, הביאה לפריחה מחודשת במסחר בבשר חזיר.²¹⁰ מאידך גיסא, שנות ה-90 היו גם שנות הצמיחה של המפלגות הסקטוריאליות בפוליטיקה הישראלית. בעקבות המעבר לשיטת הבחירה הישירה לראשות הממשלה התפתחה הנטייה להצביע עבור מפלגות קטנות, המייצגות את האינטרסים של קבוצותיהן.²¹¹ דפוסי הצבעה אלה הגבירו את התחרות בין המפלגות הדתיות, בין השאר בנושאי מאבק סימבוליים כמו איסורי החזיר, וכן חידרו את עוצמת ההתנגדות לניסיונות אלה במפלגות כמו ישראל בעלייה, שמצביעה הם העולים-לשעבר, או מפלגת שינוי, שחרתה על דגלה את המאבק בכפייה הדתית.²¹²

השפעת תרבות הצריכה של העלייה החדשה על המסחר בבשר חזיר, כמו גם התחרות בין המפלגות הדתיות בגינויה של התופעה, משתקפות בדיונים שהתקיימו

- 209 תחילה נפסק כי עיכוב ההפרטה עד לחקיקתו של חוק שיחייב יבוא של בשר כשר דווקא אינו חוקי, מה גם שספק אם חוק כזה יעמוד בדרישותיו של חוק היסוד (בג"צ מיטראל הראשון, הערה 5 לעיל). בהמשך לכך, תוקן חוק יסוד: חופש העיסוק כך ששולבה בו "פיסקת התגברות", ומכוח התיקון נחקק חוק האוסר במפורש על יבוא בשר לא כשר (לאו דווקא בשר חזיר) – הכוונה לחוק יבוא בשר בקר קפוא, תשנ"ד-1994, שהורחב בהמשך גם לסוגי בשר נוספים ונקרא כעת חוק בשר ומוצרים, תשנ"ד-1994. חוק זה הוכר בפסיקה כחוקתי (בג"צ מיטראל השני, הערה 5 לעיל).
- 210 גם העיתונאי יאיר שלג ייחס בספרו את הדיון המחודש בנושא החזיר לגל העלייה החדש. עם זאת, הוא לא דייק בתיאור פעילותה של הכנסת בנושא זה בתקופה הנדונה. לדבריו: "ב-1990 נחקק 'חוק החזיר', המונע את שיווקו והפצתו של בשר חזיר, למעט בערים שרוב תושביהן נוצרים. חוק זה נחקק בעקבות גל העלייה הגדול מברית-המועצות לשעבר, שהביא איתו ביקוש גדול לבשר חזיר, לאחר שעצם גידולו של החזיר נאסר עוד בשנות המדינה הראשונות". שלג, הערה 61 לעיל, בעמ' 291. בהמשך, הוא גם קובע כי "חוק החזיר" שנחקק ב-1990 הוא החוק האחרון שנחקק ביחמת המפלגות הדתיות, וגם הוא נולד מתוך תחושה שמדובר בעניין סמלי, המקובל על רוב הציבור היהודי". שם, בעמ' 294. תיאור זה של ההתפתחויות המשפטיות בתחום בשנות ה-90 אינו נכון. כפי שכבר תואר, יחזמות החקיקה השונות בנושא זה במהלך שנות ה-80, לרבות זו משנת 1990, לא צלחו, ובחקיקה הראשית לא חלה כל תמורה מאז חקיקתו של חוק האיסור בשנת 1962. עם זאת, שנות ה-90 הביאו לדיון מחודש בעיגונן של הגבלות בנושא זה בחוקי העור העירוניים.
- 211 לשינויים הפוליטיים של שנות ה-90 בעקבות השינויים בשיטת הבחירות ראו גם משה ליסק, "שקיעת המפלגות והפריחה הסקטוריאלית", בתוך קץ המפלגות – הדמוקרטיה הישראלית במצוקה 129, 138 (כעריכת דני קורן, 1998).
- 212 מעבר זה התרחש עם חקיקתו של חוק יסוד: הממשלה משנת תשנ"ב. ההסדר החדש שנקבע בו נכנס לתוקף רק החל בבחירות שהתקיימו בשנת 1996, אך הוא השפיע על המערכת הפוליטית כבר מן הבחירות שהתקיימו בשנת 1992. בסופו של דבר בוטלה שיטת הבחירה הישירה לראשות הממשלה בחוק יסוד: הממשלה משנת תשס"א.

בכנסת בשנות ה-90. בשנת 1993 העלה חבר הכנסת מנחם פורוש מיהדות התורה הצעה לסדר היום בנושא התרחבות התופעה של מכירת בשר חזיר.²¹³ לדבריו, "בושה תכסה את פנינו, כאשר לפנינו רשימה של כ-130 חנויות המוכרות חזיר".²¹⁴ בהמשך נאומו התריע פורוש על כך שהעיריות אינן ממצות את סמכויותיהן לסגירת חנויות אלה.²¹⁵ ההצעה הועברה לדיון בוועדת הפנים של הכנסת.²¹⁶ זמן קצר קודם לכן הוצגה לשר המשטרה שאילתה ספציפית לגבי ריבוי החנויות המוכרות בשר טרפה בעיר אשדוד (שהפכה בשנות ה-90 למרכז גדול של עולים-לשעבר ממדינות חבר העמים).²¹⁷ שר המשטרה משה שחל השיב שבאשדוד אכן פועלות כ-14 חנויות המוכרות בשר שאינו כשר, ככל הנראה בשל "הריכוז הגדול של עולים חדשים שקיים בה",²¹⁸ והוסיף שמשדרו אינו מוסמך לפעול בנושא בהעדר חוק כללי האוסר על מכירת מוצרי טרפה, מלבד ההסדר הספציפי לגבי בשר חזיר. החשבה התעלמה מכך שהמוצרים הבולטים באטליוזים הלא-כשרים החדשים היו מוצרי החזיר למיניהם, וכי בעניין זה קיים חוק עזר עירוני בעיר אשדוד. בשנת 1997 הציג חבר הכנסת דוד טל מש"ס שאילתה נוספת בנושא, שכרכה במפורש שני עניינים – עולים שהם גויים ומכירת בשר חזיר, הפעם בהתבסס על דיווח בעתון החרדי "יום ליום", המזוהה עם תנועתו.²¹⁹ המשיב הפעם היה סגן השר לענייני דתות, יגאל ביבי מהמפד"ל, שהביע הזדהות עם השואל וציין כי:

שתי התופעות, הן של פתיחת חנויות לממכר חזיר והן של רישום גויים כיהודים, הפכו, לדאבון, לב, נפוצות וידועות, כאשר החוק מגלה אוזלת-יד בשתייהן.

בכל הנוגע לסוגיית החזיר הסביר סגן-השר ביבי כי האיסור על מכירת חזיר מוסדר בחוק הסמכה שנחקק על רקע פסיקתו בית המשפט העליון:

אולם, גם חוק ההסמכה איבד את משמעותו המשפטית משחוקקו חוקי-היסוד – כבוד האדם וחירותו וחופש העיסוק, אשר מפקיעים את הסמכות מכוח "חוק ההסמכה". כיום, ספק רב אם בכלל ניתן למצוא

- 213 הצעה לסדר היום בנושא "התרחבות התופעה של מכירת בשר חזיר ובשר פיגולים", ד"כ 130 (תשנ"ג), 4979.
- 214 שם, בעמ' 4980.
- 215 שם.
- 216 שם, בעמ' 4981.
- 217 שאילתה בנושא "מכירת בשר לא-כשר", ד"כ 140 (תשנ"ה), 1141 (השאילתה המקורית היא מיום 21 במרץ 1993).
- 218 שם.
- 219 שאילתה בנושא "עולים מרוסיה – רישום גויים כיהודים ומכירת בשר חזיר על-ידיהם", ד"כ 167 (תשנ"ח), 1295 (השאילתה המקורית היא מיום 9 ביולי 1997).

עוד פתרון במסגרת חוקי העזר, למרות חוק ההסמכה. גם עניין זה חייב למצוא את פתרונו במסגרת החקיקה של הכנסת.²²⁰

בדומה לכך, בשנת 1998 הציג חבר הכנסת דוד אזולאי מש"ס שאילתה בנושא ממכר בשר טרף בערים שיש בהן ריכוזי עולים. שר הפנים אלי סויסה, אף הוא מש"ס, התייחס בתשובה לסמכות המסורה לרשויות המקומיות לחוקק חוקי עזר בנושא לפי חוק ההסמכה המיוחדת.²²¹ פעילות פרלמנטרית זו ממחישה לא רק את התחרות הפנימית בין נציגיין של הסיעות הדתיות השונות, אלא גם, במידה רבה, את הרלבנטיות המחודשת של הוויכוח על איסורי החזיר.

מבחינה משפטית, השאלות שהתעוררו לנוכח המציאות החדשה היו שתיים: ראשית, שאלת חוקיותן של ההגבלות בחוקי העזר שנחקקו בעבר אל נוכח החובה החוקתית לכבד את חופש העיסוק (במיוחד בהתחשב בעיקרון המידתיות החוקתי, המחייב כי פגיעה בזכויות תיעשה במידה שאינה עולה על הנדרש); ושנית, שאלת הצורך בחוקי עזר חדשים במקומות שבהם פריחת המסחר בחזיר הדגישה את עובדת העדרו של הסדר מקומי בנושא.

ביישובים שבהם קיימים חוקי עזר מתייחס גדר הספקות להיקפם של האיסורים הקבועים בהם. גישה השוחרת חופש עיסוק מחייבת לכאורה להבחין בין אזורים שונים של העיר, כמו שנעשה עוד לפני שנים בחוק העזר של חיפה, כעיר מעורבת. זכור, בית המשפט העליון אף נתן ביטוי לצורך לשקול הבחנה זו כבר בפסק הדין המוקדם בעניין מנשי (אם כי הטענה לא התקבלה בנסיבות שנדונו שם).²²²

בעקבות המהפכה החוקתית הועלתה הטענה המבחינה בין אזורי העיר בשני תיקים עקרוניים שנידונו בפני בתי משפט שלום, בעקבות כתבי אישום שהוגשו נגד בעלי אטליוס שמכרו בשר חזיר בניגוד להוראותיהם של חוקי עזר עירוניים.

פסק הדין העקרוני הראשון בהקשר זה ניתן בשנת 1996 בבית משפט השלום בנתניה בעניין רובינשטיין.²²³ השופט גרובס ניגש לדיון בחוק העזר של נתניה מתוך עמדת מוצא של ביקורת חוקתית לפי חוקי היסוד החדשים, בעיקר חוק יסוד: חופש העיסוק. הוא הסביר כי מטרת ההגבלות על מכירתו של בשר חזיר היא הגנה על רגשות הציבור הדתי. הגנה כזו היא מטרה ראויה ההולמת את ערכיה של המדינה,²²⁴ אך הגבלה גורפת ומוחלטת, החלה במידה שווה בכל שטח העיר, אינה עומדת בדרישת המידתיות.

220 שם.

221 שאילתה בנושא "חנויות לממכר מוצרי טריפה", ד"כ 173 (תשנ"ח), 6606.

222 הטקסט הסמוך להערות 131-133 לעיל.

223 ת"פ (נתניה) 1310/95 מדינת ישראל נ' רובינשטיין (לא פורסם, 23.10.96).

224 "מדינת ישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית, וחוק אשר מטרתו לשמור על זכויות של שומרי דת היהודים ולמנוע פגיעה ברגשותיהם, בוודאי הולם את ערכיה של המדינה". שם, בעמ' 16 לפסק הדין.

לגישתו ניתן, לכל היותר, להטיל הגבלה מוחלטת על מכירתו של בשר חזיר באותם אזורים של העיר שבהם רוב האוכלוסייה היא דתית.²²⁵

בעקבות פסק הדין, שנשא אופי חוקתי-עקרוני, התקיים אצל היועץ המשפטי לממשלה דיון בשאלה האם יש לערער עליו. המשתתפים בדיון, מבכירי משרד המשפטים – ובהם מנהל מחלקת הבג"צים דאז עוזי פוגלמן והמשנה ליועץ המשפטי לממשלה מני מזוז – סברו כי אין לערער על פסק הדין, מאחר שתוצאתו היא נכונה אף ללא הסתמכות על חוקי היסוד. היועץ המשפטי לממשלה סיכם את הדיון בכך שעל הרשות המקומית לחזור ולבחון את חוק העזר "תוך שימת לב למידה הנדרשת, לאור צרכי האוכלוסייה והתפלגותה", וכן הינחה "כי בטרם יוגשו כתבי אישום, לפי חיקוקי עזר, מכח חוק ההסמכה, יבחנו התובעים את סבירות ההגבלות מכח סעיף 2 לחוק. כל זאת, על פי צרכיה ונסיבותיה של הרשות המקומית הספציפית".²²⁶ בעקבות החלטה עקרונית זו לא ניתנו אישורים לפרסם חוקי עזר חדשים שאסרו באופן גורף על מכירת בשר חזיר ומוצריו בכל רחבי העיר, וכן הונהגה מדיניות של אי-הגשת כתבי-אישום בגין חוקי עזר קיימים שלא מתקיימת בהם מידתיות של האיסור.

בכל הנוגע ליוזמות חרשות לחקיקתם של חוקי עזר ניתן לציין את התנגדותו של משרד המשפטים לחקיקתו של חוק עזר חדש לעכו, שנועד להטיל איסור מוחלט על מכירת חזיר בתחומי העיר ובכך להחליף חוק עזר מוקדם משנות ה-50, שהגביל את האיסור על מכירת חזיר רק לתחומים שמחוץ לשוק הציבורי (בפועל, השוק שבתחום העיר העתיקה של עכו).²²⁷ בהמשך לכך הוציא המשנה ליועץ המשפטי לממשלה מני מזוז מכתב בעל אופי כללי יותר אל היועץ המשפטי של משרד הפנים. במכתב זה התבקש המשרד "להנחות את הרשויות המקומיות, בחזר מנכ"ל או בדרך אחרת, כי בטרם התקנת חוקי עזר האוסרים מכירת בשר חזיר ומוצריו, עליהן לבחון אם איסור זה מתחייב על פי נתוני הרכב האוכלוסייה בישוב, צרכיה ומנהגיה, והאם לא ניתן להסתפק בהגבלה חלקית בלבד, היינו, שהאיסור יחול רק באזורים מוגדרים", וכן לדרוש

225 "בוודאי ניתן היה להשיג את מטרת ותכלית החוק תוך הפעלת איסור מוחלט, למשל, באזורים גיאוגרפיים שבהם מתגוררים רוב מכריע של תושבים דתיים או באזורים שבהם קיימים מוסדות דתיים או רכז של עסקים וחנויות המשרתים בעיקר אוכלוסייה דתית. ניתן להבחין באזורים אלה שבהם ניתן לקבוע שהציבור הדתי הינו בגדר הקובע אופן רצורת החיים היום יומיים". שם, בעמ' 21 לפסק הדין.

226 הדיון התקיים ביום 28 בנובמבר 1996. דיווח מפורט של העמדות שהובעו בו, כמו גם ציטוט של סיכום היועץ המשפטי לממשלה, מובאים בחוות דעתו של עו"ד יעקב שפירא מלשכת המשנה ליועץ המשפטי לממשלה (יעוץ) בנושא "חוק עזר לעכו (חזירים ובשר חזירים)", התשנ"ז-1997, מיום 30 ביולי 1997. הציטוט הוא מחוות דעת זו, בעמ' 4.

227 ראו את מכתבו של המשנה ליועץ המשפטי לממשלה מני מזוז בנושא "חוק עזר לעכו (חזירים ובשר חזירים)", התשנ"ז-1997, מיום 31 ביולי 1997, המאמץ את חוות הדעת של עו"ד שפירא, הנזכרת בהערה הקודמת.

מהרשויות נתונים דמוגרפיים ואחרים לצורך הדיון באישורו של חוק העזר.²²⁸ בכל הנוגע למדיניות הגשתם של כתבי אישום נשלח מכתב אל כל התובעים ברשויות המקומיות, ובו הם עודכנו בהנחייתו של היועץ המשפטי לממשלה כי "בטרם יוגשו כתבי אישום לפי חוקי עזר בסוגייה הנדונה, יבחנו התובעים את סבירות ההגבלות שהוטלו בחוק העזר בהתאם לצרכיה ולנסיבותיה הספציפיים של הרשות המקומית בה מדובר".²²⁹

במקביל להתפתחויות אלה – שאותן הוליד, במידה רבה, פסק הדין בעניין רובינשטיין – ניתן בשנת 1998 בבית משפט השלום באשקלון פסק דין הפוך במקרה דומה, שהורתו בכתב אישום משנת 1995 – עניין שמוקלר.²³⁰ גם כאן יוחסו לנאשמים עבירות לפי חוק עזר עירוני שאסר על מכירת בשר חזיר – הפעם באשקלון, עיר שקלטה אוכלוסיית עולים גדולה.²³¹ שוב הועלתה בשם הנאשמים הטענה שיש לבטל את חוק העזר בהיותו מנוגד לחוק יסוד: חופש העיסוק ולחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, ושעל רגשות הציבור הרחי ניתן להגן באמצעות איסור גורף פחות. אולם, השופט יצחק דחה את הטענות כנגד חוק העזר בשל הרגשת הפן הלאומי של האיסור. הוא שב והסביר:

מדוע איפוא "נטפלו" לחזיר? אין זאת אלא שהסיבה איננה דתית-הלכתית. הסיבה הינה הסטורית לאומית. החזיר הפך במהלך ההסטוריה היהודית לסמל של מיאוס. לשנאה של אדום, לסמל נגד אומות עולם אשר העמידו בסכנת קיום את העם היהודי לדורותיו. החזיר הינו בעל חיים שיש לו סימן טהרה חיצוני – פרסתו שטועה – ואין לו את הסימן הפנימי. הוא אינו מעלה גירה. מבחון נראה החזיר טהור למרות שאינו כזה. החזיר מסמל איפוא חיצוניות ללא פנימיות, סמל הצביעות והרשע.²³²

על פי ניתוח זה סבר השופט יצחק כי לאור הכרתם של חוקי היסוד החדשים בערכיה של מדינת ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית", יש מקום להתחשב במקומם של איסורי החזיר במורשת הלאומית בעת הפעלתה של הביקורת השיפוטית, שצריכה

228 מכתב בנושא "חוקי עזר האוסרים מכירת בשר חזיר ומצריו" בחתימתו של המשנה ליועץ המשפטי לממשלה מני מזוז, מיום 9 במרץ 1998.

229 מכתב המשנה ליועץ המשפטי לממשלה מני מזוז בנושא "חוקי עזר האוסרים מכירת בשר חזיר", מיום 19 בפברואר 1998.

230 ת"פ (שלום-אשקלון) 260/95 מדינת ישראל נ' שמוקלר (לא פורסם, 8.3.98).

231 באותה תקופה הוגשה גם עתירה לבג"צ נגד חוק העזר בנושא החזיר באשקלון – בג"צ 1387/95 ספוקויני נ' ראש העיר אשקלון (לא פורסם, 25.9.1997), ובה ציינו העותרים, בין השאר, כי כ-25% מתושבי אשקלון הם עולים ממדינות חבר העמים. שם, בעמ' 2 לכתב העתירה. בסופו של דבר, לא ניתן בעתירה זו פסק דין עקרוני. בפסק דין קצר, שמגה כמה שורות, הסביר בית המשפט כי "ההכרעה בטענת העותרים תהא במסגרת הכרעת הדין".

232 ת"פ שמוקלר, הערה 230 לעיל.

להיות מצומצמת יותר בהשוואה למקרה שבו אין מעורב שיקול של הגנה על ערך לאומי. טענתו של בא-כוח הנאשמים בדבר פגיעתו הקשה של חוק העזר באוכלוסיית העיר, שכשליש ממנה מהווים עולים ממדינות חבר העמים, נדחתה מאחר שלא הוכחה במסגרת הדיון.²³³ במקום אחר הדגיש השופט בהתייחס לאוכלוסיית העולים כי "בדיקת ערכים חברתיים המושרשים בעם כמשך דורות רבים אסור שייפגעו רק בשל תנודה חברתית כזו או אחרת כגון: העליה החדשה מחבר העמים. עליה זו הנה מבורכת. כור ההיתוך של עם ישראל הקולט עולים חדשים בארץ ישראל הינו כור מתמשך המתקייב ראייה ארוכת טווח קודם שבאים לבטל או לשנות ערך שהוא לא רק דתי אלא גם ערך לאומי".²³⁴

הערעור על פסק דינו של השופט יצחק נדחה על ידי בית המשפט המחוזי בבאר-שבע ברוב של שני שופטים כנגד אחד, בפסק דין עקרוני שחזר וחידד את ההבחנה בין ההתייחסות אל איסורי החזיר כסמל לבין ההתייחסות אליהם כאינטרס דתי גרידא.²³⁵ שופט הרוב, סגן הנשיא פלפל, אישר בעיקרו של דבר את פסק הדין של בית משפט השלום, תוך הדגשת הפן הלאומי שבאיסור החזיר. מנגד, השופט לרון, בעל דעת המיעוט, הדגיש יותר את הפן הדתי של האיסור, הבהיר כי חוקי היסוד מחייבים כעת לתת משקל רב יותר לחירויות הפרט, ואף צידד בעמדת היועץ המשפטי לממשלה כפי שבאה לידי ביטוי בהחלטה שלא לערער על פסק דינו של בית המשפט השלום בנחניה. פסק דינו של השופט הנדל חידד את המחלוקת בכך שהתייחס באופן חזיתי לפן הסימבולי של האיסור:

הרצון של חברה להגדיר את עצמה באמצעות סמל אשר שורשיו בדין הדתי הינו אקט בעל חשיבות רבה מעבר לפירוטי הדין הספציפי. אסור להפוך ענין זה לקל ערך. המטרה קובעת את המידתיות, וסבירות ההחלטה;²³⁶

ובהמשך:

בראייה של החזיר כסמל, העמדה לפיה, תחילה על עירייה לשקול אי הטלת איסור גורף איננה משכנעת. אם המטרה הינה להקטין את הפגיעה באדם הרוצה למכור או לקנות חזיר הדי צריך לומר כי תחילה יש לשקול אי הטלת איסור בכלל.²³⁷

233 ש.ם.

234 ש.ם.

235 ע"פ (ב"ש) 7182/98 שמוקלר ג' מדינת ישראל – עיריית אשקלון (לא פורסם, 27.10.99).

236 ש.ם.

237 ש.ם.

לפי שעה תלוי ועומד ערעור בנושא זה בפני בית המשפט העליון.²³⁸ אולם, בינתיים, הפרקטיקה הנוהגת ברשויות הוכתבה על ידי הנחיית היועץ המשפטי לממשלה, שיצרה לחץ – בין ישיר ובין עקיף – לעדכוןם של חוקי העזר הקיימים. ניתן ללמוד על כך, למשל, מההתכתבות בעניין אכיפתו של חוק העזר בכרמיאל, עיר נוספת בעלת אוכלוסיית עולים משמעותית. ממכתבו של עו"ד דה-הרטון, מנהל מדור ייעוץ וחקיקה במשרד המשפטים, אל היועץ המשפטי לעיריית כרמיאל²³⁹ נלמד, כי זה נדרש "להימנע בינתיים מהגשת כתבי אישום לפי חוק העזר, כל עוד לא יבחן מתדש חוק העזר על-ידי מועצת הרשות המקומית".²⁴⁰ המכתב מתייחס כהרחבה לשינויים הדמוגרפיים בכרמיאל, לפיהם העולים בעיר מהווים 35.5% מכלל האוכלוסייה. מהמכתב עולה, כי הרשויות המקומיות שבהן נוהגים חוקי עזר כלליים בנושא איסור החזיר נדחקות בכך אל הפינה: או שימירו את האיסור הקיים באיסור מוגבל או שיהיו מנועות מאכיפה של החוק הקיים בהתחשב במדיניות שלא להגיש כתבי אישום בגין הפרתם של חוקי עזר גורפים בתחום זה. עדות לכך ניתן למצוא בהתייחסותו של השר חיים רמון להצעת חוק בנושא זירו פרסומם של חוקי עזר, שהעלה חבר הכנסת אמנון רובינשטיין. לדברי השר רמון:

בית-המשפט העליון קבע בעקבות עתירות לבג"צ, שאיסור מכירת חזיר בכל תחומי העיר הוא בלתי חוקי ברוב המקרים. ולכן, כאשר מגיע למשרד הפנים חוק עזר עירוני שאוסר מכירת חזיר בכל העיר, משרד הפנים אינו מאשר אותו, לא בגלל השקפת עולמו של שר הפנים, אלא מכיוון שחוק העזר נגוע באי-חוקיות.²⁴¹

דברים אלה מתודדים את מצוקתן של חלק מהרשויות המקומיות אל נוכח הגישה שאומצה במשרד המשפטים. בשולי הדברים יש להעיר, כי מוזר ומטריד לגלות שהשר רמון סמך את המדיניות על פסיקתו של בית המשפט העליון בסוגייה – פסיקה שעדיין אינה בנמצא!

מדיניותו של משרד המשפטים יצרה בפועל תמריץ לשינוי דה-פקטו של מצב הדברים באמצעות פתיחת עסקים שאינם מקיימים את הוראות חוק העזר העירוני. זול

238 ע"פ 8708/99 שמוקלר נ' מדינת ישראל – עיריית אשקלון (תלוי ועומד, הוגש ביום 8 בדצמבר 1999). הוחלט כי הדין בערעור ייקבע לאחר ההכרעה בעתירות שהוגשו כנגד תוקפם של חוקי עזר חדשים בנושא, אשר נידונות בטקסט להערות 247-249 ו-254-257 להלן. ראו ע"פ 8708/99 שמוקלר נ' מדינת ישראל (החלטה בבקשה מטעם המשיבה לדחיית מועד הדיון, 27.12.01).

239 מכתב בנושא "איסור מכירת בשר חזיר ומוצריו בכרמיאל" מאת עו"ד אמנון דה-הרטון, מנהל מדור ייעוץ וחקיקה, אל עו"ד שלמה גבע, היועץ המשפטי לעיריית כרמיאל, מיום 28 באוגוסט 2000.

240 שם, בעמ' 3.

241 הצעת חוק ליעול פרסום חוקי עזר (תיקוני חקיקה), התש"ס-1999 (הצעת חבר הכנסת א' רובינשטיין), ד"כ 199 (תשס"א), 311.

ואפקטיבי יותר להתעלם מחוק עזר תקף מאשר להגיש עתירה נגדו לבג"ץ. ואכן, עתירות כאלה לבג"ץ אינן שכיחות. לכאורה, אין בהן תועלת דבה בנסיבות שבהן נוהגת מדיניות מרסנת בכל הנוגע להגשתם של כתבי אישום. מדוע לזוּם עימות עם הרשות המקומית, אם בסופו של דבר מתעכבים הליכי האכיפה? מבחינה זו, העתירה שהוגשה נגד תוקפו של חוק העזר העירוני של טבריה, הכולל איסור מוחלט על מכירת חזיר, היא מקרה יוצא-דופן,²⁴² ויש לייחס אותה כנראה להגברה משמעותית של פעולות האכיפה בעיר.

ניתן להוסיף, שכאשר האכיפה מתבצעת באמצעות העמדה לדין וקנסות בגין עבירות על חוקי העזר העירוניים, אין בה כל הרחעה ממשית. המטרה של הפסקת המסחר בבשר חזיר יכולה להיות מושגת באופן אפקטיבי רק אם האיסור בחוק העזר העירוני יהיה עילה להימנעות ממתן רישיון עסק לחנויות שבהן מתבצע מסחר כזה. כזכור, הסירוב לתת רישיונות עסק לאטלזים שבהם נמכר בשר חזיר היה העילה להתדיינות ההיסטוריות שהולידו את חוק ההסמכה המיוחדת – עניין אקסל ועניין פרידי. לעומת זאת, במקרים שהגיעו לידי התדיינות בבתי המשפט בשנים האחרונות נקטו העיריות פעולות של העמדה לדין בגין עבירות על הוראות חוקי העזר ולא צעדים מנהליים בתחום הרישוי. יוצא מן הכלל הוא מקרה שבו החליטה עיריית רמת-גן שלא לתת רישיון עסק לאטלזי הקשור עם חברת מזרע, שנפתח בקניון חדש. עמדה זו של העירייה הובילה להגשת עתירה עקרונית בנושא,²⁴³ שהתבססה על הטענה כי "אין בחוק העזר הסמכה לסגור את העסק, רק מחמת כך שנמכר בו בשר חזיר".²⁴⁴ במלים אחרות: לגישת העותרים, העירייה יכולה לכל היותר לנקוט צעדים של העמדה לדין או של תפיסת הבשר האסור ועיקולו, לפי הוראותיו של חוק העזר העירוני, אך לא להתבסס עליו כעילה לסירוב להענקת רישיון עסק. בעתירה צוין, כי חוק העזר העירוני אמנם נחקק מכוח חוק ההסמכה המיוחדת שנועד להתגבר על הטענה בדבר חוסר סמכותן של העיריות לשקול שיקולים דתיים לצורך רישוי, אך נטען גם כי לפי חוק העזר, בנוסח שנחקק, מכירתו של בשר חזיר אינה עילה לסירוב להענקת רישיון. בנוסף על כך, נטענו בעתירה טענות שעניינן בטלותו של חוק העזר לנוכח חוקי היסוד החדשים וטענות שעניינן אכיפה סלקטיבית של חוק העזר תוך הצבעה על כך שסניף אחר של רשת מעדניות מזרע ממוקם, לפי הטענה, "בסמוך למחלקת רישוי העסקים של העירייה

242 בעתירה המקורית שהוגשה בנושא התבקש ביטולו של חוק העזר, ולחלופין צמצומו "כך שיחול רק על אזורים מגורים בעלי אופי דתי מובהק". בעתירה זו ניתן פסק דין קצר שקבע כי מועצת העירייה חדרן בתוכנו של חוק העזר ובאפשרות של שינוי, בכפוף לשמידת זכותה של העותרת לחזור ולפנות אל בית המשפט בהתאם לתוצאת הדין. ראו בג"צ 9533/00 חברת מעדני מניה תעשיות מצורי בשר ונקניקים נ' ראש עיריית טבריה (לא פורסם, 7.11.2001). בהמשך הוגשה עתירה נוספת באותו עניין – בג"צ 2283/02 חברת מעדני מניה תעשיות מצורי בשר ונקניקים נ' ראש עיריית טבריה (תלוי ועומד).

243 בג"צ 8182/00 וורמס נ' עיריית רמת גן (העתירה הוגשה ביום 21 בנובמבר 2000).

244 שם, בעמ' 3 לכתב העתירה.

ברמת גן".²⁴⁵ בעקבות הגשתה של העתירה הודיע בא-כוח העירייה ש"תוך עשרה ימים תוודע לעותרת החלטת המשיבה בשאלה אם תקבל רישיון עסק, תוך התייחסות לשאלה אם הרישיון יינתן אם לאו בהתחשב בהוראות חוק עזר לרמת גן (חזירים ובשר חזיר), תשי"ח-1958".²⁴⁶ כלומר: גם במקרה שכבר נעשו פעולות בעלות משמעות לאכיפתו של חוק העזר העירוני, העירייה לא עמדה בעוז על דרישתה. תשובת העירייה נבעה אולי מאי-הבהירות לגבי תוקפם של חוקי העזר האוסרים על מכירת חזיר באופן גורף בכל תחומי הרשות. היא יכולה גם להעיד על הכרה בבעייתיות של האכיפה הסלקטיבית. מכל מקום, היא אינה מעידה על נכונות להיאבק על אכיפתו של האיסור כקביעתו בחוק העזר העירוני.

בכרמיאל עצמה, שביחס אליה הייתה הוראה ספציפית לעכב את הגשת כתבי האישום, החלו להחליף את חוק העזר הקיים בחוק עזר חדש, שיהיה מושתת על הבחנה בין אזורים שונים בעיר. נוסחו של חוק העזר החדש שאימצה מועצת העיר – חוק עזר לכרמיאל (בשר חזיר), התשס"א-2001 – מבוסס לכאורה על הבחנה, אך למעשה הוא משמר במידה רבה את האיסור לגבי מרבית שטח העיר. על פי האמור בו, האיסור על מכירה של בשר חזיר ומוצריו יוסיף לחול בכל שטח העיר, למעט אזור התעשייה ושני מרכזים מסחריים מוגדרים. בעקבות מהלך זה, שנועד לפתוח את הדרך לאכיפה של איסורי החזיר בעיר, הוגשה עתירה לבג"ץ בראשותה של חברת הכנסת מרינה סולודקין מסיעת "ישראל בעלייה", המייצגת את ציבור העולים ממדינות חבר העמים לשעבר, וכן בשמם של כמה בעלי חנויות.²⁴⁷ עתירה זו כפרה במידתיותו של חוק העזר החדש, ולפי הנטען בה צריך היה להגביל את האיסור שבו רק לשכונות דתיות או לאזורים הסמוכים לבתי כנסת.²⁴⁸ בעתירה זו הוצאו צו על תנאי וכן צו ביניים.²⁴⁹

סוג אחר של בעיות מתעורר במקומות שבהם לא נחקקו בעבר חוקי עזר עירוניים להגבלת המסחר בבשר חזיר, והשינויים הדמוגרפיים שחלים בהם מדגישים לפתע את חסרונם. אלה היו פני הדברים בעיר בית-שמש, שבה לא היה קיים חוק עזר עירוני בנושא החזיר. אוכלוסיית העולים שהתיישבה במקום הביאה לפתיחתם של כמה בתי עסק שסיפקו את הדרישה לבשר חזיר. מצד שני, הפיתוח של רמת בית-שמש החרדית הביאה להתיישבות במקום של אוכלוסייה חרדית (שמבחינות מסוימות הייתה כאן בכחינת "הבא אל המטרד"). העימות בין שתי האוכלוסיות לא איחר לבוא, כשהחזיר בתווך. בבית-שמש החלה פעילות ציבורית חרדית, בהנהגתה של ש"ס, נגד העסקים המוכרים בשר חזיר ולמען חקיקתו של חוק עזר עירוני שיאסור על פעילותם. ביום 21 בנובמבר 1999 התקיימה הפגנה גדולה שארגנו אנשי ש"ס נגד פתיחת החנויות לממכר

245 ש"ס, בעמ' 8 לכתב העתירה.

246 בג"צ 8182/00 וורמוס נ' עיריית רמת גן (לא פורסם, 20.12.2000).

247 בג"צ 7406/01 סולודקין נ' עיריית כרמיאל (חלוי ועומד).

248 ש"ס, בעמ' 5 לכתב העתירה.

249 החלטה מיום 22 באוקטובר 2001.

בשר חזיר, וזו קיבלה צביון של התלהטות יצרים נגד אוכלוסיית העולים מברית-המועצות לשעבר.²⁵⁰ בדיון בכנסת שהוקדש לנושא נמתחה ביקורת על האופי ה"אנטי-רוסי" של ההפגנה.²⁵¹ הוא התמקד בסוגיית היחס לעלייה מרוסיה, לרבות הטענות בנושא יהדותם של העולים, אולם הובעו בו גם דעות בנושא איסורי החזיר. בהקשר זה מעניין לשים לב לדבריו של השר שלמה בניזרי מש"ס. בהתייחס לטענות של "כניסה לצלחת" שהועלו מהצד החילוני, אמר:

אני לא מתנגד שימכרו חזיר. כלומר, לא הייתי רוצה חזיר בארץ, אבל מכיוון שאנחנו מדברים על הדירות – למה לא? תאכלו חזיר. לא נכנסים לצלחת. אבל בחור יהודי, כאשר אני עובר בשכונה שלי, ויש שם חנויות לממכר חזיר, זה פוגע לי בנשמה, פוגע באורח החיים שלי. אני מבקש ממך: תשמע, אתה יכול למכור את החזיר, נעשה את זה בקצה העיר, באזור התעשייה.²⁵²

השאלה המתעוררת למקרא הדברים היא האם זהו קיפול הדגל של ההשקפה הרואה בחזיר סמל, להבדיל מכעיה של פגיעה ברגשות הציבור הדתי? בהמשך למחלוקת אלה הצביעה מועצת עיריית בית-שמש בעד חקיקתו של חוק עזר עירוני חדש, שיטיל מגבלות על מכירת חזיר במקום.²⁵³ חוק העזר מטיל מגבלות על גידול חזיר והחזקתו וכן על מכירה של בשר חזיר ומוצריו בכל שטחה של העיר בית שמש פרט לשני אזורי תעשייה. בשעתו סירב שר הפנים נתן שרנסקי לאשר את חוק העזר ועיכב את פרסומו מתוך התחשבות באוכלוסיית העולים בעיר. אולם, השר שהחליף אותו בתפקיד, חיים רמון, החליט על הסרת ההתנגדות לחוק העזר. גם בעניין זה הוגשה עתירה לבג"ץ על ידי חברת הכנסת מרינה סולודקין,²⁵⁴ תוך הדגשת הפגיעה בציבור העולים המהווה כ-20% מאוכלוסיית בית-שמש.²⁵⁵ בסמוך לאחר מכן הוגשה עתירה נוספת באותו עניין על ידי תנועת שינוי וכמה בעלים של חנויות מכולת בבית-שמש, כולם עולים ממדינות חבר העמים.²⁵⁶ גם בעתירות אלה ניתנו צווים על-תנאי.²⁵⁷ התחייה של מחלוקת החזיר בתחום המוניציפלי השפיעה על זירת הדיונים בכנסת, כמו גם על פשרות ישנות. חבר הכנסת ישראל כץ מהליכוד תקף בכמה הזדמנויות את

250 לריווח על ההפגנה ראו, למשל, רבקה פרייליך, "פעילים כש"ס: 'הרוסים – זימה, תעבה וטומאה'", מעריב 22.11.1999.

251 הצעה לסדר היום בנושא "התבטאות רבנים ואנשי ציבור בבית-שמש נגד העולים מרוסיה", ד"כ 188 (תש"ס), 1746.

252 שם, בעמ' 1750.

253 חוק עזר לבית שמש (חזירים ובשר חזיר), התש"ס-2000.

254 בג"צ 963/01 סולודקין נ' עיריית בית שמש (תלוי ועומד).

255 שם, בעמ' 4 לכתב העתירה.

256 בג"צ 1355/01 שינוי – התנועה החילונית נ' שר הפנים (תלוי ועומד).

257 באותה החלטה שהתייחסה לעתירה בעניין כרמיאל. ראו הערה 249 לעיל.

שר החקלאות לשעבר חיים אורון, חבר קיבוץ להב, בשל המעורבות של קיבוצו בגידול חזירים. כך, למשל, בדיון שעסק בעניין אחר (העברת משחן של חברת החשמל בשבת) החליט חבר הכנסת כץ לעשות "סמיכות פרשיות" בין איסורי השבת לאיסורי החזיר ואמר:

רואים גם בעצם הימים האלה את התנהגותו של שר החקלאות, שר בממשלת ישראל, שבריש גלי מפר את החוק בצורה עבריינית ומגדל חזירים בקיבוצו בניגוד לחוק, רומס את החוק ברגל גסה ומפיץ אותם חזירים בכל יישובי ערי הפיתוח והערים והיישובים בדרום ובכל הארץ.²⁵⁸

בהמשך, ביום 10 ביולי 2000, הציג חבר הכנסת ישראל כץ מהליכוד שאילתה בנושא לשר לענייני דתות יצחק כהן מש"ס. השאילתה התייחסה לפעילות בקיבוץ להב שלגביה נטען כי היא בעלת אופי מסחרי. חשובתו של השר הייתה שהמידע נכון ומהווה הפרת חוק בוטה. הוא הוסיף וציין כי יעזור לחבר הכנסת השואל להעביר את התלונה לגורמים המופקדים על אכיפת החוק. חבר הכנסת כץ, נאמן למסורת המוקדמת של תנועת החירות בנושא זה, הוסיף וציין כי "נושא איסור גידול חזירים למאכל בישראל, שמעוגן בחוק, הוא נושא ערכי ממדרגה ראשונה".²⁵⁹ ההתייחסות לפעילות בקיבוץ להב משתנה בהתאם לדובר הפוליטי: בתשובה לשאילתה אחרת בנושא מכירת בשר פיגולים כבשר בקר²⁶⁰ דחה שר החקלאות שלום שמחון את הטענה לפיה לכאורה מתקיים בקיבוץ גידול בלתי-חוקי של חזירים לצרכים מסחריים. בתשובה לדבריו של חבר הכנסת נסים זאב מש"ס, לפיהם "שר החקלאות לשעבר [כשהכוונה לחבר הכנסת חיים אורון, חבר קיבוץ להב – ד' ב"א] היה ממגדלי החזירים והיבואן הגדול ביותר, הספק הראשי של מדינת ישראל", הבהיר השר שמחון כך:

ראשית, אני רוצה לנצל את ההזדמנות כדי להגן על שר החקלאות הקודם. הוא אינו קשור לא לשאלה שלך וגם לא לתשובה, והוא גם לא היבואן של חזירים וגם לא המגדל של חזירים, כידוע. יש שני אזורים בארץ שמותר לגדל בהם חזיר, ויש מקום אחד שהוא בעיקר מעבדה, וזה המקום שהוכרת, והיה ניתן להבין מזה כאילו שר החקלאות הקודם התיר את אכילת בשר החזיר או ניצל את ההזדמנות הזאת כדי לעשות גם דברים אחרים.²⁶¹

258 דיון בנושא "העברת המשחן של חברת החשמל בשבת", ד"כ 192 (תש"ס), 5066, 5073-5074.

259 שאילתה בנושא "גידול חזירים בקיבוץ להב", ד"כ 197 (תש"ס), 9662.

260 שאילתה בנושא "מכירת בשר פיגולים כבשר בקר", ד"כ 206 (תשס"א), 554.

261 ניתן להוסיף, כי בשנת 1999 ניתן בבית משפט השלום בבאר-שבע פסק דין שזיכה את קיבוץ להב ואת מרכז המשק שלו מעבדות של ניהול עסק ללא רישיון לאחר שהוגש נגדם כתב אישום שייחס להם גידול חזירים לצורכי מסחר והפעלת משחסה. התביעה טענה בבית המשפט כי בקיבוץ נשחטים מדי שנה כ-8,000 חזירים, והיקף כזה של פעילות אינו מתיישב עם פעילותו של מכוון

מנגד, חברת הכנסת יהודית נאות משינוי העלטה הצעה לסדר היום שהתמקדה בביקורת על שר הפנים בשל כך שהציב מטרות בעלות אופי דתי, כמו סגירת עסקים הסותרים בכשר חזיר, בראש סדר העדיפויות של משרדו, במקום נושאים מהותיים יותר לתפקודן של הרשויות המקומיות.²⁶² דבריה של חברת הכנסת נאות נתקלו מיד בניגוח מצד נציגיהן של הסיעות הדתיות. חבר הכנסת שאול יהלום מהמפד"ל חזר בהקשר זה על טיעון הלאומיות: "יש דברים שקשורים לזהות של עם. האם אינך מעוניינת... שיהיה משהו במשהו שמייחד אותנו, את המדינה שלנו כמדינה יהודית, כעם יהודי?".²⁶³ בהמשך הדברים הפנה חבר הכנסת יהלום לדבריו המפורסמים של ברל כצנלסון בנושא;²⁶⁴ והחרו-החזיקו אחריו הדוברים מ"ש" – השר יצחק כהן והשר אלי ישי, שהצהרותיו עמדו במרכז ביקורתה של נאות. השר יצחק כהן ציטט ממאמר חז"ל על החזיר שנעץ צפורניו בחומת ירושלים, והתייחס באירוניה לאפשרות שכית המשפט העליון יהפוך את הפסיקה בעניין שמוקלר "לפי השקפת עולמם של אבירי הציבור הנאור בישראל".²⁶⁵ השר אלי ישי התייחס להליך התלוי ועומד בפני בג"ץ בנושא בית-שמש, וציין – בדברים שיש בהם שמץ של ספק – כי "אני מאד מקווה שבג"ץ לא יתערב וישאיר את זה לרשות המחוקקת, ואני מאוד מקווה, שחברי הבית יבינו את החשיבות שבשמירת הסטטוס-קוו".²⁶⁶ מעל הדיון כולו ריתף צילה של "המהפכה האזרחית" מבית מדרשו של אהוד ברק, שהדוברים מ"ש" התייחסו אליה ככזו שנכשלה עם בחירתו של אריאל שרון לרשות הממשלה.²⁶⁷

פעילותה של סיעת שינוי, שחרתה על דגלה את המלחמה בכפייה הדתית, מהווה כשלעצמה קטליזטור להתייחסות חוזרת לסמלים, ובהם לחזיר. בדיון שהתייחס לשאילתה בנושא אחר לגמרי העלה חבר הכנסת מאיר פרוש מיהדות התורה שאלה הנוגעת לכתבה אודות פעילותו של חבר הכנסת יוסף פריצקי משינוי, משום שזו כללה בין השאר דיווח על חנויות שבהן אפשר לקנות בשר חזיר.²⁶⁸ בלהט אחד הדיונים בכנסת, שלא נסב דווקא באופן ספציפי על גושא החזיר כי אם על האיסור הכללי לייבא לישראל בשר טרף, טען חבר הכנסת יוסף לפיד, מנהיגה של סיעת שינוי, כי "לאסור על

מחקר. אולם, טענות אלה לא הוכחו כדבעי, ולכן הנאשמים זוכו לאחר ש"המאשימה לא הצליחה להרים את גטל ההוכחה ברמת הודאות הדרושה להרשעה בפלילים". ראו ת"פ (כ"ש) 3042/97 מדינת ישראל נ' קיבוץ להב (לא פורסם, 3.6.99). מעניין להדגיש, כי כתב האישום לא התבסס על עבירות לפי חוק האיסור כי אם על דיני רישוי עסקים.

262 הצעה לסדר היום: "הצהרת שר הפנים בדבר שעון קיץ ומכירת בשר חזיר", ד"כ 203 (תשס"א), 3493.

263 ש.ם, בעמ' 8494.

264 ש.ם.

265 ש.ם, בעמ' 3495.

266 ש.ם, בעמ' 3496.

267 דברי השר אלי ישי, ש.ם.

268 שאילתות בעל פה בנושא: "צילום הפגנות על-ידי המשטרה", ד"כ 196 (תש"ס), 8939, 8940.

אדם חילוני לאכול בשר תזיר זה כדיוק כמו לכפות על אדם דתי לאכול בשר חזיר... כי הדמוקרטיה היא אמונה ודת לא פחות מקודשות מהדת היהודית".²⁶⁹

לאחר הבחירות לכנסת ה-16 הפכה סיעת שינוי לגורם פוליטי חשוב בשל ייצוגה בכנסת על ידי 15 חברי כנסת והשתתפותה בממשלה כשותפה קואליציונית בכירה. שר הפנים אברהם פורז ממפלגה זו הודיע זמן קצר לאחר כניסתו לתפקיד, כי בניגוד לעמדת קודמו, השר אלי ישי מ"ס, הוא יאפשר מכירה של בשר חזיר ומוצריו במרכזי הערים ולא רק באזורי תעשייה. הוא פנה ליועץ המשפטי לממשלה וביקש כי עמדתו תוצג בפני בג"ץ לצורך הדיון בעתירות התלויות ועומדות בפניו בנושאים הקשורים לחקיקתם ולהפעלתם של חוקי עזר עירוניים בעניין זה.²⁷⁰

מכל מקום, באופן בלתי-תלוי במחלוקות הפוליטיות והמשפטיות, הענף הכלכלי של גידול חזירים משגשג כיום בישראל – כפי שניתן ללמוד מהחלטות העוסקות בהיבטים הווטרינריים והסביבתיים שלו. היקפה של הפעילות בתחום זה הביא לפתיחתו של בית מטבחיים מודרני לשחיטת חזירים במעיליא, במקום בית המטבחיים הישן שפעל בנצרת.²⁷¹ נוסף על כך, ועדת הכלכלה של הכנסת התבקשה לאשר את הוספתו של החזיר לרשימת בעלי החיים שהעברתם ממקום למקום בישראל טעונה היתר וטרינרי, וזאת כדי למנוע הפצת מחלות כרוגמת מחלת הפה והטלפיים.²⁷² יצוין, כי במסגרת הדיון התעוררה השאלה אם יש מקום להסדיר את נושא העברתם של חזירים, מאחר שהובלת חזירים מחוץ לאזור שבו מותר לגדלם היא ממילא בלתי-חוקית. גם בהקשר זה חמך משרד המשפטים בשינוי הדרגתי של התקדימים הישנים בהתבסס על חוק יסוד:

269 דיון בהצעת חוק בשר ומוצריו (תיקון – ביטול החוק), התש"ס-2000 (הצעת קבוצת חברי הכנסת), ד"כ 210 (תשס"ב), 962, 963.

270 ראו מיכל גולדברג, טובה צימוקי ודוד רגב, "פורז לבג"ץ: לאפשר מכירת בשר חזיר", ידיעות אחרונות 7.3.03. בכתבה מובא ציטוט ממכתב של השר פורז ליועץ המשפטי לממשלה, אליקים רובינשטיין לפיו "אין זה ראוי שרשות נקוממת תחוקק חוקי עזר המגבילים מכירת בשר חזיר. רשויות, שחוקקו חוקי עזר, המגבילים מכירת בשר חזיר בתחומיהן, חרגו ממתחם הסבירות". הכוונה לעתירות המחייחות לערים טבריה, בית-שמש וכרמיאל, הנוכרות בטקסט להעדות 242, 247-257 לעיל.

271 ראו החלטת ממשלה 1825 (על/34) "מיקום בתי המטבחיים ובתי הנחירה – תיקון החלטת הממשלה 279 (פ/ש-3) מ-16.12.79", מיום 22 ביוני 2000. החלטה זו אישרה את השינוי הנתון בתוספת 13 לתקנות מחלות בעלי חיים (שחיטת בהמות), תשכ"ד-1964, כך שתושבט ממנה המילה "נצרת" ותוסף המילה "מעיליא". בהתאם לדברי ההסבר של ההחלטה, "בחמש השנים האחרונות עלה היקף נחירת החזירים בישראל בצורה ניכרת. מ-96,520 חזירים שנחזרו בשנת 1995 ל-128,285 בשנת 1999".

272 ד"ר עודד גיר, מנהל השירותים הווטרינריים, ריזות בעניין זה להודעת הכלכלה כי יש גידול אדיר בצריכת החזיר בארץ ולכן הענף הזה גדל כל הזמן ותהיה תנועה... לפי המספרים שלי, יש בארץ כ-40 אלף אמהות חזירים שהם לרבייה". ראו דיון בהודעת מחלות בעלי חיים (הסדרת תנועת בעלי חיים בישראל) (תיקון), התשס"ב-2002, ועדת הכלכלה של הכנסת ה-15, 28 בינואר 2002, www.knesset.gov.il/protocols/data/html/kalkala/2002-01-28.html

חופש העיסוק, שפורש כמחייב לרחות את הפרשנות הקודמת לפיה החזקה אסורה של חזירים כוללת גם הובלה.²⁷³ כתוצאה מכך אושרה החלת הפיקוח גם על חזירים.²⁷⁴ באופן אירוני למדי, השגשוג של ענף גידול החזירים בישראל חב רבות לכך שהעסקים בתחום זה מרוכזים במספר מצומצם של יישובים הנהנים ממונופולין – נוכח חוק האיסור (התוחם את האזור שבו מותר לגדל חזירים), וגם הודות לאיסור על ייבוא של בשר טרף לישראל (המבטיח את מגדלי החזירים בישראל מפני ייבוא מתחרה).²⁷⁵ למעשה, היקף הפעילות הקשורה בגידול חזירים ביישובים שבהם היא מתקיימת חורג לעתים מיכולתן לפקח עליה כראוי ולספק את כל צרכיה. בית המשפט המחוזי בחיפה הטיל קנסות כבדים על מגדל חזירים שזיהם נחל סמוך, לאחר שהוגש נגדו כתב אישום על-ידי המשרד לאיכות הסביבה.²⁷⁶ ימים ספורים לאחר מכן דחה בית המשפט העליון בקשת רשות ערעור על פסק דין אחר של בית המשפט המחוזי בחיפה, שאישר את החלטת מנהל השירותים הווטרינריים להגביל את מספר החזירים שניתן לשחוט בבית המטבחיים של אעבלין ל-250 בשל התנאים הסניטריים הירודים השוררים בו.²⁷⁷ עתירה אחרת שהוגשה לבג"ץ תקפה את החלטתה ההיסטורית של המועצה המקומית אעבלין לנהל בעצמה את בית המטבחיים היחיד הממוקם בתחומיה²⁷⁸ ונמצא בבעלות העותרים:²⁷⁹ בית המטבחיים הקיים אינו עונה עוד על צרכיה של התעשייה המקומית, אך המועצה מבקשת לשמור בידיה את השליטה בו. עתירה זו מזמנת הוכחה נוספת לכך שבימים אלה גידול החזירים הוא ענף משגשג בישראל.

ט. מסמליות לפגיעה ברגשות

עיון במחלוקות הציבוריות שנסכו על העיגון המשפטי של איסורי החזיר מלמד, לדעתי, על שחיקה מתמדת במעמדם הסמלי של איסורים אלה בקרב הציבור היהודי בישראל.

- 273 חוות דעת בנושא "איסור הובלת חזירים ללא היתר ווטרינרי", 11 באפריל 2002, שכתב עו"ד מני מזוז, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה. לפי האמור בחוות הדעת: "פרשנות מרחיבה של האיסור בחוק איסור גידול חזיר, המחילה את האיסור גם על הובלה בנסיבות האמורות, מגבילה מעבר למידה, ומעבר להגיון הדברים את האיסור. זוהי פגיעה בחופש העיסוק במידה העולה על הנדרש, שאינה מתחייבת מלשון החוק, ובוודאי שלא מתכליתו". שם, בעמ' 3.
- 274 הודעת מחלות בעלי חיים (הסדרת תנועת בעלי חיים בישראל) (תיקון), תשס"ב-2002.
- 275 כפי שהטיח בחברי הכנסת הדתיים שהשתתפו בדיון אברהם פורז, יו"ר ועדת הכלכלה (ולימים שר הפנים). ראו דיון בהודעת מחלות בעלי חיים (הסדרת תנועת בעלי חיים בישראל) (תיקון), התשס"ב-2002, הערה 272 לעיל.
- 276 ע"פ (חי') 2633/02 מדינת ישראל נ' עארף (לא פורסם, 22.1.02).
- 277 רע"א 8965/02 המועצה המקומית אעבלין נ' ניר (לא פורסם, 27.1.03).
- 278 בג"צ 4264/02 שותפות המגדלים אעבלין נ' המועצה המקומית אעבלין (תלוי ועומד). ראו גם הערה 160 לעיל.
- 279 הסדר שאושר בעבר בפסיקתו של בית המשפט העליון. ראו הערה 165 לעיל.

בשנות ה-50 סמל זה כמעט לא היה טעון הסבר עבור רוב האוכלוסייה החילונית. אכן, גם בשנות ה-50 היו גורמים פוליטיים שהתנגדו לאיסורי החזיר בעזו, בשל הפן העקרוני של חירות אישית וההתנגדות לכפייה דתית, אך סמליותם הלאומית הייתה מובנת מאליה.²⁸⁰ לעומת זאת, ככל שנוקפות השנים מתפוגגת הסמליות של איסורי החזיר בקרב הציבור הלא-דתי, חרף ניסיונותיהם של הפוליטיקאים הדתיים לחזור ולהיתלות בה. דברי הכנסת הם עדות חיה לכך שכיום הנכונות לצרד באיסורי החזיר קיימת בעיקר בקרב מפלגות הדתיות. בכל אופן, במפלגת העבודה, יורשתה של מפא"י, אין לה עוד כל זכר.²⁸¹ יתר על כן: במהלך שנות ה-80 נעשה עדיין ניסיון להרחיב את איסורי החזיר, אם גם ניסיון שלא צלח. לעומת זאת, כיום מתנהל קרב מאסף לשימור ההישגים הקיימים בסימן הערעור על הלגיטימיות של חוקי העזר הכוללים הגבלות כלל-עירוניות. מבחינה זו משמש המשפט ראי נאמן להלכי הרוח המשתנים בחברה. בשנות ה-90, עיקר ההתייחסות לאיסורי החזיר נעשתה באספקלריה של איוון בין חופש העיסוק מחד גיסא לבין ההגנה על רגשות הציבור הדתי מאידך גיסא. שוב לא נשאלה השאלה אם ראוי להגן על האיסורים הקיימים בשל ערכם הלאומי-תרבותי מבחינת הציבור בכללותו.

להערכת, התמורה התרבותית שחלה בציבור היהודי בישראל היא ההסבר העיקרי להתפתחויות שתוארו. עם זאת, ראוי לבחון גם הסברים אחרים לנכונות לשחוק את מעמדם של איסורי החזיר במשפט הפוזיטיבי, כפי שהיא באה לידי ביטוי בפרשנות

280 ניתן להוסיף, כי ההתייחסות הלאומית אל איסור החזיר כשנות ה-50 עלתה בקנה אחד עם הגישה שהתגבשה באותן שנים וזיהתה את הלאומיות הישראלית עם סמלים של הדת היהודית. בתארו תהליך זה כתב פרופ' יונתן שפירא: "כאשר בוחנים את ההתנהגות של הנהגת מפא"י בראשות דוד בן-גוריון בנושא הדת, מתברר שהם צעדו בדרך של קבלת העיקרון הדתי כמרכיב מרכזי בהגדרת הלאומיות היהודית צעד אחר צעד". ראו יונתן שפירא, חברה בשבי הפוליטיקאים 54 (תשנ"ו). שפירא דן בהרחבה בהכנסתם של תכנים יהודיים מסורתיים ודתיים אל מערכת החינוך הממלכתית החילונית ובחזירה ההדרגתית של רטוריקה המתבססת על שפה ודימויים לאומיים-דתיים לפוליטיקה. בהקשר זה, הוא הקדיש דיון קצר גם לחקיקתו של חוק האיסור ולחמיכה שהיתה בו גם בקרב אנשי מפא"י. שם, בעמ' 62. לקשר שבין דת ולאומיות בתנועה הציונית ובמדינת ישראל ראו גם ברוך קימלינג, "דת, לאומיות ודמוקרטיה בישראל", זמנים 50-51-116 (1994).

281 זוהי התפיסה שבאה לידי ביטוי גם בכתיבתו של מנחם מאוטנר. במאמר הפורס מצע להגדרה מחודשת של היחס בין המרכז לפרפריה בישראל, הוא מציע להסדיר את מערכות היחסים בין קבוצות בחברה הישראלית, ובכלל זה בין דתיים לחילוניים, לאורו של עיקרון מניעת הפגיעה. משמעותם של דברים היא העדפת אותן פשרות המונעות פגיעה קשה בערכיה של כל אחת מן הקבוצות. אחת הדוגמאות שמאוטנר עושה בה שימוש, לצורך הדגמת הדברים, היא זו של איסור החזיר. לגישתו, "בהנחה שליהודים דתיים נגרמת פגיעה קשה מגידולו של חזיר בישראל, הרי מכיוון שהפגיעה ביהודים חילונים עקב אי-גידולו של חזיר בישראל קטנה יחסית, אין מניעה לאסור את גידול החזיר ביישובים היהודיים בישראל. ברוח דומה, ייתכן שניתן לשקול גם מניעת ייבואו של בשר חזיר לישראל". ראו מנחם מאוטנר, "משטר ומשפט בחברה רב-תרבותית", בתוך הקונפליקט – דת ומדינה בישראל 59, 76-77 (בעריכת נחום לנגנטל ושוקי פרידמן, תשס"ב). ניתוחו של מאוטנר מבוסס אפוא על התפיסה המזהה את איסורי החזיר עם הציבור הדתי בלבד.

הנוהגת לגבי הסמכות לחוקק חוקי עזר בנושא. ניתן לטעון, למשל, כי ייתכן שגם כיום קיימת רתיעה לא מבוטלת בציבור היהודי מאכילת חזיר, אך אין עוד נכונות לתת ביטוי משפטי לאותה רתיעה; אפשר שתפיסת החברה לגבי תפקיד המשפט והערכים שעליהם יש להגן במסגרתו היא שהשתנתה, ולא מעמדו של איסור החזיר כסמל לאומי-תרבותי. במלים אחרות: ייתכן שפחתה הנכונות להגן על סמלים ותרבות לאומית באמצעות כללים משפטיים כופים, אף אם לא נשחק מעמדו הסמלי של האיסור. בהקשר זה ראוי לציין כי פסיקתו החדשה של בית המשפט העליון אינה מייחסת משקל משמעותי להגנה על ערכים של תרבות ושפה כשאלה נמצאים בעימות עם זכויות הפרט. כך, למשל, בפרשת קסטנבאום,²⁸² שבה נדון איסור מטעמה של חברה קדישא על כיתוב לועזי על גבי מצבות, צידרו שופטי הרוב, שמגר וברק, בפסילתה של ההגבלה כמנוגדת לכבוד האדם ולרגשות המשפחה. הטעם הלאומי של קידוש השפה העברית, שהשופט אלון הצביע עליו כמקור ההיסטורי של האיסור בבית הקברות שעניינו עמד לדיון,²⁸³ לא נחשב כבד דיו לצורך הכרעת הכף. גודם מסביר נוסף להיעלמותה של ההסכמה הציבורית לגבי איסורי החזיר הוא המעבר הכללי מפוליטיקה "קונסוציונלית" בתחום של דת ומדינה, שנהגה בתקופת ההגמוניה של מפא"י אשר דגלה בפשרות עם הציבור הדתי,²⁸⁴ לפוליטיקה דו-גושית של הכרעה במחלוקות.²⁸⁵

השאלה מהי התפיסה החברתית הרווחת כיום בישראל לגבי אכילת חזיר טעונה בדיקה אמפירית.²⁸⁶ אף על פי כן, גם ללא בדיקה כזו אין ספק שהטאבו על אכילת חזיר נפרץ בתורה הישראלית הרבה יותר מאשר בעבר. ריבוי התנויות המוכרות כשר חזיר

282 ע"א 294/91 חברה קדישא גחש"א "קהילת ירושלים" נ' קסטנבאום, פ"ד (מו) 2) 464.

283 שם, בעמ' 501-502.

284 למתכונת של הסדרה על בסיס פשרה בתחום של דת ומדינה ראו אליעזר דון-יחיא, הפוליטיקה של ההסדרה: יישוב סכסוכים בנושאי דת ומדינה בישראל (מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 1997).

285 להסבר של תהליך זה, ראו אשר כהן וברוך זיסר, "בין הסכמיות שבירה לשבירת ההסכמיות: תמורות ביחסי דת ומדינה – בין קונסוציונליזם להכרעה", בתוך רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית – ספר הזיכרון לאריאל רוזן-עבי ז"ל 675 (בעריכת מנחם מאוטנר ואח', 1998); אשר כהן, "ש"ס והשסע הדתי-חילוני", בתוך ש"ס – אתגר הישראליות 75 (בעריכת יואב פלד, 2001); אשר כהן וברוך זיסר, מהשלמה להסלמה (תשס"ג).

286 לדעתי, בדיקה כזו חייבת להתייחס לא רק לנתונים מספריים לגבי אכילת חזיר, אלא גם להקשרים תרבותיים יותר רחבים כמו, למשל, ההתייחסות לנושא, במידה שהיא קיימת, במערכת החינוך. האם גם היום שומעים ילדים ברטט את הסיפור על חנה ושבעת בניה? האם גם היום נרתעים מלקרוא לבשר החזיר בשמו המפורש? מעניין לציין, בהקשר זה, כי בספר החדש ללימודי אזרחות בישראל – להיות אזרחים בישראל – במדינה יהודית ודמוקרטית (ספר אזרחות לתלמידים בחטיבה העליונה בבית הספר הכללי והדתי, מהדורה מחודשת, אוגוסט 2001) – מאוזכר האיסור על גידול חזיר בפרק העוסק ב"שסע הדתי", כדוגמה לחקיקה דתית שנויה במחלוקת מבחינתו של הציבור החילוני. ראו שם, בעמ' 306. בהמשך, בין התרגילים המשמשים להדגמת השסע הדתי, מובא דיווח עיתונאי אורות המחלוקת שעורר פסק הדין בעניין רובינשטיין. שם, בעמ' 313-314.

ורביי המסעדות המגישות בשר חזיר כחלק מתפריטן הקבוע יכולים להעיד על כך. על רקע זה, נראה כי ההסבר המייחס את השחיקה במעמדם של האיסורים על מכירתו של בשר חזיר לשינויים שחלו בתפיסה הרווחת לגבי תפקידו של המשפט אינו מספק. משפטנים הסבורים שהשמירה על איסורי החזיר הם חשובים רק מהיבטו של הציבור הדתי נותנים ביטוי לתמורה עמוקה יותר שחלה בחברה בהתייחסות לאיסורים אלה, אם כי ייתכן שקיימת הפרזה לגבי היקפה של התמורה. לאיסורי החזיר יש עדיין משמעות תרבותית ולאומית גם בקרב אנשים חילוניים, כפי שנפסק בעניין שמוקלר, אך פחות מאשר בעבר.

חשוב להדגיש, כי לשתי התפיסות המתחרות לגבי איסורי החזיר יש נפקויות מעשיות שונות. אם ההגבלות הנוגעות לחזיר נובעות מאינטרס דתי, יש לקבוע את היקפו של האיסור באופן מידתי, בהתאם לצרכיה של האוכלוסייה הדתית המקומית. לעומת זאת, אם ההגבלות הנוגעות לחזיר מגינות על סימבוליות לאומית, מבחן המידתיות צריך להיות מיושם באופן רופף בהרבה. המטרה הסימבולית יכולה להיות מושגת רק על ידי תחולה רחבה יחסית של האיסור. לדעתי, אין כל משמעות סימבולית לכך שברחוב אחר ניתן לרכוש בשר חזיר ואילו ברחוב השני הדבר אסור.²⁸⁷ אם כן, הלכה למעשה, הגישה המידתית ליישום האיסורים, כפי שאומצה על ידי משרד המשפטים, מכרסמת במשמעות הלאומית שלהם. כוחו של הסמל הוא בהיקף פריסתו. לשם השוואה נציין, כי יום הזיכרון לחללי צה"ל או יום השואה²⁸⁸ מקבלים הגנה נרחבת, החלה ללא הבחנה בין טריטוריות. דרך אחרת להצגת הדברים מתייחסת להגדרת הקהילה שהאיסור נועד לכונן. אם איסורי החזיר נתפסים כאינטרס דתי, היקף התחולה שלהם צריך לחפוף את מקום מושבה של הקהילה הדתית, אך בהנחה שהם מבטאים סמל לאומי, היקף התחולה שלהם צריך להיקבע בזיקה לתחומי הטריטוריה הלאומית.

ואמנם, הפרשנות לפיה תכליתם של האיסורים היא למנוע פגיעה ברגשותיו של הציבור הדתי הביאה לשינוי באופן יישומם. בפסק הדין בעניין רובינשטיין, שאומץ על ידי משרד המשפטים, הובילה פרשנות זו לקביעה כי יש להחיל את ההגבלות בהתאם לאופי האוכלוסייה באזוריה השונים של העיר. במלים אחרות: לשיטתו של פסק הדין, איסורי החזיר אינם רלבנטיים לציבור החילוני, ולכן צריכים להצטמצם לסביבת המגורים של הציבור הדתי. אין ספק כי גישה זו מרוחקת מהמטרה החקיקתית המקורית

287 בכך אני חולקת על הגישה שאימץ משרד המשפטים בנושא, המכירה בתכלית הלאומית של החקיקה, ועם זאת סוברת שהיא ניתנת להגשמה באמצעות הגבלות חלקיות בתחומיה של הרשות המקומית: "הרכיב הלאומי אינו שולל את חובת הרשות המקומית, המבקשת לאסור או להגביל מכירת מוצרי חזיר בתחומה, להפעיל את סמכותה בסבירות ובמידתיות, תוך בחינת האפשרות, תחילה, לשקול איסור או הגבלה חלקיים בלבד, בהתחשב בהרכב האוכלוסייה, נוהגיה וצרכיה". ראו סיכום דיון בנושא "חוקי עזר האוסרים מכירת בשר חזיר ומוצריו" שניסח עו"ד מני מזוז, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, 18 במרץ 2001.

288 ראו חוק יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל, תשכ"ג-1963 וחוק יום הזכרון לשואה ולגבורה, תשי"ט-1959.

של חוק ההסמכה המיוחדת וחוק האיסור גם יחד. חקיקתם של חוקים אלה נעשתה בשמה של רוח לאומית. שומרי אמונים ממילא לא נוקקים לאטליוזים המוכרים בשר טרף, וללא פרסום גלוי באשר לסוג הבשר הנמכר בהם לא ברור מדוע חשוב לאסור על מכירתו של בשר חזיר דווקא. הפסיקה הנוגדת בעניין שמוקלר מציגה את החלופה המחשבתית להתפתחות זו: היא מייצגת את שימור התפיסה הרואה באיסורי החזיר כסמל לאומי.²⁸⁹

למעשה, אין להתפלא על כך שהבנתם של איסורי החזיר כמיועדים להגן על רגשות דתיים הביאה לצמצום משמעותי שלהם. פגיעה ברגשות אינה נחלתם של אנשים דתיים. על כן, כאשר שיטת המשפט מגינה על רגשות, עליה להתחשב גם ברגשות של אחרים, ובכלל זה בתחושת הפגיעה הנגרמת לחילונים כתוצאה מ"כפייה דתית". מטעם זה, ההגנה על רגשות דתיים נידונה להיות מוגבלת מאוד בהיקפה.²⁹⁰

ניתן להציג את התפתחותו של הריון המשפטי באיסורי החזיר תוך הסתייעות בטרמינולוגיה שטבע פרופ' אבי שגיא, אשר הציע את ההנגדה בין "שיח זכויות" ו"שיח זהות".²⁹¹ שיח הזכויות מתמקד בהתנגשות בין אינטרסים של צדדים נצים, ואילו שיח הזהות מאופיין על ידי קיום דיאלוג משמעותי עם האחר. ניתן לומר, כי במקור שיקפה החקיקה בנושא החזיר הלך רוח של "שיח זהות", שבו צדדים יריבים מצאו את היכולת לחוקק חקיקה סימבולית מתוך עמדה של הסכמה לגבי קיומו של מכנה משותף תרבותי. לעומת זאת, התביעה להגביל את החולתו של האיסור על מכירת בשר חזיר רק לאזורים דתיים משקפת "שיח זכויות" – המעמת בין הזכות לחופש עיסוק לבין האינטרסים של הציבור הרחב. השתלטותו של שיח הזכויות על הריון באיסורי החזיר מבטאת מגמה רחבה יותר בחיים הציבוריים בישראל. כיום, מחלוקת הניטשות בחברה הישראלית נדונות יותר ויותר במונחים של זכויות, בין השאר גם משום שהן הופכות להיות נושא להתדיינות משפטית. כאשר מחלוקת מגיעה אל היכל המשפט, הצדדים היריבים מציגים

289 בית המשפט העליון עצמו טרם חיזקה את דעתו במישורין לגבי יישומה של החקיקה בעידן חוקי היסוד. כאמור, בזמן כתיבתן של שורות אלה הנושא תלוי ועומד בפניו הן כערעור על ההכרעה בע"פ שמוקלר (ראו הערה 238 לעיל) והן במסגרת עתירות לבג"צ (ראו הערות 242, 247-249, 254-257 לעיל). עם זאת מעניין לציין, כי בהחלטה דיונית שניתנה בעתירות שאוחדו לבג"צ 953/01 סולודקין נ' עיריית בית שמש (לא פורסם, 19.6.2002) הנחה בית המשפט את העותרים והמשיבים להמציא לו נתונים לגבי מקומות הריכוז של האוכלוסיות השונות בערים שהעתירות התייחסו להסדרים בהן. החלטה זו מעידה לכאורה על הרלבנטיות שייחס בית המשפט להתאמת האיסור החוקי לאופייה של האוכלוסייה באזורים השונים של היישובים, ובכך היא נותנת ביטוי לטיעון המבסס את איסורי החזיר על הימנעות מפגיעה ברגשות ולא על רציונל לאומי-סימבולי.

290 לבעייתיות של הגנה על רגשות דתיים ראו עוד אצל סטטמן, הערה 48 לעיל.

291 אבי שגיא, "החברה והמשפט בישראל: בין שיח זכויות לשיח זהות", מחקרי משפט טז 37 (תשס"א).

את טיעוניהם במונחים של שיח זכויות, מאחר שזוהי מתכונת השיח המקובלת (ובעלת הסיכוי לשכנע) בבית המשפט.²⁹²

מצד שני, ניתן לטעון שגם כיום מבטאת המחלוקת הציבורית בנושא החזיר עיסוק בזהות דווקא. הקבוצה הדתית בחברה היהודית מגדירה את עצמה באמצעות דבקות במאפיינים המסורתיים של החברה היהודית. מנגד, מבחינתה של החברה החילונית, רחייית המשמעות המחייבת של האיסורים המסורתיים היא חלק מההגדרה החדשה של זהותה, באופן "לעומתי" לקבוצה הדתית. מבחינה זו, איסור החזיר הוא סמל גם בחברה החילונית, אבל סמל בעל משמעות הפוכה. זהו סמל למה שנתפס בציבור החילוני ככפייה דתית, שאת המלחמה בה נושאת בגאון, מבחינתה, סיעת שינוי.

שינויי העמדות בנושא הם גם ביטוי לתהליך ההיפרדות לקהילות שעובר על החברה הישראלית. אם בשנות ה-50 נעשה ניסיון להתלכד סביב סמלים של לאומיות וממלכתיות, כיום פוליטיקת הזהויות מביאה לגיבושה של כל קהילה בחברה הישראלית, תוך הדגשת השונה והמבדיל בינה לקהילות אחרות. בהמשך, בראש מעייניה של כל קבוצה עומדת השמירה על האינטרסים שלה, מתוך נכונות גוברת לוותר על היומרה לעיצוב הקולקטיב.²⁹³ תל-אביב החילונית, שהוק העזר שלה בנושא החזיר שימש דוגמא בשנות ה-50, מנחיגה כיום מגמה הפוכה של התנערות מכל הגבלה משפטית בעלת אופי מסורתי, כפי שהדברים מצאו את ביטויים גם בהחלטה לאפשר פתיחתם של בתי קפה ומסעדות בערב תשעה באב.²⁹⁴

292 אבי שגיא התייחס לשימוש בשיח זכויות כפסק דינו של בית המשפט העליון בעניין סגירתו בשבת של כביש בר-אילן בירושלים (בג"צ 5016/96 חורב נ' שר התחבורה, פ"ד נא(4) 1). לטענתו, בית המשפט התייחס לזכותו של הציבור החילוני לחופש תנועה, בעוד שלמעשה "בעיניהם של חילוניים רבים, ההגנה על זכותם לחופש תנועה היא ביטוי עקיף להגנה על זהותם החילונית... בעיניהם, כמו גם בעיני חלק מן הציבור החרדי עצמו, שלילת התנועה בשבת היא ביטוי של חוסר כבוד כלפי האפשרות של קיום יהודי חילוני". שם, בעמ' 50.

293 בניסיון לאפיין את התמורה שחלה ביחסי חילוניים-דתיים במשך שנותיה של המדינה, מציין יאיר שלג כי השלב הנוכחי הוא "שלב ההיבדלות וההפרדה". כעת, לדבריו, "כל קהילה מכקשת לבצר את עולמה כך שתוכל להיות בו כפי הבנתה במאת האחוזים, תוך הפחתת השפעתו של אורת החיים האחר למינימום. כמעט ניתן לומר שיש כאן אימוץ העיקרון הליברלי חיה ותן לחיות". שלג, הערה 61 לעיל, בעמ' 297. מצד שני, לגישתו של אביעזר רביצקי, ככל שגוברת אצל דתיים וחילוניים ההכרה כי המחנה היריב הוא מציאות קיימת, ולא תופעה חולפת, הם מתקשים יותר לגלות סובלנות זה כלפי זה. לדבריו: "אם בעבר קל היה לגלות סובלנות וסולידריות כלפי מי שנחשבו בעינינו כבני דמותנו שלנו – לפחות בפורטוציה – הרי כיום אנו נדרשים לנהוג כך כלפי מי שמתכוון לשמור על זהותו וזרותו. לשם כך נדרשות עת קבלה והשלמה ממין אחר, שלא נדרשו בימים עברו". ראו אביעזר רביצקי, דתיים וחילוניים בישראל: מלחמת תרבות? 17 (המכון הישראלי לדמוקרטיה, נייר עמדה מס' 4, תשנ"ז).

294 ערב תשעה באב תשס"א (שנת 2001). החלטה זו התבססה על חוות דעת של היועץ המשפטי של העירייה עו"ד אחז בן-ארי. בהמשך תוקן חוק איסור פתיחת בתי עינוגים בתשעה באב (הסמכה מיוחדת), תשנ"ח-1997 והוספה בו באופן מפורש הסמכות לאסור גם על פתיחתם של בתי אוכל במועד זה. ראו חוק איסור פתיחת בתי עינוגים בתשעה באב (הסמכה מיוחדת) (תיקון), תשס"ב-

חשוב להדגיש כי מהלך הדברים אינו ליניארי לחלוטין. למרות שבשנות ה-50 הייתה נכונות להתייחס אל איסור החזיר כאל סמל לאומי, נושא זה היה שנוי במחלוקת עוד אז. בן-גוריון, אדריכלה של הממלכתיות הישראלית, ביקש לרחות את כניסתו של החזיר אל היכל הלאומיות, ובשלב הראשון שבו נדונה האפשרות של חקיקה בנושא הוא נאות לתמוך רק בהסמכתן של רשויות מקומיות לעסוק בו.²⁹⁵ דחיקתו של איסור החזיר אל הזירה המקומית הייתה ביטוי לחוסר נכונות לראות בו חלק מסמליה של הלאומיות הישראלית.²⁹⁶ על כך ניתן להוסיף את הסתייגותו השקטה של בית המשפט העליון מהזדהות עם הסמל של איסור החזיר כבר בפסקי הדין התקדימיים שניתנו שנות ה-50: בכולם שלטת הנימה הפורמלית והמאופקת. בפסק דינו בעניין מנשי השופט ברנזון אף הגדיר במפורש את איסור החזיר כאינטרס של הציבור הרתי.²⁹⁷ כלומר: זרעי הספק בנושא זה נטמנו כבר בראשית הדרך. עם זאת, חרף הספקות וההתנגדויות, הייתה בעבר נכונות לא מבוטלת, לפחות אצל חלק מהציבור החילוני, להכיר בפן הלאומי של האיסור. גישה זו היא אף שגברה עם חקיקתו של חוק האיסור, שקבע הסדר כלל-מדינתי בנושא גידול חזירים. לעומת זאת, בשנות ה-90 דחתה דמותו של החזיר כסמל לאומי²⁹⁸ – בתפיסה החברתית, ובעקבותיה באספקלריה המשפטית שלה.

2002. מעניין לחזור ולהזכיר כאן גם את דברי הגינוי של ברל כצנלסון לגבי ההתעלמות ממשמעותו של תאריך זה. ראו הערה 41 לעיל.
- 295 ראו הטקסט הסמוך להערה 103 לעיל.
- 296 מבחינה זו, גם תיקון החוק שהסמיך לחוקק חוקי עזר בנושא סגירת עסקים בשבת (חוק לתיקון פקודת העיריות (מס' 40), השנ"א-1990 שהוסיף בפקודת העיריות [נוסח חדש] את סעיף 264א) צריך להיחשב ניצחון כר, מבחינתן של המפלגות הרתיות. התיקון אכן השיג תוצאות מעשיות, אך פשרה פוליטית במתכונת של הסמכה לחקיקה מקומית היא הודאה חלקית בכך שנושא השבת הוא עניין לוקאלי, להבדיל מסוגייה לאומית-עקרונית.
- 297 ראו הטקסט הסמוך להערה 132 לעיל. גישה דומה עולה מזיכרונותיו של השופט אולשן, ראו הציטוטים מזיכרונותיו בהערות 143, 149 לעיל.
- 298 הדברים מתייחסים למגמה הכללית. גם כיום, ניתן למצוא דוברים המדגישים את הפן הלאומי של איסור החזיר. ראו למשל, דברי חבר הכנסת (ולימים השר) ישראל כץ מן הליכוד, בטקסט הסמוך להערה 259 לעיל.

